

Språkenes Herre

*En masteroppgave om oversettelse av
implisitt kulturkunnskap*

i

J. R. R. Tolkiens The Lord of the Rings

Lena M Bakke

Masteroppgave i oversettelse
Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk
Humanistisk fakultet

Veileder: Bergljot Behrens

UNIVERSITETET I OSLO

12.02.2013

Språkenes Herre

*En masteroppgave om oversettelse av
implisitt kulturkunnskap*

i

J. R. R. Tolkiens The Lord of the Rings

© Lena M Bakke

2013

Språkenes Herre

Lena M Bakke

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Språkernes Herre er en masteroppgave om oversettelse av det implisitte. Alle vet at mange ytringer og tekster formidler noe mer enn det som blir eksplisitt sagt, men hva skjer med dette implisitte i en oversettelse? Hvor mye av det som ligger implisitt i en kildetekst er tilgjengelig for en leser av en oversatt versjon?

Denne problemstillingen er fokus for masteroppgaven om språklig og kulturell kontekst for tolkning, hvor det problematiske ekvivalensbegrepet også blir presentert. Diskusjonen i oppgaven bygger på utvalgte data fra J. R. R. Tolkiens engelske storverk *The Lord of the Rings* og de tre eksisterende norske oversettelsene.

Takksigelser

Den første og største takken går til min veileder, Bergljot Behrens. Med konstruktive tilbakemeldinger, hjelpsomme råd og aldri sviktende støtte har hun hjulpet meg gjennom hele prosessen fra begynnelse til slutt på denne masteroppgaven.

Tusen takk til mamma og pappa, for all støtte, på alle måter.

Tusen takk til min kjære Nick som alltid har vært like blid, støttende og oppmuntrende hele veien, selv når oppgaven voldte meg voldsomme frustrasjoner og problemer, og humøret mitt var deretter.

Tusen takk til korrekturleserne mine, Thomas og Dorthe, som på meget kort varsel påtok seg å lese en masteroppgave på nesten hundre sider og kom med gode og konstruktive tilbakemeldinger.

Og ellers vil jeg takke familie og venner for all støtte og alle oppmuntrende tilrop underveis.

Innholdsfortegnelse

1	Presentasjon av oppgaven	1
1.1	Oppgaveformulering.....	1
1.2	Hva oppgaven handler om og hvorfor	1
1.3	Oppgavens oppbygging	2
1.4	Presisering av fagfeltets omfang	3
2	Implisitt kulturkunnskap i <i>The Lord of the Rings</i>	4
2.1	Hva er implisitt kulturkunnskap?.....	4
2.2	J. R. R. Tolkien og hans univers	6
2.3	Forholdet mellom språk og kultur.....	11
2.4	Valg av data fra <i>The Lord of the Rings</i>	12
2.5	Forutsetninger for oversettelsene	16
2.6	Kontekstens bidrag i tolkningen.....	17
2.7	Sammendrag implisitt kulturkunnskap	19
3	Teori og metode: Kriterier for tolkning og diskusjon.....	20
3.1	Innledning	20
3.2	Ekvivalens-begrepet: fra overordnet til ord-nivå	20
3.3	Kriterier for tolkning og diskusjon.....	22
3.4	Ekvivalens og utfordringen med det implisitte	26
3.5	Oppsummering	28
4	Presentasjon av datamaterialet fra <i>The Lord of the Rings</i>	29
4.1	<i>Fell</i>	31
4.1.1	<i>Fell</i> i kildeteksten	32
4.1.2	Oversettelsene av <i>fell</i>	34
4.2	<i>Cunning</i>	37
4.2.1	<i>Cunning</i> i kildeteksten.....	38
4.2.2	Oversettelsene av <i>cunning</i>	43
4.3	<i>Bitter</i>	49
4.3.1	<i>Bitter</i> i kildeteksten	50
4.3.2	Oversettelsene av <i>bitter</i>	52
4.4	<i>Fey</i>	55
4.4.1	<i>Fey</i> i kildeteksten	55

4.4.2	Oversettelsene av <i>fey</i>	57
4.5	<i>Uncouth</i>	59
4.5.1	<i>Uncouth</i> i kilde teksten.....	59
4.5.2	Oversettelsene av <i>uncouth</i>	61
4.6	<i>Rumour</i>	62
4.6.1	<i>Rumour</i> i kilde teksten	63
4.6.2	Oversettelsene av <i>rumour</i>	64
4.7	<i>Draught</i>	66
4.7.1	<i>Draught</i> i kilde teksten.....	66
4.7.2	Oversettelsene av <i>draught</i>	68
5	Diskusjon av oversettelsene: fra implisitt til eksplisitt eller helt borte.....	70
5.1	Innledning	70
5.2	Bokmålsoversettelsene	71
5.3	Nynorskoversettelsen	78
5.4	Konklusjon.....	81
6	Lite grunnlag - stort materiale, så mange muligheter	85
7	Egen oversettelse	86
7.1	Om kilde teksten og forfatteren	86
7.2	Kommentar til oversettelsen	86
7.3	Oversettelsen.....	90
	Litteraturliste.....	98
	Vedlegg: Utdrag fra oversatt kilde tekst.....	102

1 Presentasjon av oppgaven

«*The Invention of languages is the foundation.*

The 'stories' were made rather to provide a world for the languages than the reverse.»

*J. R. R. Tolkien*¹

1.1 Oppgaveformulering

I hvor stor grad blir det implisitte i en kildetekst tilgjengelig for leseren av den oversatte målteksten?

1.2 Hva oppgaven handler om og hvorfor

Målet for denne masteroppgaven er å studere hvorvidt det implisitte i en tekst på et språk (kildetekst), gjøres tilgjengelig for den som leser en oversettelse (måltekst). Mer konkret er målet å studere utvalgte ord i J. R. R. Tolkiens verk *The Lord of the Rings* for å se hvorvidt det som ligger implisitt i de enkelte ordene og dermed også i hele verket, blir gjort tilgjengelig for norske lesere i de tre eksisterende norske oversettelsene. En lesers opplevelse av en tekst blir beriket hvis leseren også får med seg det som ligger implisitt i den teksten. I oversettelsessammenheng kan det imidlertid være implisitte elementer i en kildetekst som ikke blir overført til målteksten, enten fordi det er umulig, eller fordi oversetteren ikke har oppfattet meningen utover det som blir eksplisitt formidlet. Ved et studium av utvalgte ord i *The Lord of the Rings*, ønsker jeg å komme nærmere en forståelse av oversettelse av implisitt kulturkunnskap og hvordan implisitt kulturkunnskap kan gjenspeiles i målteksten.

Implisitt kulturkunnskap betyr at forfatteren av en kildetekst går ut fra at leseren av verket har visse bakgrunnskunnskaper, slik at leseren vil forstå en del ting i teksten uten at forfatterne eksplisitt trenger å forklare dette. Vagle, Sandvik og Svennevig i boken *Tekst og Kontekst* uttrykker det slik: «Når en språklig handling som faktisk blir realisert, er en annen enn den som er eksplisitt uttrykt i den språklige formen, snakker vi om indirekte språkhandlinger»². I denne oppgaven vil jeg vise at Tolkien formidler noe utover det eksplisitt

¹ J. R. R. Tolkien, *Letters of J. R. R. Tolkien*, A selection edited by Humphrey Carpenter with the assistance of Christopher Tolkien, (London: George Allen & Unwin, 1981), 219.

² Wenche Vagle, Margareth Sandvik og Jan Svennevig, *Tekst og kontekst*, (Oslo: J. W. Cappelens Forlag, 1994), 94.

uttrykte gjennom sine ordvalg, jeg vil presentere tre norske oversettelser, og diskutere hvorvidt det implisitte kan hevdes å være tilgjengelig i de norske oversettelsene.

Valget av kildetekst for oppgaven falt på Tolkiens *The Lord of the Rings* fordi Tolkien hadde et uttalt ønske om å skape en mytologi for England, dette var et av formålene hans med verket. Verket er med andre ord rettet mot engelsktalende lesere i England, og Tolkien ønsket å presentere deres egen kulturhistorie for dem gjennom bøkene sine. Følgelig blir det derfor mye kulturhistorisk kunnskap som ligger til grunn for Tolkiens ordbruk i verket.

Problemet for en oversetter i møte med *The Lord of the Rings*, er at den historiske betydningen som ligger i enkelte ordvalg, ikke nødvendigvis lar seg overføre til norsk.

Det aner meg at det vil være vanskelig, kanskje umulig, for norske oversettere å overføre de kulturhistoriske elementene, men ved først å påvise hvordan Tolkien bruker språklige midler til å støtte opp om den intenderte kulturhistoriske lesningen, og deretter studere hvordan disse midlene blir behandlet i oversettelsene, vil jeg å kunne danne meg en mening om hvorvidt den kulturhistoriske betydningen er tilgjengelig for en norsk leser.

Verket er oversatt til norsk tre ganger (to ganger til bokmål og en gang til nynorsk), og jeg kan derfor rent konkret sammenligne oversetternes valg. Den implisitte kunnskapen blir analysert med utgangspunkt i fire kontekstuelle parametre. Disse vil ligge til grunn for en diskusjon om det implisittes tilgjengelighet i de norske tekstene.

1.3 Oppgavens oppbygging

I kapittel 2 redegjør jeg for begrepet implisitt kulturkunnskap, og presenterer Tolkien og hans verk *The Lord of the Rings*, med spesielt fokus på implisitte elementer i teksten. Kontekstbegrepet som er viktig for tolkningen av eksemplene i kildeteksten presiseres ut fra tekstlige og ikke-tekstlige parametre.

I kapittel 3 presenteres den metoden og teorien jeg har lagt til grunn for tolkningen av datagrunnlaget i kapittel 4 og diskusjonen av oversettelsene i kapittel 5, sammen med en redegjørelse for begrepet ekvivalens. Helt konkret vil kapitlet lede frem til 4 kriterier som jeg benytter for å redegjøre for tolkningen, og de vil også være grunnlag for diskusjonen, i påfølgende kapitler.

I kapittel 4 analyserer jeg de utvalgte uttrykkene i kildeteksten og presenterer de norske oversettelsesvalgene.

I kapittel 5 diskuteres hvorvidt de implisitte kulturhistoriske elementene fra kildeteksten *The Lord of the Rings* kan sies å ha blitt videreført de norske oversettelsene.

Kapittel 6 oppsummerer oppgaven og trekker frem elementer som har dukket opp underveis i arbeidet som det kunne vært interessant å forske videre på, men som ikke har fått plass i denne oppgaven.

I kapittel 7 settes lærdommen fra tidligere kapitler ut i praksis. Jeg oversetter et utdrag fra den tidligere ikke oversatte ungdomsromanen *The Secrets of the Immortal Nicholas Flamel: The Alchemist*, av Michael Scott (2007), og kommenterer noen av de relevante oversettervalgene jeg har tatt.

1.4 Presisering av fagfeltets omfang

Oversettelse er et tverrdisiplinært fag. Ettersom kontekstuelle trekk, som er så viktig for denne oppgaven, er både kulturbaserte og språkbaserte, har jeg i mitt arbeid vært nødt til å hente inn begreper som knytter seg til det teoretiske rammeverket for fagfelt som lingvistikk, teksthistorie, filologi og kommunikasjonsteori, men jeg presiserer at disse begrepene i denne oppgaven er brukt i en oversettelsesteoretisk sammenheng.

2 Implisitt kulturkunnskap i *The Lord of the Rings*

2.1 Hva er implisitt kulturkunnskap?

Med det direkte spørsmålet: «Hvordan kan vi vite at en ytring inneholder noe hvis det ikke er uttrykt?»³, går Vagle, Sandvik og Svennevig rett til kjernen i problemstillingen i denne oppgaven. I *Tekst og kontekst* påpeker de at det er sjelden en setning står helt alene⁴, i tekster vil den enkelte setningen tolkes inn i en kontekst, som bidrar til å bestemme betydningen av den enkelte setningen og dermed også ordene den er bygget opp av. Som lesere skjønner vi ofte at det er noe indirekte i teksten, noe vi gjerne kaller hint, insinuasjoner, at noe er underforstått, ligger mellom linjene eller er antydning⁵. Hvorvidt en leser vil gjenkjenne det som er implisitt i teksten, vil komme an på hvor godt dette fremgår av konteksten. En forfatter vil selvsagt alltid forutsette at leseren har en viss bakgrunnskunnskap og derfor er i stand til å slutte seg til en del av det intenderte budskapet i teksten. Men hva skjer med leseropplevelsen hvis en leser ikke forstår hva som er implisitt, og enda verre: hva skjer med leseropplevelsen hvis en oversetter ikke har ivaretatt de implisitte kulturelementene på en slik måte at disse er gjenkjennbare for leseren av den oversatte teksten?

Denne masteroppgaven er et studium i hvor mye implisitt kulturkunnskap som kan sies å ligge i en tekst, og en diskusjon rundt hvordan den kan avleses og tolkes, for deretter å oversettes. Valget av kildetekst ble Tolkiens *The Lord of the Rings* fordi dette er en bok som ikke bare forteller den fantasy-historien som leseren stifter bekjentskap med på «overflaten», men også har «dypere» elementer i seg som kan gi leseren en større leseropplevelse hvis leseren har den rette bakgrunnskunnskapen og dermed kan gjenkjenne det som ligger implisitt i teksten.

Jeg vil i det følgende redegjøre for hva som ligger i begrepet implisitt kulturkunnskap, for så å gi en nærmere presentasjon av implisitt kulturkunnskap i *The Lord of the Rings*.

³ Vagle, Sandvik og Svennevig, *Tekst og kontekst*, 99.

⁴ Vagle, Sandvik og Svennevig, *Tekst og kontekst*, 20 – 21.

⁵ Vagle, Sandvik og Svennevig, *Tekst og kontekst*, 98.

I sin artikkel i «Translation as intercultural communication»⁶ påpeker Katan det store spekteret av definisjoner som finnes på begrepet kultur. Begrepet favner vidt. Allerede i 1952 var det registrert 165 definisjoner. Kunnskapsforlagets ordbok⁷ gir følgende definisjon: “de resultater et samfunn har nådd ved åndelig og materielt arbeid på et visst trinn i sin utvikling (og som befolkningen oppfatter som felles eiendom)”. Oppslag i andre kilder viser at kultur er et begrep som blir benyttet i mange forskjellige sammenhenger, slik for eksempel den britiske kulturforskeren Edward B. Taylor formulerte det på slutten av 1800-tallet: “Kultur er det komplekse hele som inkluderer kunnskap, tro, kunst, lover, moral, skikker og alle ferdigheter og vaner som folk har lært i egenskap av å være samfunnsmedlemmer”⁸. Andre ganger er uttrykket kultur brukt mer snevert slik som når avisene for eksempel skriver om kulturlivet i Oslo, hvor referansen er snevret til begivenheter innen teater, musikk og kino. I følge Katan var kulturbegrepet opprinnelig enkelt da det kun dreide seg om det humanistiske idealet for hva som var sivilisert i et godt utviklet samfunn. Etter hvert utvidet betydningen av ordet seg, slik at det også inkluderte menneskers levesett generelt, og den tredje betydningen av kultur kom med studiene av sosiologi og kultur hvor kulturbegrepet dreier seg om kreftene i et samfunn eller i en ideologi⁹.

Det er med andre ord mange elementer i og omkring menneskers liv og virke som kan dekkes av begrepet «kultur», og dermed er det følgelig mye og variert kunnskap som en forfatter kan forutsette at en leser skal ha fordi det er en del av kulturen som forfatteren og leseren befinner seg i.

I denne oppgaven legges følgende forståelse av begrepene til grunn:
«Kulturkunnskap» innbefatter kunnskap om et samfunns folk, historie, språk, teknologiske og kunstneriske utvikling. Med “Implisitt kulturkunnskap” menes dermed at forfatteren har en forventning om at visse sider ved kulturen er allmenn kunnskap som vanligvis ikke trenger noen nærmere forklaring.

⁶ David Katan, “Translation as intercultural communication”, i *The Routledge Companion to Translation Studies*, redigert av Jeremy Munday, (Oxon: Routledge, 2009), 74.

⁷ *Kunnskapsforlagets ordbøker*, Internettutgaven, www.ordnett.no. (Oppslagsdato 16.10.11)

⁸ Taylor sitert hos Merkur, Cappelen Dams læremidler innen næringslivsøkonomi og entreprenørskap og bedriftsutvikling

⁹ Katan, «Translation as intercultural communication», 74.

2.2 J. R. R. Tolkien og hans univers

J. R. R. Tolkien (1892 – 1973) var spesielt interessert i språk. Han lærte seg gresk, latin, gotisk og finsk. Han studerte engelsk språk og litteratur ved universitetet i Oxford, med hovedvekt på gammelengelsk. Etter å ha fullført graden i Oxford, fikk han jobb som førsteamanuensis i engelsk språk ved universitetet i Leeds i 1920. Allerede få år senere, i 1925, var Tolkien tilbake ved universitetet i Oxford, nå som professor i angelsaksisk. Ved siden av sin akademiske karriere, skrev han bøker, og han moret seg med å konstruere egne språk; grunnlaget for det alviske språket Quenya, som blir snakket i *The Lord of the Rings*, ble lagt på denne tiden, selv om det først var på 1930-tallet at Tolkien begynte å skrive disse bøkene¹⁰.

The Lord of the Rings er et engelsk verk for voksne¹¹, utgitt i England i perioden 1954 – 1955¹², og består av i alt 6 bøker med en samlet lengde på cirka tusen sider. Verkets popularitet gjør at det til dags dato blir betraktet som et av de viktigste innen fantasy-sjangeren¹³. Meget kort og utilstrekkelig kan historien beskrives med at den foregår i en fantasy-verden kalt Middle Earth, hvor hobbiten Frodo får i oppdrag å frakte en ring med ufattelige magiske krefter til et fjell for å kaste den i en vulkan slik at disse kreftene kan opphøre. Frodo får i begynnelsen følge av 3 andre hobbitere, men senere får han også hjelp av trollmannen Gandalf (som spiller en veldig sentral rolle i historien), alver, dverger og mennesker. Forsøket på å bringe ringen til fjellet og ødelegge den blir motarbeidet av ikke bare onde, magiske krefter i all sin grusomhet, men også noen mennesker som mener at ringen burde brukes til deres formål.

Dette er den «overflatiske» historien som blir presentert i bøkene. Men å fortelle en spennende fantasy-historie var ikke Tolkiens eneste mål med *The Lord of the Rings*. Han sier selv at det er språket som er grunnlaget for historien¹⁴, og at han diktet opp denne historien for å gi språkene han hadde laget, og det engelske språket fra flere tidsperioder, en verden hvor disse kunne brukes og få utfolde seg. Han har også uttalt at han ønsket å gjenskape en mytologi for England¹⁵ og sier følgende i et brev til en av sine lesere: «Having set myself a task, the arrogance of which I fully recognized and trembled at: being precisely to restore to

¹⁰ Charles Moseley, *J. R. R. Tolkien*, (Plymouth: Northcote House, 1997), 1 – 7.

¹¹ Moseley, *J. R. R. Tolkien*, 7.

¹² Moseley, *J. R. R. Tolkien*, ix.

¹³ Moseley, *J. R. R. Tolkien*, 70 – 72.

¹⁴ Tolkien, *The Letters*, 219

¹⁵ Tolkien, *The Letters*, 144.

the English an epic tradition and present them with a mythology of their own: it is a wonderful thing to be told that I have succeeded ...»¹⁶ Forfatterne av *The Keys of Middle-Earth: Discovering medieval literature through the fiction of J. R. R. Tolkien* hevder imidlertid at Tolkien aldri, i etterkant at *The Lord of the Rings* faktisk, eksplisitt sa at verket var en mytologi. Det han gjorde var å presentere *The Lord of the Rings* som en mytologi, slik den kunne ha vært, langt forut for *Beowulf* og norrøne dikt og sagaer, som en forklaring på hvorfor de engelske forfedrene i middelalderen trodde på alver, drager og dverger¹⁷.

Tolkiens verden ligner veldig på England og har mange trekk fra den engelske kulturen, både moderne, rundt år 1900, og eldre. I et lengre brev¹⁸ til forleggeren sin redegjør Tolkien for hele universet hvor *The Lord of the Rings* finner sted, og forteller at han har følt en stor sorg fordi hans eget hjemland England ikke har den samme mytologien som man finner i for eksempel gresk, keltisk, tysk, skandinavisk og finsk kultur. Han nevner legendene om den engelske sagnkongen Arthur¹⁹, men hevder at det er flere sider ved disse som gjør at de ikke kan betraktes som en mytologi. Selv om handlingen skjer på britisk jord, oppfatter han den ikke som engelsk kultur. Videre sier han at Arthur-legendene er for overdådige, fantastiske og usammenhengende, men den viktigste «feilen» han finner ved Arthur-legendene er at de er eksplisitt kristne. Selv om alle myter og folketro vil gjenspeile og være påvirket av moral og religiøse sannheter, kan ikke dette uttrykkes eksplisitt i teksten, for da vil ikke teksten være en ekte myte, folketro eller mytologi.

Tolkiens interesse for gammelengelsk kultur og spesielt i heltepos slik som *Beowulf*, gjennomsyrer *The Lord of the Rings*. Historien i *Beowulf* er bevart i et manuskript fra cirka år 1000, men handlingen finner mest sannsynlig sted tidlig i det sjette århundret og ble antakelig forfattet rundt år 700 – 750. Det handler om den unge prins Beowulf fra Sverige som redder den danske kong Hrothgar og hans folk fra monsteret Grendel²⁰. *Beowulf* er det verket som blir satt høyest i gammelengelsk litteratur, men det har ikke alltid vært slik. Det var Tolkien som sørget for at heltediktets status endret seg, spesielt gjennom foredraget han holdt for

¹⁶ Tolkien, *The Letters*, 230 – 231.

¹⁷ Stuart D. Lee og Elizabeth Solopova, *The Keys of Middle-Earth: Discovering Medieval Literature through the Fiction of J. R. R. Tolkien*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005), 9 – 10.

¹⁸ Tolkien, *The Letters*, 143 - 161

¹⁹ Kong Arthur står sentralt i mange ridderfortellinger fra den engelske middelalder. Han var overhodet for ridderne av Det Runde Bord. Man vet ikke sikkert hvor legendene om kong Arthur stammer fra eller om legendene er basert på en historisk person. *Encyclopædia Britannica Online*, s.v. "Arthur," lest 30. september, 2012, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/36989/Arthur>.

²⁰ *Encyclopædia Britannica Online*, s.v. "Beowulf," lest 30. september, 2012, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/61412/Beowulf>.

British Academy i 1936 som senere ble publisert under tittelen «Beowulf: The Monsters and the Critics»²¹.» Dette foredraget hadde, i følge Clive Tolley, en helt avgjørende betydning for gammelengelske studier. I «Old English Influence on The Lord of the Rings»²² viser han til hvordan *Beowulf* før Tolkiens foredrag ble betraktet enten som en del av skandinavisk historie, som noe av spesiell interesse for arkeologer, eller som et arkiv for gammelengelske ord og uttrykk. Frem til da hadde ekspertene betraktet *Beowulf* som stor poesi, men historien i seg selv, med en helt som dreper tre monstre, ble betraktet som utdatert og uinteressant. I sitt foredrag går Tolkien i dybden av poesien i *Beowulf*, og trekker frem de underliggende elementene som tidligere hadde blitt oversett.

Med Tolkiens store interesse for *Beowulf* og hans lidenskapelige forsvar av heltediktet ville det ha vært merkelig hvis ikke noe av eposet skulle sive inn i hans eget store verk. Tolkien har selv kommentert at *The Lord of the Rings* ikke er en typisk moderne engelsk roman, men en ridderroman/eventyrroman²³. Clive påstår at *The Lord of the Rings* aldri ville ha blitt skrevet hvis det ikke hadde vært for *Beowulf*²⁴. Han viser til mange sider ved *The Lord of the Rings* som er nesten identiske med *Beowulf*. Utenom hobbitene Frodo og Sam, er Aragorn, sønn av Arathorn, den siste kongen av Gondor, en av de store heltene i *The Lord of the Rings*. Han ligner på flere måter på Beowulf, sønn av Ecgtheow, fremtidig konge av Geatland. Aragorn har som Beowulf en litt brokete fortid og er ikke direkte begeistret for sin egen familiebakgrunn. Ingen av mennene er spesielt ivrige etter å påta seg kongerollen.

Aragorn kommer sammen med ringfølget til Rohan, hestefolkets kongedømme, som blir styrt av kongen Théoden. Clive gir en detaljert beskrivelse, en sammenligning punkt for punkt, setning for setning, som viser hvordan Aragorn og følgets første ankomst til kong Théodens kongshall, Meduseld i Edoras, er en nøyaktig gjengivelse av scenen hvor Beowulf og mennene hans kommer til Danmark for å hjelpe kong Hrothgar, danskenes konge, i kampen mot monstret Grendel²⁵. Videre redegjør Clive for hvordan kong Théodens rådgiver, Wormtongue, som er under innflytelse av den onde trollmannen Saruman, delvis er basert på Unferth, kong Hrothgars talsmann i *Beowulf*. Lee og Solopova i *The Keys of*

²¹ J. R. R. Tolkien, *The Monsters and the Critics and other Essays*, redigert av Christopher Tolkien, (London: HarperCollins Publishers, 2006), 5 – 48.

²² Clive Tolley, «Old English influence on The Lord of the Rings.» I *Beowulf and Other Stories: A New Introduction to Old English, Old Icelandic and Anglo-Norman Literatures* redigert av Richard North og Joe Allard, (Harlow: Pearson Education Limited, 2007), 47 – 48.

²³ Tolkien, *The Letters*, 414

²⁴ Tolley, «Old English influence on The Lord of the Rings», 39.

²⁵ Tolley, «Old English influence on The Lord of the Rings», 43 – 44.

*Middle-Earth: Discovering Medieval Literature through the Fiction of J. R. R. Tolkien*²⁶

påpeker hvordan dødsfallet og begravelsen til en annen av de sentrale personene, Boromir, er som hentet fra begynnelsen av *Beowulf* hvor man har en lignende scene da Scyld skal begraves. Orkene, som kjemper på de ondes side, er også en inspirasjon hentet fra *Beowulf*. I dette diktet blir betegnelsen *orcneas* brukt, som er hentet fra det gammelengelske *orc*; en betegnelse på demoner eller uhyrer²⁷.

Det er imidlertid ikke bare de scener og karakterer i *The Lord of the Rings* som kan sammenlignes med *Beowulf* som stammer fra gammelengelsk (det engelske språket før 1100 e. Kr²⁸). Clive trekker også frem hvordan folket i Rohan, Rohirrim-folket, faktisk er angelsaksere²⁹. De blir beskrevet slik angelsakserne ble i de gamle helteposene, blant annet *Beowulf*, og de er plassert i en verden som helt tydelig stammer fra samme tid. De snakker det samme gammelengelske språket som angelsakserne gjorde. Noen eksempler på dette er hvordan så mange av Rohirrim-folket har navn som begynner på Éo-. Ordet «eoh» er gammelengelsk for «hest», og Rohirrim-folket er kjent nettopp som hestefolket. Videre er for eksempel navnet på kongens hall «Meduseld» gammelengelsk for «mjødhall», stedsnavnet «Edoras» er gammelengelsk for «hoff», og navnet «Théoden» er gammelengelsk for «lord».

Like naturlig som at Tolkien ble påvirket av *Beowulf* i sine egne verk, er det også at han ble påvirket av andre store verk fra den engelske middelalderen, slik som for eksempel John Miltons *Paradise Lost*, som omhandler Syndefallet. Tolkien, som var en troende katolikk, har i et brev³⁰ til presten Robert Murray vedgått at *The Lord of the Rings* i bunn og grunn er religiøst og først og fremst katolsk, men dette er ikke eksplisitt og har skjedd ubevisst fra hans side. I et annet brev³¹ til forleggeren sin har Tolkien tidligere sagt at han ikke kan fordra at forfattere bevisst bruker allegori, men innser at de fleste bøker i det store og det hele til sist vil dreie seg om Syndefallet, dødelighet og overnaturlige krefter. I samme brev sier han også at det ikke er mulig å skrive en historie uten et syndefall: "There cannot be any 'story' without a fall – all stories are ultimately about the fall – at least not for human minds

²⁶ Lee og Solopova, *The Keys of Middle-Earth*, 177 – 178.

²⁷ *Encyclopædia Britannica Online*, s. v. "orc," accessed October 11, 2012, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/431225/orc>.

²⁸ *Encyclopædia Britannica Online*, s. v. "Old English language," accessed February 12, 2013, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/426917/Old-English-language>

²⁹ Tolley, «Old English influence on The Lord of the Rings», 41 – 42.

³⁰ Tolkien, *The Letters*, 172.

³¹ Tolkien, *The Letters*, 145

as we know them and have them”³². Både *Paradise Lost* og *The Lord of the Rings* handler om menneskets fordervelse og syndefall.

Lee og Solopova³³ trekker frem flere andre tidlige tekster som man også kan finne spor av i *The Lord of the Rings*. De viser hvordan alvene i Rivendell ligner alvene i middelalderskriftet *Sir Orfeo* som ble skrevet rundt 1330 – 1340. De trekker også frem scener i *The Lord of the Rings* som kan være hentet fra middelalderskriftene *The Ruin* fra cirka 965 – 975, *The Fight at Finnsburg* som beskriver en kamp mellom frisere og dansker på 400-tallet, og «Cynewulf and Cyneheard» som er hentet fra *The Anglo-Saxon Chronicle* år 755.

Med Tolkiens uttalte ønske om å skrive en mytologi for England, er det sannsynlig at han først og fremst skrev *The Lord of the Rings* for lesere i England, og han også forutsatte at de hadde kjennskap til helteposene som en del av sin egen kulturhistorie. Alle elementene som er hentet fra eller ligner elementer i de gamle helteposene er dermed en del av den implisitte kulturkunnskapen en leser bør ha med seg for å forstå hva Tolkien ønsket å gjøre med *The Lord of the Rings* utover det å fortelle en handlingsfylt fantasy-historie. Og når *The Lord of the Rings* har så vidt mange paralleller til diktning fra den engelske middelalderen, vil dette medføre at verket, for en engelsk leser med kjennskap til sin egen litteratur og historie, virker velkjent og gammelt, som en mytologi ville være, selv om det er helt nytt. Den implisitte kulturkunnskapen som finnes i *The Lord of the Rings* bidrar dermed til å formidle et av de tidlige ønskene Tolkien selv hadde for bøkene, nemlig å gi engelskmennene sin egen mytologi ved nærmest å rekonstruere den, i motsatt rekkefølge av det en mytologi normalt ville ha kommet i en kulturs historie.

Et av virkemidlene Tolkien tok i bruk for å underbygge at *The Lord of the Rings* er en fortelling som omhandler flere tidsperioder i den engelske historien, var å bruke både moderne språk fra rundt 1900 og gammelengelsk språk helt tilbake til middelalderen rundt år 6-700. Hvordan han så elegant har gjort dette, og forutsatt at leseren skal oppfatte forskjellige betydninger av ordene ut fra hvilken kontekst de blir ytret, er en sentral del av denne masteroppgaven. Før jeg kan redegjøre nærmere for dette, er det imidlertid på sin plass å redegjøre litt for forholdet mellom kultur og språk, da dette er vesentlig for de språkmessige valgene som Tolkien gjorde for *The Lord of the Rings*.

³² Tolkien, *The Letters*, 147

³³ Lee og Solopova, *The Keys of Middle-Earth*, 123 – 159.

2.3 Forholdet mellom språk og kultur

«No language can exist unless it is steeped in the context of culture; and no culture can exist which does not have at its centre, the structure of natural language.³⁴ » sier russeren Juri Lotman, en kjent semiotiker og litteraturviter. Verken språk eller kultur kan eksistere hver for seg; de er gjensidig avhengig av hverandre. Oversettelsesteoretikeren Peter Newmark legger spesielt vekt på språket som en integrert del av kulturbegrepet: «Levesettet og dets særegne uttrykk i et samfunn som bruker et bestemt språk for å uttrykke seg.»³⁵ En annen språkviter, H. Douglas Brown³⁶, professor i engelsk, beskriver forholdet mellom språk og kultur som at språket er en del av kulturen og kulturen en del av språket; de to er så tvunnet i hverandre at de kan ikke skilles fra hverandre uten at man mister betydningen enten av språket eller kulturen. Med andre ord, siden tidenes morgen, da mennesket først begynte å snakke, har språket og kulturen utviklet seg sammen.

Lingvisten og oversetterteoretikeren Eugene Nida hevder: «Language and culture are two symbolic systems. Everything we say in language has meanings, designative or sociative, denotative or connotative. Every language form we use has meanings, carries meanings that are not in the same sense because it is associated with culture and culture is more extensive than language.»³⁷ Han påpeker dermed forbindelsen mellom språk og kultur ved å si at språket gjenspeiler og formidler inntrykk eller kunnskap fra kulturen, men at betydningen av ordene en person bruker vil variere fra kultur til kultur. Han gir som eksempel at betydningen av begrepet «lunsj» kan variere, en engelskmann vil kanskje tenke hamburger eller pizza når han tenker lunsj, mens en kineser vil tenke på dampet brød eller ris. Den samme type ord kan derfor gi forskjellige assosiasjoner i forskjellige kulturer, selv om de på overflaten kan se ut til å bære i seg den samme meningen.

Sammenhengen mellom språk og kultur går dermed til kjernen i oversettelsesproblematikken forbundet med implisitt kulturkunnskap. Fordi kulturer utvikler seg forskjellig, vil ord med samme opphav få forskjellig mening i de kulturene de utvikler seg i, alt ut fra hvilke ord og uttrykk menneskene i den enkelte kulturen trenger for å forholde seg til hverandre. Det er den felles historien og kulturelle bakgrunnen, den felles erfaringen en

³⁴ Lotman sitert i Bassnett, *Translation Studies*, 23.

³⁵ Newmark sitert i James, "Cultural Implications for Translation", egen oversettelse.

³⁶ Brown sitert i Jiang, "The relationship between culture and language", *Oxford Journals/ELT Journal* 54, (oktober 2000), 328 – 334.

³⁷ Nida sitert i Jiang, "The relationship between culture and language", *Oxford Journals/ELT Journal* 54, (oktober 2000), 328 – 334.

befolkning har, som ligger til grunn for språkutviklingen. Et eksempel på dette er det norske bokmålsordet *feig* som de fleste bokmålsbrukere i dag oppfatter har samme mening som «umandig, redd». Dette ordet har imidlertid skiftet mening over tid, slik at den meningen man vanligvis forbinder det med i dag, ikke er den samme som tidligere. Det norrøne *feigr* betød «nær døden, bestemt til å dø, dødsviet.»³⁸ En betydning man fortsatt gjenfinner i visse dialekter³⁹ og visse varianter av nynorsk⁴⁰ i Norge i dag. *Feigr* kommer fra samme stamme som det gammelengelske ordet *fæge* som er forløperen til det engelske ordet *fey*. *Fæge* hadde samme betydning som *feigr*, og det senere ordet *fey* hadde også denne betydning i tillegg til at det kunne bety «sykelig, svakelig, uheldig, skjebnesvangert». *Fey* er i dag lite brukt i standard engelsk⁴¹, mens den moderne bokmålsformen *feig*, med en ganske annen betydning enn det norrøne *feigr*, fortsatt er hyppig brukt. Dette viser med andre ord hvordan ord kan utvikle seg forskjellig ut fra hvilke behov kulturen har, eller hvilke historiske begivenheter de går gjennom. Kulturen trenger med andre ord språket for å kunne komme til uttrykk, og språket trenger noe å formidle for at det skal være relevant, ellers hadde ikke mennesker hatt behov for språk.

Som språkforsker og med sin store interesse for språk og tidligere kulturer, var Tolkien godt kjent med dette gjensidig avhengige forholdet mellom språk og kultur. Derfor valgte han også å bruke det engelske språket gjennom flere århundrer for å gjenspeile engelskmennenes historie og språkhistorie i fortellingen i *The Lord of the Rings*.

2.4 Valg av data fra *The Lord of the Rings*

Som tidligere nevnt hadde Tolkien, lenge før han skrev *The Lord of the Rings*, konstruert flere språk, blant annet det som ble alvespråkene Quenya og Sindarin i bøkene. Disse språkene er laget på basis av Tolkiens utvidede kjennskap til språk, spesielt finsk. Han trengte en verden hvor disse språkene kunne få utfolde seg, men i tillegg til det, og enda viktigere, trengte han en verden hvor det engelske språket, fra flere forskjellige tidsperioder, kunne få utfolde seg. Dette førte til at det er mye implisitt i språket i *The Lord of the Rings*; det er mange elementer som en engelsk leser mest sannsynlig vil dra kjensel på, men som kanskje ikke ville gi den samme følelsen av gjenkjennelse hos en leser fra en annen kultur. For eksempel har Tolkien

³⁸ Harald Bjorvand og Fredrik Otto Lindman, *Våre arveord - Etymologisk ordbok*, (Oslo: Novus forlag, 2007).

³⁹ *Kunnskapsforlagets ordbøker*

⁴⁰ Alf Torp, *Nynorsk etymologisk ordbok*, (Kristiania: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), 1919).

⁴¹ *Oxford English Dictionary*

selv fortalt at *The Shire*, hjembygda til hobbitene, er basert på den engelske landsbygda rundt 1900⁴², og de folkene man kunne forvente å treffe der. Dette gjenspeiles i bekledding, oppførsel og visse dialektiske uttrykk som noen av hobbitene i *The Shire* bruker. Det finnes som tidligere nevnt også paralleller i *The Lord of the Rings* til verk som *Beowulf* og *Paradise Lost*. Paralleller som beriker tekstens historiske betydning og som en belest leser skal kunne gjenkjenne. Men utover dette har også Tolkien brukt enkelte ord som bærer i seg et implisitt budskap i den enkelte konteksten, idet de implisitt sier noe om den karakteren/situasjonen de blir benyttet i; for eksempel hvor i Middel Earth karakteren hører hjemme. Tidligere fortalte jeg hvordan Tolkien ga folket fra Rohan et gammelengelsk språk for å demonstrere at de er angelsaksere. En annen folkegruppe som holder til i Gondor, blant annet i byen Minas Tirith, snakker et noe annerledes språk, og dette er spesielt tydelig hos «Gondors forvalter» (den høyeste leder av Gondor etter at kongene ikke lenger styrer der) som blir fremstilt som forholdsvis dekadent og bruker ord som er ekstremt påvirket av romanske språk, noe som ble typisk for engelsk etter den normanniske erobringen i 1066.

I Turners *Translating Tolkien*⁴³ omtales Tolkiens ordvalg slik: "Of particular interest are the words which are current in modern English but are used here with an interplay between older and more modern meanings."⁴⁴ Tolkien bruker ord bevisst i flere forskjellige betydninger, både moderne og arkaiske, og flere ord, som for eksempel adjektivet *cunning*, opptrer med forskjellig betydning i teksten. Tolkien bruker med andre ord den engelske språkhistorien i seg selv som et karaktertrekk ved fortellingen, og for å formidle det engelske språkets historie gjennom fortellingen. Det enkelte ordet kan dermed ha en implisitt mening i den konteksten det opptrer, men i tillegg vil det enkelte ordet også, på grunnlag av hvordan det opptrer gjennom hele teksten, implisere noe om hele verket: den varierte bruken kan gjøre leseren oppmerksom på at det her foregår noe «mellom linjene». Hvordan dette fungerer i praksis, blir nærmere presentert i kapittel 3 og 4. Ved å bruke ordene på denne måten, ønsker Tolkien å gi leseren noe mer enn bare en god historie. Hvis ikke dette ekstra implisitte blir overført i oversettelsen, vil leseren gå glipp av forfatterens intensjon med *The Lord of the Rings*; han vil ikke kunne glede seg over alle aspekter ved Tolkiens «prosjekt». Dog vil leseren av den oversatte teksten allikevel få en god opplevelse på det «overflatiske» plan. Man

⁴² Tolkien, *The Letters*, 230.

⁴³ Allan Turner, *Translating Tolkien. Philological Elements in The Lord of the Rings*, (Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2005).

⁴⁴ Turner, *Translating Tolkien*, 138.

trenger ikke som leser å kjenne til eller gjenkjenne Tolkiens «prosjekt» for å la seg underholde av fortellingen i seg selv.

Ved å plukke ut et sett av ord som Tolkien har brukt i både sin historiske og sin nåværende betydning, og vurdere oversettelsene av dem, kan vi få et innblikk i forholdet mellom Tolkiens tekst i sin opprinnelige og sin oversatte form. Litteratur er som jeg redegjorde for innledningsvis i dette kapitlet, en del av et folks kultur, og dette gjelder enten det er snakk om litteratur på originalspråket eller oversatt litteratur. Rent konkret når det gjelder *The Lord of the Rings*, må det, med så mye implisitt kulturkunnskap som ligger i originalteksten, være lov å anta at Tolkiens tekst vil bli oppfattet noe annerledes i sin originale form og i en oversatt form, alt utfra hvilke valg oversetterne har gjort. For å finne frem til denne forskjellen, er det derfor viktig å gå ned på ordnivå og studere betydningen av de enkelte, utvalgte ordene, for kun slik kan man danne seg et bilde av hvilke valg oversetterne har gjort og hvorvidt disse valgene har gjort det som er implisitt i den engelske teksten mer eller mindre tilgjengelig for den norske leser.

Adjektivet *cunning* er et av ordene jeg har valgt å studere nærmere. Dette adjektivet stammer i følge Oxford English Dictionary⁴⁵ (OED) opprinnelig fra *cunnende og i sin tidligste betydning har med det å kunne eller vite noe å gjøre. Det finnes ikke i gammelengelsk, men er i bruk fra det fjortende århundrets middelengelsk. *Cunning* har i følge OED hatt ni forskjellige betydninger. Den betydningen som ordet har i dag er en heller negativ betydning av det å være smart eller slu; at man for eksempel ved hjelp av sin intelligens klarer å tilsnike seg noe som man kanskje ikke skulle ha hatt. Men i tidligere tider har ordet også blitt brukt om mennesker som er kunnskapsrike og belærte, eller som er spesielt dyktige og flinke, altså i en positiv forstand. Det har også blitt brukt om de som hadde magiske evner, og om de som var spesielt intelligente og innsiktsfulle. Derfor vil betydningen av *cunning* i den enkelte konteksten være helt avgjørende for hvordan leseren tolker situasjonen eller en karakters oppførsel. Et konkret eksempel på bruk av *cunning* i *The Lord of the Rings* er i setningen «Dwarves are said to be cunning folk with stone.»⁴⁶ Turner⁴⁷ påpeker hvordan den mest sannsynlige tolkningen av *cunning* her, ut fra konteksten, skal være den gamle betydningen, at de er dyktige og flinke folk, men at det også kan være et hint av den mer moderne betydningen fordi setningen blir ytret i Rohan hvor folk ikke har truffet

⁴⁵ Oxford English Dictionary Online, september 2012, s.v. "cunning, adj.". Oxford University Press. <http://www.oed.com/view/Entry/45866?rskey=6DxxGx&result=4&isAdvanced=false> (slat opp 30. september, 2012).

⁴⁶ Tolkien, *The Lord of the Rings*, 559.

⁴⁷ Turner, *Translating Tolkien*, 138 – 139.

dverger på ekstremt lenge og derfor kanskje også har en viss skepsis overfor dem. I kapittel 4 vil jeg presentere flere eksempler fra *The Lord of The Rings* og vise hvordan *cunning* kan avleses forskjellig i den enkelte konteksten slik at det dermed bidrar til Tolkiens prosjekt med å gjenfortelle den engelske språkhistorien gjennom fortellingen sin.

I tillegg til *cunning* har jeg plukket ut fire andre adjektiv og to substantiv som jeg mener er relevante og interessante fordi de i konteksten blir benyttet på en slik måte at den engelske leser vil bli oppmerksom på at forfatteren har intendert en spesiell betydning av ordene; at ordene på enkelte steder i teksten må ha en annen betydning enn den mer moderne, og dermed gjøre leseren oppmerksom på det som foregår mellom linjene i fortellingen. Jeg har valgt ut følgende ord: *fell*, *bitter*, *fey*, *uncouth*, *rumour* og *draught*. Utvalget er motivert av en grundig gjennomlesning av en kommentert utgave av *The Lord of the Rings – The Lord of the Rings: A reader's companion*⁴⁸. I denne boken trekker kommentatorene frem alle ord og begrep som de tror en leser kan ha problemer med å forstå betydningen av eller som de mener kan trenge en nærmere redegjørelse fra Tolkiens univers, og dermed inkluderer de også ord som kan ha en annen betydning enn den moderne betydningen leseren forventer. Til støtte i utvelgelsen benyttet jeg meg av *Oxford English Dictionary*⁴⁹ som oppgir nyere og eldre betydninger av ordet.

La meg oppsummere: fokus for denne masteroppgaven er på et overordnet nivå implisitt kulturkunnskap og oversettelse av denne, men mer konkret dreier den seg om hvordan Tolkien har benyttet seg av det engelske språket selv for å presentere dets egen historie, og dermed hvordan han trekker kulturhistorien inn i fortellingen med de språklige valgene han gjør. Han underbygger ideen om at forskjellige raser eller folkeslag i historien representerer forskjellige epoker i engelsk historie ved å la dem snakke et mer moderne eller mer arkaisk språk avhengig av hvor de hører hjemme i handlingen. Hobbitene skal representere engelskmenn på landsbygden i England rundt år 1900, og de har følgelig det mest moderne språket i boken. På den annen side er for eksempel Rohirrim-folket ment å skulle representere angelsakserne, fra rundt år 7-800, og de har derfor, som kommentert tidligere i dette kapitlet, et språk med flere trekk fra denne tiden.

⁴⁸ Wayne G. Hammond og Christina Scull, *The Lord of the Rings: A Reader's Companion*, (London: HarperCollinsPublishers, 2008)

⁴⁹ *Oxford English Online Dictionary*. Oxford University Press. Med utvidet tilgang. <http://oxforddictionaries.com/>

Et spørsmål blir da hvorvidt det er mulig for en oversetter å la språket selv være med på å skape karakterene, og i tillegg implisitt formidle noe om et lands historie og språkhistorie.

2.5 Forutsetninger for oversettelsene

Norge og England har visse fellestrekk i sin språkutvikling. England har blitt invadert mange ganger, av romere, vikinger og ikke minst franskmenn i 1066. Alle styrkene som har invadert landet, og styrt det, har spesielt påvirket språket til adelskapet og de kongelige. Den moderne engelsk er derfor i stor grad påvirket av spesielt romanske språk. Men gammelengelsk, som blant annet ble snakket i de lavere klassene rundt år 6 - 700 var ikke påvirket av det språket som overklassen talte. Gammelnorsk, en gren av norrønt språk, var som engelsk et germansk språk, og i tidlig middelalder, fra rundt år 5 – 600 e. Kr.⁵⁰, hadde disse to språkene mange fellestrekk. Den gammelnorske perioden varte til cirka siste halvdel av 1300-tallet⁵¹, og de eldste norske skriftene er fra rundt 1200⁵². I løpet av unionstiden tok dansk helt over som skriftspråk i Norge, og dominerte fullstendig i perioden fra cirka 1500 til 1850⁵³. Norsk har også gjennom tidenes løp blitt påvirket av andre språk, og har mange låneord fra blant annet tysk, engelsk og fransk.

Det bør derfor teoretisk sett være mulig for en oversetter å overføre Tolkiens idé i oversettelsen og presentere norsk språkhistorie i den norske versjonen slik Tolkien presenterer engelsk språkhistorie i originalteksten. Oversetteren av *The Lord of the Rings* til nynorsk-versjonen *Ringdrotten*, Eilev Groven Myhren, trekker dette frem i innledningen til sin oversettelse. Han redegjør der for hvilke valg han har gjort i oversettelsen, og hvorfor, basert på det han vet om Tolkiens valg av språk og ordbruk i den engelske originalen⁵⁴. Den nynorske oversettelsen kom så sent som i 2006, mens de to bokmålsoversettelsene kom ut henholdsvis tidlig på 1980-tallet og midt på 1970-tallet. Allerede da bokmålsutgivelsene kom, forelå det mye materiale som omhandlet *The Lord of the Rings*, men siden den gang har antallet bøker og artikler som er skrevet om verket nærmest eksplodert. Kanskje spesielt i forbindelse med filmatiseringen av bøkene i perioden 2001 – 2003 da interessen for *The Lord*

⁵⁰ *Store norske leksikon*, s.v «middelalderen», 24. august 2012. <http://snl.no/middelalderen>

⁵¹ Vikør, Lars, «Fakta om norsk språk». På Språkrådets sider på internett. <http://www.sprakrad.no/Politikk-Fakta/Fakta/>

⁵² *Store norske leksikon*, s.v. «norsk – språkhistorie», 25. September 2012. <http://snl.no/norsk/spr%C3%A5khistorie>

⁵³ Vikør, «Fakta om norsk språk».

⁵⁴ Tolkien, *Ringdrotten*, 11 – 17.

of the Rings, som allerede var populært blant lesere spesielt i fantasy-kretser, mangedoblet seg. Det er derfor sannsynlig at Groven hadde mye mer materiale til å hjelpe seg i sin tolkning og forståelse av originalteksten enn det henholdsvis Høverstad på 80-tallet og Werenskiold på 70-tallet hadde i sitt arbeid. Det er derfor også lov til å forvente at dette skal gjøre utslag i de valgene som de forskjellige oversetterne har gjort.

Dette vil jeg komme nærmere inn på i kapittel 5 hvor jeg diskuterer oversetternes valg.

2.6 Kontekstens bidrag i tolkingen

I kapittel 4 presenterer jeg datamaterialet og den tolkingen jeg har lagt til grunn for denne oppgaven. Tolking av betydning ut i fra kontekst er helt avgjørende for hvordan en oversettelse blir oppfattet og mottatt av en leser i målkulturen; det er denne forståelsen av konteksten som ligger til grunn for de valgene oversetteren gjør.

Ingrid Lossius Falkum⁵⁵ hevder at oversettelsen kan sees som en parallell til leksikalsk fortolkning, og oversetteren vil, som en følge av sin fortolkning, noen ganger velge en snevrere betydning av ord i kildeteksten i oversettelsen og andre ganger ord med en bredere betydning. Valgene som oversetteren gjør er basert på hvor bred eller snever tolkning han tillegger ordet eller begrepet i kildeteksten, og en oppfatning av hva han slutter seg til at forfatteren av kildeteksten egentlig ønsker å formidle. Falkum viser blant annet hvordan det engelske ordet *happy* ikke har noen oversettelse til norsk som bærer i seg nøyaktig den samme meningen som på engelsk. Oversetteren må derfor enten velge å oversette med noe som har en snevrere eller bredere betydning alt etter hvordan han tolker betydningen av *happy* i den enkelte forekomsten.

Det som hjelper en oversetter, eller en hvilken som helst leser av en tekst, å avgjøre hvordan de enkelte ord skal tolkes, er konteksten. Vagle, Sandvik og Svennevig definerer kontekst som «alt man trenger utover ordbok- og grammatikk-kunnskap for å forstå en ytring»⁵⁶, med andre ord bakgrunnskunnskapen. De påpeker hvordan mange meningsteorier er opptatt av mangetydighet i språkssystemet, og hvordan konteksten begrenser denne mangetydigheten slik at en mottaker får en bestemt mening ut av det som blir sagt eller skrevet i en bestemt sammenheng. Konteksten kan også forvirre mottakeren i det visse

⁵⁵ Ingrid Lossius Falkum, «A relevance-theoretic analysis of concept narrowing and broadening in English and Norwegian original texts and translations», i *Languages in Contrast. International journal for contrastive linguistics*, volume 7, number 2, (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007), 119 - 142.

⁵⁶ Vagle, Sandvik og Svennevig, *Tekst og Kontekst*, 21.

hendelser tilsynelatende kan ha utallige kontekster, men Vagle, Sandvik og Svennevig trekker frem hvordan det «til enhver tid bare er deler av konteksten som er relevant»⁵⁷. De bruker begrepet «kontekstuelle rammer» som omgir en enkelt fokusert hendelse, og kaller disse rammene «fysisk ramme», «samhandlingssituasjon», «kulturell/sosial ramme» og «bakgrunnskunnskap», hvor «fysisk ramme» er den som er nærmest den fokuserte hendelsen. Et eksempel fra *The Lord of the Rings* på disse rammene kan være en situasjon hvor en person fra Rohan snakker med en hobbit rett før de skal ut i kamp. Den «fysiske rammen» her vil være den konkrete situasjonen som de befinner seg i, «samhandlingssituasjonen» er forholdet mellom de to karakterene, «kulturell/sosial ramme» kan i denne situasjonen være at de kommer fra to forskjellige kulturelle bakgrunner og kanskje har forskjeller både i språk og væremåte, og «bakgrunnskunnskap» er hendelser som har skjedd før som har ført frem til denne situasjonen. Noen ganger vil konteksten være så flertydig at man må favne vidt og trekke på all sin bakgrunnskunnskap for å tolke den, andre ganger vil de «fysiske rammene» rundt den fokuserte hendelsen være nok til at man forstår hva konteksten mest sannsynlig er.

Som det fremgår av presentasjonen av forskningsmaterialet i kapittel 4, er de fleste av ordene som det fokuseres på i denne oppgaven flertydige, som et bevisst valg fra forfatteren sin side. Tolkien ønsket å presentere den engelske språkhistorien gjennom ordvalgene sine i *The Lord of the Rings*, og utfordringen for en oversetter, eller endog en engelsk leser, blir å forstå hvilken betydning Tolkien har tiltenkt de enkelte ordene i den enkelte konteksten. Man bør kunne forvente at en dyktig oversetter setter seg mer inn i teksten og har en bredere bakgrunnskunnskap enn kanskje mange av de vanlige, engelske leserne av kildeteksten. For eksempel kan det være mulig at en engelsk leser med dårlig bakgrunnskunnskap og dårlig kjennskap til sin egen språkhistorie, vil ende opp med å tillegge for eksempel ordet *cunning* den samme, moderne betydningen alle steder der dette er brukt. En slik leser vil dermed få en annen opplevelse av verket enn en leser med mer bakgrunnskunnskap som gjenkjenner det «prosjektet» Tolkien har forsøkt å skape. Oversetterens store utfordring blir å finne alle betydninger det enkelte ordet kan ha, på de forskjellige tekststedene der dette er brukt, og deretter ut fra konteksten avgjøre hvilken fortolkning som er den mest sannsynlige. Etter at denne fortolkningen er gjort, må oversetteren finne det begrepet som best formidler den samme historien, både på overflaten og i dybden, til leseren av målteksten.

Det fremgår i presentasjonen av forskningsmaterialet i kapittel 4 at oversetterne noen ganger har tolket de enkelte ord og kontekst på samme måte som meg, men andre ganger

⁵⁷ Vagle, Sandvik og Svennevig, *Tekst og Kontekst*, 26.

ikke. Dette har (sannsynligvis) sammenheng med hvor flertydig eller entydig den enkelte konteksten er. Men det kan også henge sammen med at en mottaker gjerne vil velge den fortolkningen som er enklest å velge. Falkum påpeker at en mottaker har en forventning om at det som blir sagt skal være relevant og følger «raskeste vei» til en forståelse og prøver ikke å finne flere betydninger etter å ha landet på en forståelse som virker relevant for konteksten⁵⁸. Det er mulig at jeg tolker de forskjellige kontekstene på en annen måte enn oversetterne, og da kanskje spesielt bokmåloversetterne ettersom deres oversettelser er fra henholdsvis tretti og trettisju år siden, fordi jeg har mer materiale til min rådighet som hjelper meg i min tolkning, slik som for eksempel Turners avhandling⁵⁹. Jeg forventer dermed en mulighet for at de enkelte ordene kan ha en annen betydning enn den som er mest opplagt; jeg ser andre kontekster i hele verket som så dann enn oversettere som legger et annet bakgrunnsmateriale til grunn.

2.7 Sammendrag implisitt kulturkunnskap

I dette kapitlet er det redegjort for begrepet implisitt kulturkunnskap og hva dette vil favne i forbindelse med denne oppgaven. Videre er det vist hvordan implisitt kulturkunnskap er en viktig del av «dybdeforståelsen» av storverket *The Lord of the Rings*. Det er påpekt hvordan forståelsen av konteksten er viktig for hvordan man tolker det enkelte ord eller uttrykk, og hvordan konteksten dermed blir avgjørende for hvorvidt man kan avlese det som er implisitt eller ikke.

⁵⁸ Falkum, «A relevance-theoretic analysis of concept narrowing and broadening in English and Norwegian original texts and translations», 124.

⁵⁹ Turner, *Translating Tolkien*.

3 Teori og metode: Kriterier for tolkning og diskusjon

3.1 Innledning

Sentralt i denne masteroppgaven er spørsmålet om hvorvidt noe som er implisitt i en kildetekst blir tilgjengelig for leserne av en måltekst. For å kunne vurdere dette, må kildeteksten først tolkes, det implisitte må gjenkjennes, og kriteriene for å etablere det implisitte budskapet må defineres. Her i kapittel 3 vil jeg presentere de kriterier jeg har lagt til grunn for tolkningen av kildeteksten som blir presentert i kapittel 4, og som også blir lagt til grunn for diskusjonen av oversettelsene i kapittel 5.

Innledningsvis i dette kapitlet vil jeg kort gjøre rede for ekvivalens-begrepet, da dette ligger til grunn for vurderingen av måltekstene i denne oppgaven, deretter vil jeg gjøre rede for kriteriene for den senere analysen og diskusjonen i denne oppgaven og til slutt vise hvorfor det implisitte kan være en utfordring for ekvivalensen i en oversettelse.

3.2 Ekvivalens-begrepet: fra overordnet til ord-nivå

De fleste diskusjoner om hvor god eller dårlig en oversettelse er, bygger ofte på diskusjonen om hvorvidt en tekst skal oversettes ord-for-ord (bokstavelig) eller mening-for-mening (fritt). De første oversettelsene, fra tiden før Kristi fødsel, var gjerne direkte ord-for-ord oversettelser mellom gresk og latin. Cicero er den første vi kjenner til som angrep oversettelseskunsten fra et annet ståsted og heller siktet seg inn på en friere oversettelse, som skulle være mer leservennlig⁶⁰. I dag er det gjerne typen tekst som avgjør hvilke valg en oversetter gjør da fokuset på hva man ønsker skal være mest mulig ekvivalent varierer fra teksttype til teksttype. Det er for eksempel viktigere og riktigere å oversette en bruksanvisning nærmere en ord-for-ord løsning for man må være helt sikker på at den oversatte teksten ikke kan misforstås. I et skjønnlitterært verk kan det for være større fokus på å få frem forfatterens mening med verket, heller enn å fokusere på en ord-for-ord oversettelse. Det vil gjerne med andre ord være større fokus på verkets poetiske klang og det å få frem den overordnede meningen gjennom stilvalg.

⁶⁰ Jeremy Munday, *Introducing Translation Studies: Theories and applications*. 2. utgave. (Oxon: Routledge, 2001), 16 - 17.

Uansett om han velger en ord-for-ord eller mening-for-mening oversettelse, vil en oversetter forsøke å skape best mulig *ekvivalens* mellom måltekst og kildetekst. *Ekvivalens* er etter for eksempel Christiane Nords⁶¹ vurdering et av de mest flertydige uttrykkene i oversettelsesstudier. Det er et uttrykk som bærer i seg krav som må oppfylles på alle nivåer av en tekst. Man har for eksempel det pragmatiske aspektet ved ekvivalensbegrepet, som krever at kildeteksten og målteksten skal ha «samme» funksjon og være rettet mot «samme» målgruppe, men man kan også ha krav om at målteksten skal «imitere» og «reflektere» kildeteksten, «vise frem dens skjønnhet», som dermed hviler på de intratekstuelle faktorene med innhold og form. Når *ekvivalens* blir brukt som uttrykk for å vurdere uttrykks eller teksters mening eller effekt er dette illustrerende for ønsket om at en oversettelse også skal produsere både de intratekstuelle egenskapene (slik som for eksempel hvilke ord og setninger og hvilken tone som er brukt) og de ekstratekstuelle trekkene som er karakteristiske for kildeteksten (som for eksempel hvem formidler hva til hvem og hvorfor)⁶².

Det er nettopp idealet om ekvivalens på flere nivåer som er viktig for denne oppgaven. Man kan utvilsomt si at de tre norske oversetterne av *The Lord of the Rings* har oppnådd en form for ekvivalens: de har gjenfortalt historien slik den fremstår på det overflatiske plan i den engelske kildeteksten. En norsk leser har med andre ord den samme kjennskap til hovedhistorien i verket som en engelsk leser. Målet mitt er imidlertid å fokusere på ekvivalens på et mer detaljnivå, nemlig det leksikalske nivå da det er sentralt for forståelsen av Tolkiens prosjekt. Ved å studere graden av ekvivalens på det leksikalske nivå vil jeg også kunne si noe mer om graden av ekvivalens på et høyere nivå: jeg vil kunne danne meg en mening om hvorvidt de norske oversetterne ikke bare har gjort den overflatiske historien tilgjengelig for de norske leserne, men også om det som ligger implisitt, «bakenfor» den overflatiske historien, er det.

Kriteriene jeg legger til grunn for tolkning og diskusjon fokuserer dermed på avlesing av mening på ord-nivå i spesifikke, angitte kontekster. Oversettelsesteoretikeren Mona Baker påpeker i sin kursbok om oversettelse at det ikke er noe ord-mot-ord-korrespondanse mellom forskjellige språk.⁶³ Ofte kan det være sånn at noe som blir sagt med et ord på et språk må uttrykkes med flere ord på et annet språk for å få frem tilnærmet samme mening. Jean Delisle, en annen oversettelsesteoretiker, legger vekt på at et ord har en mening i et konkret utsagn, en

⁶¹ Christiane Nord, *Text Analysis in Translation, Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Second Edition, (Amsterdam-New York: Rodopi, 2005), 25

⁶² Nord, *Text Analysis in Translation*, 41

⁶³ Mona Baker, *In other words: A coursebook in translation*, (Oxon: Routledge, 2011), 10.

lingvistisk sekvens. Delisle sier at ordenes mening er det som står igjen etter at konteksten har fjernet mulighet for at det kan bety noe annet, og det er denne meningen som er forfatterens intensjon.⁶⁴ Videre påpeker Delisle at et ord kan ha en annen betydning enn det det normalt har i en spesifikk diskurs⁶⁵, og at en oversetter som ikke ser forbi den mest vanlige betydningen av ordet risikerer å gi ordet feil tolkning⁶⁶. Deliles teorier sammen med Mona Bakers teorier om ekvivalens på ordnivå, som jeg redegjør nærmere for i 3.3, er viktige for mitt arbeid i denne oppgaven og for de kriteriene jeg nå vil presentere. Det er disse kriteriene jeg vil legge til grunn for å avgrense eller nærmere bestemme betydningen av eksemplene fra kildeteksten. Kriteriene legges også til grunn for diskusjonen om hvorvidt det implisitte i den engelske teksten er tilgjengelig for norske lesere.

3.3 Kriterier for tolkning og diskusjon

Jeg har lagt følgende fire kriterier til grunn for min tolkning og påfølgende diskusjon av datagrunnlaget:

- A. Karakterene i *The Lord of the Rings* kan i stor grad deles inn i «de gode» og «de onde». Hvem som sier hva om hvem er med på å avgjøre hvordan det enkelte ord i teksten skal tolkes.
- B. Karakterene kan også i stor grad deles inn i raser som forventes å snakke et mer moderne engelsk, slik som for eksempel hobbitene i The Shire, og raser som forventes å snakke et eldre engelsk, slik som for eksempel alver og folket i Rohan.
- C. Kollokasjon. Hvilke andre ord opptrer et ord vanligvis sammen med, for eksempel beskriver det vanligvis en ting eller noe levende? Hvis ordet brukes på en uvanlig måte, det vil si i en uvanlig kollokasjon, kan dette også være med å bestemme betydningen av ordet.
- D. Klang. Tolkien har med sin bruk av gammelengelske ord og uttrykk, og også til tider setningsoppbygging, skapt en spesiell klang som går igjen gjennom hele verket. Har oversetterne lyktes i å gjenskape denne?

⁶⁴ Jean Delisle, *Translation: an interpretive approach*, (Canada: Ottawa Press, 1988), 42 – 43.

⁶⁵ Delisle, *Translation: an interpretive approach*, 47.

⁶⁶ Delisle, *Translation: an interpretive approach*, 48.

A-kriteriet: de gode versus de onde.

Baker lister opp fire forskjellige hovedtyper av mening som et ord eller uttrykk kan ha⁶⁷, og et av disse er «evoked» mening. Her under hører variasjoner som oppstår på grunn av dialekt eller register. Dialektområdet omfatter det geografiske, det tidsbestemte (for eksempel at visse aldersgrupper har sitt eget språk, eller at språket er hjemmehørende i en konkret tidsperiode) og de sosiale (at hvordan man uttrykker seg for eksempel er klasseavhengig). Register deler hun inn i tre diskurs-områder: «Felt» (Field): en bruker velger ord etter hvilken situasjon brukere befinner seg i, «Relasjon» (Tenor): forholdet mellom mennesker bestemmer ordvalgene deres, «Mediering» (Mode): i hvilken sammenheng ordet blir brukt (eks: tale, forelesning, essay). I sammenheng med dette kriteriet, er «Relasjon» spesielt viktig, fordi dette stadfester at den som sier noe, vil variere hvilke ord denne bruker utfra forholdet denne har til den han snakker med eller om. Det er, etter min oppfatning, overveiende sannsynlig at en karakter som tilhører «de gode» vil bruke ord med negative konnotasjoner i omtale av «de onde», og motsatt. Fordi det her er snakk om fiender, er det lite sannsynlig at de ordene de bruker om hverandre skal være veldig flatterende.

Jeg har allerede i kapittel 2 kort redegjort for hvordan hobbitene er i «de godes» tjeneste og forsøker å redde verden ved å ødelegge en ring. På «de godes» side befinner også alvene og dvergene seg, de fleste mennesker man støter på i handlingen, samt trollmannen Gandalf. På «de ondes» side befinner Sauron, trollmannen Saruman, orker, troll, de sorte rytterne, kjempepedderkoppen Shelob og Gollum seg, skjønt sistnevnte kan det fra tid til annen være tvil om er bare ondssinnet, dog blir han av «de gode» ansett å være i «de ondes» tjeneste. I tolkningen av eksemplene fra kildeteksten i kapittel 4, mener jeg derfor for eksempel at hvis en alv omtaler Saruman så er det overveiende sannsynlig at han vil omtale denne i negative former, fordi de er fiender.

Både i tolkningen i kapittel 4 og diskusjonen i kapittel 5 blir dette et viktig kriterium. Det vil kunne brukes i de fleste eksemplene jeg har trukket frem som grunnlag for tolkning, og i vurderingen av de norske oversettelsene vil det bli mulig å vurdere hvorvidt ordvalgene til de norske oversetterne understøtter dette skillet mellom «de gode» og «de onde» som eksisterer i den engelske kildeteksten.

⁶⁷ Baker, *In other words*, 11 – 15.

B-kriteriet: Forventning om en eldre engelsk-variant versus mer moderne engelsk

Jeg redegjorde i forrige kapittel for hvordan hobbitene representerer engelskmenn på landsbygda i England rundt 1900, og hvordan folket i Rohan representerer angelsaksere fra 6 – 700-tallet. Gjennom handlingen i bøkene får også leseren vite at alvene blir flere tusen år gamle, at ingen riktig vet hvor gammel Gandalf er, men antakeligvis veldig gammel, og at dvergene også er en rase som blir forholdsvis gamle, sammenlignet med for eksempel hobbitere (som blir langt eldre enn mennesker) og mennesker. Ettersom Tolkien brukte språk som et aktivt virkemiddel for å understøtte ikke bare historien i *The Lord of the Rings*, men også sitt mytologiske og språkhistoriske prosjekt, må det være lov å forvente at karakterene i handlingen snakker et språk som tilsvarer hvor de hører hjemme i den engelske språkhistorien.

Dette kriteriet hører med andre ord innunder det geografiske-tidsbestemte området i Bakers teorier om ekvivalens på ordnivået. Språk forandrer seg over tid, og dermed er menneskers ordforråd også bestemt av den tidsperioden de hører hjemme i. For *The Lord of the Rings* betyr det at når alvene eller folket i Rohan snakker, skapes det en forventning om at språket deres skal ha mange arkaiske trekk. Men når hobbitene snakker, skapes det derimot en forventning om at språket deres skal ligge nærmere engelsk rundt år 1900.

Dette er et kriterium som i stor grad også kan bidra til å bestemme tolkningen av de enkelte uttrykkene i kildeteksten, men samtidig er det ikke et kriterium som er helt svart-hvitt. Dette fordi noen hobbitere, slik som Bilbo, Frodo, Pippin og Merry etter hvert, utover i handlingen, har blitt ganske bereiste hobbitere, og dermed er det også sannsynlig at ordforrådet og språket deres kan ha blitt påvirket av dette. Dermed kan disse plukke opp og bruke ord som kanskje ikke i utgangspunktet ville falle dem naturlig. På samme måte kan alvene og for eksempel trollmannen Gandalf, som har levd så lenge, tilpasse språket sitt etter hvem de snakker med, fordi de har eksistert så lenge at de mestrer alle varianter av språket. For folket i Rohan derimot, ville det være merkelig hvis de brått skulle ta i bruk moderne ord og uttrykk, da de stort sett holder seg i sitt eget rike, hvor de lever som angelsakserne gjorde, og dermed har et språk som ikke opplever så stor ytre påvirkning.

Med andre ord kan dette kriteriet bidra til å avgjøre om et ord, for eksempel *cunning*, i en enkelt kontekst i kildeteksten er tiltenkt en eldre eller nyere betydning og dermed bidra i tolkningen av ordet i den konkrete konteksten. I diskusjonen av oversettelsene kan dette kriteriet være til hjelp hvis oversetterne har brukt tvetydige ord som også kan ha meninger fra eldre eller mer moderne tider. Det er imidlertid en stor forskjell på den engelske kildeteksten

og de norske oversettelsene: i den engelske teksten har Tolkien brukt utvalgte ord i flere forskjellige betydninger, og det er nettopp dette som gjør at det av og til kan være vanskelig å avgjøre betydningen av ordet i den enkelte konteksten.

C-kriteriet: Kollokasjon

«Why do builders not *produce* a building or authors not *invent* a novel, since they do invent stories and plots? No reason as far as dictionary definitions of words are concerned. We don't say it because we don't say it.»⁶⁸ Dette sitatet fra Bolinger og Sears, i Mona Bakers kursbok i oversettelse, gir en god beskrivelse av problemet omkring kollokasjoner: Språkbrukere som snakker et språk flytende vet at det er visse ord som kan brukes sammen med andre, og andre igjen som ikke kan brukes sammen, uten at man helt kan begrunne hvorfor. Kollokasjoner oppstår gjennom konvensjoner. Et eksempel fra norsk kan være ordene «bryte» og «brekke» som i mange tilfeller kan brukes om hverandre, men hvis man i stedet for å si at man «bryter loven» sier at man «brekker» den, vil det umiddelbart være noe som skurrer.

Et annet poeng er at språkbrukeren har en forventning om at visse ord kun brukes til å beskrive noe levende, mens andre ord beskriver ting. Turner trekker frem et godt eksempel fra *The Lord of the Rings* med *cunning* når han påpeker at man i dag forventer at *cunning* skal beskrive mennesker, mens *cunning* i tidligere tider også kunne beskrive ting. Dette betyr at når *cunning* i *The Lord of the Rings* brukes for å beskrive ting, så bør dette være et signal til leseren om at *cunning* her har en annen betydning enn den som er vanlig i mer moderne engelsk.

Den faktiske kollokasjonen som et ord opptrer i kan derfor hjelpe meg i tolkningen av eksemplene i den engelske kildeteksten. Kollokasjonen som de norske ordene opptrer i, i oversettelsene, kan også bidra i diskusjonen av hvorvidt det implisitte er tilgjengelig: vil den norske leseren utfra kollokasjonen forstå at det enkelte ord har en uvanlig eller sjelden mening fordi det står i en uvanlig kollokasjon?

D-kriteriet: Klang

Klang er et intertekstuel kriterium fordi *The Lord of the Rings* er så nært knyttet opp til og har mange paralleller til tidligere tekster slik som de engelske heltediktene. Ved å bruke visse ord, uttrykk og grammatiske vendinger forsøker Tolkien å skape en mytologisk følelse i *The Lord of the Rings*. I forrige kapittel viste jeg hvordan Tolkien på et tidspunkt ytret ønske om å

⁶⁸ Bollinger and Sears sitert i Baker, *In other words*, 52.

skape en mytologi for England, og hvordan han var påvirket av andre lands rike mytologiske kulturarv i dette arbeidet. For at en tekst skal virke som den stammer fra svunne tider, så må dette reflekteres i de ordvalg som forfatteren og deretter oversetteren gjør. Et godt eksempel på dette er hvordan de gamle norrøne sagaene, når de har blitt oversatt til moderne norsk, ofte blir oversatt til et norsk som virker gammelmodig, med mange ord som har nær tilknytning til norrønt. Dette gir sagaene en spesiell mytologisk klang, selv om de er skrevet på et språk som nordmenn flest i dag kan lese og forstå. Det er denne type klang Tolkien har forsøkt å skape i sitt verk. Blant annet ved å benytte ord og uttrykk som stammer fra engelsk språk før det ble «infisert» av romanske språk.

Turner trekker frem at Tolkien nærmest hadde en antipati mot alt som var fransk, og at han så normannernes seier i 1066 som et brudd i engelsk språk og kultur.⁶⁹ Tolkien forsøkte å være tro mot engelsk kultur og historie da han skrev *The Lord of the Rings*, men samtidig har romansk språk påvirket engelsk språk så lenge, av romerne lenge før normannerne erobret England, at det ville være umulig for Tolkien helt å unngå romanske ord og uttrykk.

Imidlertid kan det se ut som han har søkt å begrense bruken av romanske ord til ord som allerede var innarbeidet i det engelske språket ved slutten av den middelengelske perioden⁷⁰, cirka 1500 e. Kr.

Klang blir derfor et kriterium som er viktigere i diskusjonen av oversettelsene enn i tolkningen av originalteksten, for å se om de norske oversetterne har klart å gjenskape en slik klang fra en svunnen tid med sine ordvalg.

3.4 Ekvivalens og utfordringen med det implisitte

Når man har avgjort kriteriene for en tolkning av kildeteksten, og avlest en mening, ikke bare eksplisitt, men også implisitt, hvorfor er det fortsatt vanskelig for en oversetter å skape ekvivalens på alle nivåer; både eksplisitt og implisitt?

Den første grunnen er selvsagt, som Baker påpeker, at det sjelden finnes ord i et språk som har nøyaktig den samme betydningen i et annet språk. I forrige kapittel redegjorde jeg for hvordan ord i forskjellige språk som kan ha samme rot historiske sett, utvikler seg forskjellig fordi to forskjellige kulturer utvikler seg forskjellig og dermed ikke bruker ordet på den samme måten. Et ord bærer med andre ord i seg hele sin historie i tillegg til den meningen det

⁶⁹ Turner, *Translating Tolkien*, 40.

⁷⁰ «Storbritannia og Nord-Irland – litteratur», (28.09.2009), i *Store norske leksikon*, hentet fra: http://snl.no/Storbritannia_og_Nord-Irland/litteratur

har i samtiden, og denne historiske verdien av ordet vil sjelden eller aldri la seg overføre til en annen kultur.

Baker lister opp en hel rekke med ekvivalensproblemer på ordnivå, blant annet at et ord kan ha en bredere eller snevrere betydning i et annet språk, at ordet har en annen konnotativ betydning på et annet språk, at det rett og slett ikke finnes noe tilsvarende ord i et annet språk noe som også kan ha sammenheng med kulturspesifikke konsepter.⁷¹ Et eksempel på slike problemstillinger kan være hvis en oversetter fra et veldig varmt land hvor det aldri snør skal oversette en norsk tekst til sitt språk, og det i teksten er brukt slike uttrykk som «kram snø», «skareføre» og «puddersnø». For det første vil det sikkert ikke finnes noen ord som betyr det samme på oversetterens språk, så da må oversetteren kanskje heller ty til en beskrivelse av hva de forskjellige uttrykkene over betyr, men allikevel vil det mest sannsynlig være noe oversetteren ikke kan overføre til leseren, rett og slett fordi dette vil være så fremmed for leseren i målkulturen som aldri har opplevd det selv. En leser som aldri har opplevd snø, vil ikke kunne leve seg inn hva uttrykkene ovenfor betyr selv om de blir beskrevet som «våt og tung snø», «snø med hard overflate», «lett snø som ligner pudde» og vil ganske sikkert heller ikke forstå hvorfor det er viktig med et skille mellom forskjellige typer snø, hvorfor ikke bare kalle det snø?

Konkret når det gjelder oversettelse av *The Lord of the Rings* og oversettelsesutfordringene der, påpeker Turner at oversetterne hadde en veileder for oversettelse av navn på karakterer og vesener. Tolkien skrev en slik veiledning, en guide til navnene⁷², på 60-tallet, og denne ble gjort tilgjengelig for oversetterne. Men i møte med Tolkiens språkhistoriske prosjekt, hadde ikke oversetterne noen slik guide, og det kan bety at de derfor heller ikke var oppmerksom på prosjektet. Men hvis det ble utelatt og ikke forsøkt oversatt, kan det også skyldes at oversetterne var under et så stort tidspress for å få oversettelsene ferdige, at de rett og slett ikke hadde tid til å prøve å ivareta denne delen av verket.⁷³ Eller de kan ha avgjort at det var umulig eller uønsket å prøve på en oversettelse av det språkhistoriske prosjektet. Turner fremhever hvordan oversettelsesvalg bygger på det en oversetter anser å være normen i samtiden, men at leserne i målspråket også spiller inn. Hva skal teksten brukes til? Hvor dyktige er leserne til å avkode budskap?⁷⁴ Man oversetter gjerne for eksempel en bok annerledes til barn enn til voksne. For barn er det mer vanlig at man

⁷¹ Baker, *In other words*, 18 - 22.

⁷² J. R. R. Tolkien, «Guide to the Names in The Lord of the Rings», i *The Lord of the Rings: A Reader's companion* av Wayne G. Hammond & Christina Scull, 750 – 782, (London: HarperCollinsPublishers, 2008).

⁷³ Turner, *Translating Tolkien*, 130.

⁷⁴ Turner, *Translating Tolkien*, 131

hjemliggjør teksten, hvis det er store kulturelle forskjeller mellom kildetekstens referanser og målkulturen, mens man ofte kan forvente av voksne lesere at disse har nok bakgrunnskunnskap og er villige til å strekke seg litt lenger i forsøket på å forstå fremmedkulturelle elementer.

Selv om man avgjør at man kan introdusere en «fremmedhet» i teksten i større eller mindre grad, er det ikke dermed slik at dette nødvendigvis skaper en større grad av ekvivalens. Turner påpeker at det virker sannsynlig at det er en større toleranse for arkaisk språk i engelsk enn i mange andre språk, og at dette i stor grad kan skyldes at man i større grad bruker eldre engelske tekster tilbake til Shakespeares tid i undervisningen.⁷⁵ Han trekker blant annet frem Frankrike og Tyskland som eksempler på land og språk hvor man ikke har like sterke bånd til gammelfransk og gammeltysk som man i England har til gammelengelsk. Dette kan medføre at oversettere i visse språk ikke har et arkaisk register å spille på i oversettelsesarbeidet, og bruk av før-moderne trekk kan skille seg mer ut og bli mer markerte i målteksten enn i kildeteksten. Derfor kan oversetterne avgjøre at de må bruke slikt språk i mindre grad i målteksten enn det er brukt i kildeteksten. Å reflektere bruken av arkaiske ord og uttrykk fra kildeteksten kan faktisk gi teksten en mindre grad av ekvivalens heller enn mer.

For øvrig trekker Turner frem at det er lite fokus innen oversettelsesteoriens verden på hvordan oversettere skal håndtere moderne kildetekster som bruker arkaisme som litterært grep slik som i *The Lord of the Rings*. Med andre ord har den enkelte oversetter som gir seg i kast med dette verket, eller lignende verk som bruker de samme språklige virkemidlene, lite å støtte seg på i teorien og må finne sin egen vei frem til den ekvivalensen som den enkelte oversetter legger vekt på.⁷⁶

3.5 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg presentert kriteriene som ligger til grunn for tolkningen i kapittel 4 og diskusjonen i kapittel 5, og vist hvordan disse kriteriene baserer seg på teorier fra blant annet Baker, Delisle og Turner. I tillegg til presentasjonen av kriteriene er det også redegjort for problematikken omkring det å skape og evaluere graden av ekvivalens i en oversettelse. I denne sammenheng har jeg trukket frem noen konkrete problemer en oversetter må ta stilling til i arbeidet med en oversettelse av *The Lord of the Rings*.

⁷⁵ Turner, *Translating Tolkien*, 137

⁷⁶ Turner, *Translating Tolkien*, 133

4 Presentasjon av datamaterialet fra *The Lord of the Rings*

Jeg redegjorde i kapittel 2 om hvordan jeg, blant annet ved å bruke en kommentert utgave av *The Lord of the Rings*, fant frem til 5 adjektiv og 2 substantiv i kildeteksten som jeg har valgt å studere nærmere. Her i kapittel 4 vil jeg presentere disse eksemplene fra kildeteksten, samt min tolkning av betydningen i de enkelte tilfellene, på bakgrunn av kriteriene redegjort for i kapittel 3. Videre blir oversettelsene av de engelske eksemplene presentert, med en beskrivelse av betydning og etymologi for de norske ordene som oversetterne har valgt å bruke. Det eksisterer i dag tre norske oversettelser av *The Lord of the Rings: Krigen om Ringen* (1973 – 1975), *Ringenes Herre* (1980 – 81) og *Ringdrotten* (2006). De to første er skrevet på bokmål, den siste på nynorsk. En nærmere diskusjon av oversettervalgene og deres betydning kommer i kapittel 5.

I kapittel 2.3 nevnte jeg kort hvordan det er visse paralleller mellom norsk og engelsk ytre språkhistorie. Ettersom de norske ordenes etymologi og betydning blir presentert her i kapittel 4, vil jeg kort presisere noen viktige sider ved utviklingen av det norske språket. Norsk hører til i den Indoeuropeiske språkgruppen, nærmere bestemt under germanske språk som også etter hvert delte seg: vestgermansk er forløperen til dagens engelsk og nordgermansk, også kalt urnordisk, er forløperen til de nordiske språkene. I perioden 200 - 500 e.Kr. splittet nordgermansk seg i to grener: øst og vestnordisk. Under østnordisk faller gammelgotlandsk, gammelsvensk og gammeldansk. Vestnordisk, som også blir kalt norrønt, omfatter gammelnorsk og gammelislansk⁷⁷. Innen skrifthistorien deler man inn språket i følgende perioder: Yngre runetid 700 – 1050 e.Kr, Klassisk norrøn tid 1050 – 1350 e.Kr., Mellomnorsk tid 1350 – 1536 e.Kr., Dansketid 1536 – 1814, Nasjonal renessanse 1814 – 1907 e. Kr, Moderne tid 1907 – ⁷⁸. Frem til midten av 1300-tallet skrev de skriftlærde stort sett på gammelnorsk, men et skille oppsto rundt 1370. Dette skyldes sannsynligvis at talespråket hadde endret seg over tid, men skriftspråket ble først i større grad påvirket da store deler av befolkningen, deriblant de skriftlærde, døde under Svartedauden. Den Mellomnorske perioden fikk aldri godt rotfeste, fordi påvirkningen fra både svensk og danske ble større; allerede fra 1400-tallet blir svensk og dansk i stadig større grad brukt i norske dokumenter.

⁷⁷ Bjorvand og Lindeman, *Våre arveord*, 9.

⁷⁸ Arne Torp og Lars S. Vikør, *Hovuddrag i norsk språkhistorie*, 2. utg. 1993, 3. opplag 2000, (Oslo: Gyldendal Akademisk, 2000)., 113.

Etter reformasjonen i 1536 og deretter innføringen av det kongelige eneveldet i 1660 ble Norge styrt av et embetsverk som var direkte underlagt det kongelige styringsapparatet i København, og dermed ble dansk det eneste skriftspråket i Norge⁷⁹.

Dansk er imidlertid ikke det eneste språket som påvirker norsk i perioden 1200 til langt ut på 1500-tallet. Dette er storhetstiden for «hansaen»: en sammenslutning av hovedsakelig tyske havnebyer som fikk monopol på sildefiske i Østersjøen. I løpet av denne perioden var nesten hver eneste nord-europeiske by på et eller annet tidspunkt medlem av «hansaen» fordi de så at det gav dem økonomisk gevinn. Disse tyske handelsfolkene snakket et språk i dag kjent som middelnedertysk. Dette språket påvirket de nordiske språkene i veldig stor grad, og tusenvis av nedertyske ord ble en del av de nordiske språkene. Nedertysk fikk en spesielt sterk posisjon i Danmark-Norge hvor det ble overklassens omgangsspråk i Danmark og offisielt hoffspråk der⁸⁰.

Følgende forkortelser blir heretter benyttet: LoTR: *The Lord of The Rings*, W: Werenskiolds bokmålsoversettelse fra 1973 - 75, H: Høverstads bokmålsoversettelse fra 1980 – 81, GM: Groven Myhrens nynorskoversettelse fra 2006. I tillegg oppgis sidetall og eventuelt hvilket bind i parentes. I avsnittene som omhandler oversettelsene, oppgis full referanse i fotnoter ved første gangs bruk, deretter brukes følgende forkortelse i teksten: Norsk riksmåls ordbog: NRO, Escolas ordbok bokmål: EOB, Escolas ordbok nynorsk: EON, Bjorvand og Lindeman Våre Arveord - Etymologisk ordbok: BLE, Norrøn ordbok: NO, Torp Nynorsk etymologisk ordbok: NEO, Kunnskapsforlagets ordbøker: KOB.

Den engelske betydningen av hvert ord er hentet fra Oxford English Dictionary Online (OED).

Følgende kriterier legges altså til grunn for tolkningen av kildeteksten:

A. «De gode» versus «de onde».

Der eksemplene ikke er en replikk, men heller hentet ut av historien, er det viktig å understreke at dette da skal forestille og være en fortelling fortalt av hobbitene, i all hovedsak Frodo og hans onkel Bilbo, med noen bidrag fra Frosdos følgesvenn, Sam. I følge Tolkien var det hobbitene som skrev ned historien som finner sted i *The Lord of the Rings* i en bok som het *The Red Book of Westmarch* som Tolkien så oversatte til engelsk.

⁷⁹ Torp og Vikør, *Hovuddrag i norsk språkhistorie*, 116 – 117.

⁸⁰ Victor Stevenson, *Ordenes Historie*, Norsk utgave ved Rolf Theil Endresen, oversatt og tilrettelagt av Truls Hoff, (Oslo: Grøndahl & Søn Forlag AS, 1985).

- B. De som forventes å snakke gammelengelsk og de som forventes å snakke mer moderne engelsk.
- C. Kollokasjonen.
- D. Klang

4.1 *Fell*

*Fell*⁸¹ som adjektiv (eller adverb) blir i moderne engelsk stort sett kun brukt poetisk eller retorisk. Adjektivet stammer opprinnelig fra latin «fellō», og gammel fransk «fel» og italiensk «fello» i den engelske betydningen «fierce, cruel, savage», og det er først registrert i bruk rundt 1300 e.Kr.

Fell ble brukt om dyr og menneskers handlinger og egenskaper når disse for eksempel var dyriske, ondskapsfulle, hensynsløse, grusomme, forferdelige, ville (4.1.1 (A)). Det ble også brukt om ting, slik som for eksempel våpen, sykdommer og lidelse når noe var veldig smertefullt eller ødeleggende, eller om hendelser eller en spesiell tidsperiode (4.1.1 (B)), eller om smak. Alle disse betydningene kan forekomme i engelsk i dag, men da kun i poetisk eller retorisk sammenheng.

Fell har også noen foreldete betydninger. Det har blitt brukt til å beskrive sinnstilstander slik som «opphisset, sint, rasende». Det har også vært brukt i betydningen «livlig, robust/sterk, tapper/djerv» (4.1.1 (C)), eller «ivrig/besluttosom». Denne betydningen kan i dag forekomme i noen dialekter, men ikke i standard engelsk. *Fell* har også blitt brukt i betydningen «lur, smart, utspekulert», og for å beskrive noe som er «stort, enormt, voldsomt»; denne sistnevnte betydningen kan fortsatt forekomme i skotsk.

Fell som adjektiv er altså svært lite utbredt i moderne engelsk, man finner det kun i forbindelse med poesi, i gamle tekster eller når noe blir sagt retorisk. Dette betyr med andre ord at når en leser ser dette ordet brukt i teksten som et adjektiv, i en kollokasjon med et substantiv, så kan leseren gjenkjenne at *fell* i denne betydningen er uvanlig. Den normale bruken av *fell* i moderne engelsk er enten som et substantiv for dyrehud eller fortidsformen av verbet «fall».

⁸¹ OED Online. s.v. "fell, adj. and adv.". OED Online. September 2012.
<http://www.oed.com/view/Entry/69069?rskey=enx9pR&result=7&isAdvanced=false>.

4.1.1 *Fell* i kildeteksten

(A) *Fell* brukt i beskrivelse av handlinger og egenskaper i negative mening

I de fem setningene nedenfor blir adjektivet *fell* brukt til å beskrive forferdelige, ondskapsfulle, grusomme egenskaper eller handlinger hos karakterer/vesener i *The Lord of the Rings*. Alle eksemplene har det til felles at det er representanter for «de gode» som bruker ordet *fell* i omtale av «de onde», som de betegner som «ting» eller «stemmer».

- (1) “But my heart forbodes that, ere all is ended, you, Frodo son of Drogo, will know more of these **fell** things than Gildor Inglorion.” (LoTR: 98). Alven Gildor sier dette til hobbiten Frodo, og «fell things» viser til de svarte rytterne som tilhører «de onde». Alvne er en av de eldste rasene i Tolkiens univers.
- (2) “There are **fell** things below.” (LoTR: 840). Sagt av hobbiten Pippin til mennesket Beregond, “things” viser til de svarte rytterne.
- (3) “Their cold eyes glittered, and they called to him with **fell** voices.” (LoTR: 230) Frodo, på hest, blir forfulgt av de svarte rytterne som er i ferd med å innhente ham før han når frem til et elveleie som er grensen inn til et alve-rike hvor han vil være trygg. De svarte rytterne roper til ham.
- (4) “Up from the dark plain below came the crying of **fell** voices, and the howling of many wolves.” (LoTR: 142). Fra en drøm som Frodo har.
- (5) “Let those call it the wind who will; there are **fell** voices in the air; and these stones are aimed at us.” (LoTR: 306). Sagt av mennesket Boromir om en situasjon hvor «de onde» forsøker å hindre reisefølget i å komme videre. Boromir kommer fra byen Minas Tirith, hvor menneskene er mer moderne enn i for eksempel Rohan, men de snakker ikke nødvendigvis like moderne som for eksempel hobbitene.

(B) *Fell* brukt som beskrivelse av en hendelse/tidsperiode

I setningen nedenfor blir adjektivet «fell» brukt til å beskrive en spesiell tidsperiode i *The Lord of the Rings*. Eksemplet her viser til den forferdelige vinteren i 1311, da elven Brandyvine frøs til is slik at de hvite ulvene kunne krysse den og angripe The Shire. Dette var med andre ord en spesielt forferdelig og hard vinter som vil bli husket og omtalt i generasjoner. Det som tydeligst peker på denne betydningen er at *Fell Winter* har blitt skrevet som et egennavn

- (6) "... not since the white wolves came in the **Fell** Winter, when the Brandyvine was frozen over." (LoTR: 193)

(C) *Fell* brukt som beskrivelse av handlinger og egenskaper i positive mening

I de to setningene nedenfor kan adjektivet *fell* tolkes eller avleses på flere måter, men etter nøye vurdering mener jeg at det skal avleses det i den positive betydningen «modig/djerv», fordi det i hvert tilfelle dreier seg om utsagn fra en av de «gode» til sine egne, for å styrke kampmoralen deres.

- (7) "Then since we must look for **fell** deeds and the need of all our strength, said Éomer ..." (LoTR: 867). Sagt av mennesket Éomer fra Rohan.

- (8) "Arise, arise, Riders of Théoden! **Fell** deeds awake: fire and slaughter!" (LoTR: 870)

Det er kong Théoden av Rohan, en av de «gode», som roper ut disse ordene rett før han sammen med styrkene sine går til angrep på fiendens styrker som har omringet byen Minas Tirith. *Fell deeds* kan i denne sammenhengen kanskje være snakk om de forferdelige handlingene som gjerne følger en kamp, men ettersom det er en tale for å vekke motet og krigsviljen i styrkene hans, virker det mer sannsynlig at det er de modige/djerve handlinger kongen ønsker fra krigerne sine. Folket i Rohan er, i Tolkiens univers, ment å representere angelsakserne fra 6 – 700-tallet.

(D) Sammendrag bruk av *fell*

Selv om adjektivet *fell* ikke er et gammelengelsk fra angelsaksernes tid, men heller stammer fra den middelengelske perioden, er det allikevel et ord som stammer fra latin, og således fra den tidligere romanske påvirkningen på engelsk. Det virker derfor i tråd med Tolkiens idé om at gamle raser og folk i historien skal bruke ord som står gammelengelsk nært, som når alven Gildor og Éomer av Rohan bruker *fell* på denne måten. Det virker umiddelbart ikke riktig at en hobbit skal bruke ordet i sin gamle betydning, men som jeg understreket i kapittel 3 så ble noen av hobbitene, slik som Frodo her, verdensvante og utvidet derfor også ordforrådet sitt. Dessuten blir *fell* av Frodo også brukt i bekrivelsen av gamle vesener: de svarte rytterne, og gamle hendelser: den forferdelige vinteren i 1311. I tillegg vil jeg her nevne at *fell*, ettersom det blir brukt poetisk og nå stort sett bare er å gjenfinne i gamle tekster, også er med og bidrar til den mytologiske klangen som Tolkien forsøker å skape.

4.1.2 Oversettelsene av *fell*

Først presenterer jeg her de norske oversettelsene av eksemplene i kildeteksten, og til slutt gis en kort kommentar av oversettelsene. En nærmere diskusjon av oversettervalgene følger i kapittel 5.

(A) *Fell* brukt i beskrivelse av handlinger og egenskaper i negativ mening

(1')

- a. Mitt hjerte forteller meg at før alt er over, vil du Frodo, sønn av Drogo, vite mer om disse **forferdelige** ting enn Gildor Inglorion. (W: B1: 103)
- b. Men mitt hjerte sier meg at før alt dette er over, vil du, Frodo, Drogos sønn, vite mer om disse **uhyggelige** tingene enn Gildor Inglorion. (H: 90)
- c. Men hjarta mitt varslar meg um at fyrr det heile tek ende, skal du, Frodo, Drogos son, vita meir um desse **fæle** vetti enn Gildor Inglorion. (GM: 97)

(2')

- a. Det skjer noe **fælt** der nede. (W:B3: 87)
- b. **Grufulle** skapninger er under oss. (H: 748)
- c. Der er **øgjelege** vette under oss. (GM: 745)

(3')

- a. Det glitret is av øynene på dem, og de skrek til ham på **uhyggelige** stemmer. (W: B1: 244)
- b. De kalde øynene glitret, og de kalte ham med **forferdelige** stemmer. (H: 207)
- c. Dei kalde auga deira glitra, og dei ropa på han med **stygge** røyster. (GM: 211)

(4')

- a. Opp fra den mørke sletta steg **uhyggelige** skrik som gikk gjennom marg og bein, og ulvene ulte. (W: B1: 150)
- b. Opp fra den mørke flaten nedenunder steg skrik av **ville** stemmer og mange ulvers hyl. (H: 128)
- c. Og frå den mørke sletta under kom larm av **ville** røyster og yling av mange ulvar. (GM: 135)

(5')

- a. Kall det gjerne snøstorm for min skyld. Lufta er full av **onde** røster, steinene er rettet mot oss. (W: B1: 330)

- b. Om noen vil si det er vinden, så la ham det: det er **grufulle** stemmer I luften; og disse steinene sikter etter oss. (H: 274)
- c. Lat dei som vil, kalle det vinden. Der er **vile** røystir i lufti, og desse steinane er retta mot oss. (GM: 281)

(B) *Fell* brukt som beskrivelse av en hendelse/tidsperiode

(6')

- a. ... ikke siden den gang de hvite ulvene kom i flokker i Fimbulvinteren, den gang Vinfloden frøs til is. (W: B1: 205)
- b. ... ikke siden de hvite ulvene kom i Villvinteren da Brennevina var frosset til. (H: 174)
- c. ... ikkje sidan dei kvite ulvane kom i Styggvetteren, da Brennvina fraus til. (GM: 179)

(C) *Fell* brukt som beskrivelse av handlinger og egenskaper i positiv mening

(7')

- a. Siden vi må være **rustet til kamp** og må ha friske krefter, foreslår jeg at vi hviler nå og drar videre herfra i morgen, sa Éomer ... (W: B3: 119)
- b. Vi må holde øynene åpne for **nidingsverk** og trenger all vår styrke, sa Éomer ... (H: 772)
- c. Då me sidan må vera førebudde på **vargdådar** og har brukt for all vår styrkt, sa Éomer ... (GM: 769)

(8')

- a. Fram, fram, Théodens Ryttere! **Slagvreden** venter; flammer og sverd! (W: B3: 122)
- b. Frem, frem, Théodens Ryttere! Frem til **slagdåd**: slakt og flammer! (H: 775)
- c. Vakne no, vakne, Théodens Vigmenn! Fram ris **vådedåd**! Villstrid og brannar! (GM: 772)

(D) Kort kommentar til oversettervalgene i forbindelse med *fell*

Der Tolkien i originalversjonen har brukt *fell* i en mer negativ betydning, har alle tre oversettere også i stor grad avlest denne betydningen og har i den norske oversettelsen

benyttet seg av adjektiv som *forferdelig(e)*, *fælt/fæle*, *grufulle*, *øgjelege*, *ville*, *stygge*, *uhyggelig(e)* og *ond(e)*; alle ord som beskriver handlinger eller egenskaper som i stor grad tillegges noe negativt både på bokmål og nynorsk. Det bør presiseres at ordet *øgjelege* fra nynorsk ikke har vært å finne i noen ordliste, men det har sannsynligvis sammenheng med *øgja* som i visse dialekter av nynorsk betyr «å føle kvalme, vemmes» og svensk *ögläs* som også betyr «avsky»⁸². *Øgjelege* er blant annet brukt i nynorsk utgaver i Bibelen for å beskrive store, ødeleggende, forferdelige hendelser. *Stygge* i nynorsk har en noe annen betydning enn i bokmål, da *stygge* også kan bety «fæl, slem, farlig»⁸³ og i visse dialekter av nynorsk «frastøtende, fryktelig, motbydelig» (NEO).

Når det gjelder den forferdelige vinteren i 1311, har Werenskiold valgt å benytte seg av et uttrykk som kommer fra gammelnorsk og betyr nettopp en stor, voldsom vinter. Opprinnelig kommer *Fimbulvinteren* fra norrøn mytologi hvor dette er den lange, harde vinteren før verdens undergang.⁸⁴ Høverstad og Groven Myhren har konstruert sine egne uttrykk: *Villvinteren* og *Styggvetteren*. *Vill* i bokmål stammer fra norrønt og kan blant annet bety «rasende, voldsom, kaotisk»⁸⁵.

Werenskiold og Groven Myhren har avlest *fell* som noe mer positivt i forbindelse med uttrykket *fell deeds* hvor de bruker henholdsvis oversettelsen *rustet til kamp* og *vargdådar* for å beskrive det som kanskje kunne hatt en ord-for-ord oversettelse som «modige handlinger». *Varg* kunne i eldre nynorsk i tillegg til betydningen «ulv» blant annet bety «vill, urolig kar» (NEO), og i gammelnorsk betød *vargr* også «en røver» eller «fredløs mann» (NEO). *Dåd* som også stammer fra norrønt betyr «storverk, bragd, bedrift» (EON). Høverstad har imidlertid i den første av de to *fell deed* eksemplene valgt å tolke dette negativt og bruker uttrykket *nidingsverk*, altså handlinger som blir utført av en «niding», fra gammelnorsk *niðingr*, «en æreløs person, en usling» (NRO bind 2-1).

I det andre tilfellet av *fell deeds* har alle tre oversettere konstruert sine egne uttrykk: *slagvreden*, *slagdåd* og *vådedåd*. *Vrede*⁸⁶ er et ord som oftest blir brukt i litterært og høytidelig språk, da gjerne om sinne. *Våre Arveord - etymologisk ordbok*⁸⁷ forteller at betydningen «sint» eller «harm» av *vred* historisk sett stammer fra dansk, men at det finnes en

⁸² Torp, Alf, *Nynorsk etymologisk ordbok*, (Kristiania: H. Aschehough & Co (W. Nygaard), 1919.)

⁸³ *Escolas ordbok*, Nynorsk, ved Ragnvalg Taule, (Indra Arne: Escola forlag, 1994).

⁸⁴ *Norsk riksmåls ordbog*, Bind II Første halvbind ved Trygve Knudsen, Alf Sommerfelt og Harald Nordeng. (Oslo: Aschehoug, 1947).

⁸⁵ *Escolas ordbok*, Bokmål, ved Ragnvald Taule, (Indre Arne: Escola forlag, 1991).

⁸⁶ *Norsk riksmåls ordbog*, Bind II Annet halvbind ved Trygve Knudsen, Alf Sommerfelt og Harald Nordeng. (Oslo: Aschehoug, 1957.)

⁸⁷ Bjorvand og Lindeman, *Våre arveord - Etymologisk ordbok*.

mer hjemlig nynorsk versjon *vreid* som går tilbake til germansk i betydningen «dreid» eller vrid». Dette er da trolig en referanse til et ansikt som er «forvridd av sinne». *Dåd* kan ha to betydninger, avhengig av om det stammer fra gammelnorsk eller dansk (opprinnelig tysk). Fra gammelnorsk betyr det «dyktighet, kraft, evne til», mens det fra dansk betyr «gjerning, bedrift» (NEO) (BLE). Forstavelsen i ordet *vådedåd*, *våde*, er ikke funnet i noen av ordbøkene som er brukt i forbindelse med denne oppgaven, men det er mest sannsynlig samme forstavelse som i ordet «vådeskudd». *Store Norske Leksikon* oppgir at ordet *våde* stammer fra gammelnorsk rettspråk og betyr «en ulykkelig hendelse», eller «en skade ikke forårsaket med vilje», etymologisk stammer det fra norrønt «fare, ulykke»⁸⁸.

Diskusjonen av disse oversettervalgene følger i kapittel 5.

4.2 *Cunning*

*Cunning*⁸⁹ har man ikke funnet forekomster av i gammelengelsk, men det er i vanlig bruk fra det fjortende århundret. Det stammer opprinnelig fra *cunnende som i sin tidligste betydning dreier seg om å vite noe. *-tegnet markerer en form som ikke er funnet i skriftlige kilder og som derfor er konstruert.

I foreldet betydning kan *cunning* beskrive at noen har kunnskap om noe, er lærd, eller at ting innehar en form for kunnskap. Den mest vanlige betydningen tidligere, som nå også er foreldet, var imidlertid at man var veldig dyktig til noe, en ekspert på et område; det ble også brukt for å beskrive at man brukte denne dyktigheten/ ekspertisen til å utføre handlinger (4.2.1 (C)). *Cunning* kunne også tidligere brukes til å beskrive mennesker som hadde magiske evner. Denne betydningen er heller ikke lenger i bruk.

I dag kan *cunning* brukes for å beskrive noen som er spesielt intelligent og innsiktsfull (4.2.1 (B)), men den mest vanlige betydningen av *cunning* i moderne engelsk bærer i seg en negativ betydning: at man er «lur/slu/utspekulert» og bruker evnene sine til å utføre slemme handlinger. Denne betydningen kan også brukes om ting som er utført på en lur/slu/utspekulert måte (4.2.1 (A)).

⁸⁸ våde, i *Store norske leksikon*, hentet fra: <http://snl.no/v%C3%A5de>

⁸⁹ *OED Online*, s. v. "cunning, adj.". September 2012.

<http://www.oed.com/view/Entry/45866?rskey=RDxyv&result=4&isAdvanced=false>

4.2.1 *Cunning* i kildeteksten

Cunning er et høyfrekvent ord i *The Lord of the Rings*. I denne oppgaven har jeg trukket frem eksempler som demonstrerer hvor forskjellig betydning *cunning* kan ha, avhengig av konteksten.

(A) *Cunning* i negativ, mer moderne betydning

I alle eksemplene nedenfor blir *cunning/cunningly* brukt i omtale av de «onde» og deres gjerninger. Med andre ord blir *cunning* brukt til å beskrive «menneskelige» (om man regner troll og andre vesener som mennesker i denne sammenheng) egenskaper.

- (9) “Trolls were abroad, no longer dull-witted, but **cunning** and armed with dreadful weapons.” (LoTR: 57) Trollene er gjennomgående i boken beskrevet som ondskapsfulle og i fienden, Saurons, tjeneste. *Cunning* i denne sammenhengen beskriver hvordan de har blitt smartere, men på en utspekulert og slum måte som gjør dem enda farligere enn de pleide å være. Beskrivelsen kommer fra hobbit-fortelleren.
- (10) “... he was murdered far from home, and his body was **cunningly** hidden.” (LoTR: 67) Trollmannen Gandalf, en av de «gode» som ingen vet alderen på, beskriver hvordan hobbiten Sméagol drepte vennen Déagol for å få ringen som Frodo nå forsøker å frakte til Mount Doom. Gjennom århundrenes løp tar Sméagol farge av ringens ondskap, og han blir til det «onde» vesenet Gollum.
- (11) “Light, light of Sun and Moon, he still feared and hated, and he always will, I think; but he was **cunning**.” (LoTR: 71) Dette er også noe trollmannen Gandalf sier om Gollum.
- (12) “Old grey Willow-man, he’s a mighty singer; and it’s hard for little folk to escape his **cunning** mazes.” (LoTR: 141). Dette er Tom Bombadils (en av “de gode”) beskrivelse av The Great Willow eller Willow-man. Han bor i den gamle skogen som hobbitene alltid har fryktet fordi den blir sagt å være full av ondskap, og Bombadil forteller hobbitene at det er Willow-man som gjennomsyrrer hele den gamle skogen og fyller den med ondskap. Bombadil blir beskrevet nærmest som «tidløs», ingen vet hva han er eller hvor gammel han er.
- (13) “... and my fear was founded on the **cunning** of Sauron.” (LoTR: 278). Trollmannen Gandalf forteller hvordan han fryktet hva den onde Sauron ville foreta seg mens Gandalf selv var fange hos trollmannen Saruman. Han frykter med andre

ord Saurons utspekulerte, listige sinn og de ondskapsfulle handlinger han kan ha kommet opp med.

- (14) "... they must have offered their **cunning** foes some mark ...” (LoTR: 406). Frodo og følget padler i båter om natten da de plutselig blir overfalt av orker. Beskrivelsen her, fra hobbit-fortelleren, sier at de ville ha vært en tydelig blink for den listige/slu fienden som brått overfalt dem, hvis det ikke hadde vært for hjelpemidler de har fått fra alvene som gjør at de ikke blir truffet av pilene da orkene skyter på dem.
- (15) “He [Gollum] looked up at them [Frodo and Sam], and a faint light of **cunning**, and eagerness flickered for a second in his pale blinking eyes.” (LoTR: 640) Gollum gir inntrykk av at han vil hjelpe hobbitene Frodo og Sam, men Frodo ser “a faint light of cunning” i blikket hans. Det er tydelig at Frodo skjønner at Gollum har baktanker.
- (16) “So he [Gollum] thought in an inner chamber of his **cunning**, which he still hoped to hide from her [Shelob].” (LoTR: 751). Hobbit-fortelleren forteller hvordan Gollum forsøker å skjule planen sin for hunn-edderkoppen Shelob, som også er et ondt vesen, for han vil forsøke å lure henne.

(B) *Cunning* brukt i en mer positiv betydning

I de to første eksemplene nedenfor bruker en av «de gode» *cunning* i beskrivelse av egenskaper hos en annen av de «gode», det virker derfor sannsynlig at ordet er brukt i positiv betydning. I eksempel (19) og (20) beskrives konteksten fullt ut.

- (17) “Indeed so much did Tom [Bombadil] know, and so **cunning** was his questioning, that Frodo found himself telling him more about Bilbo ...” (LoTR: 148)
- (18) “You have shown your usual **cunning** in getting up just in time for a meal.” (LoTR: 242) Hobbiten Pippin sier dette til Frodo.
- (19) “... fastened on the inside with some latch or bolt beyond the reach of her [Shelob] **cunning**.” (LoTR: 769). Hunn-edderkoppen Shelob, en av «de onde», er som oftest *cunning* på en slu og utspekulert måte, men i dette tilfellet, hvor det blir beskrevet en lås som hun ikke klarer å åpne fordi hun ikke er smart nok, virker det mer sannsynlig at *cunning* er brukt i betydning «intelligens». I tillegg brukes *cunning* her som et substantiv, og OED opplyser at de mest vanlige betydningene når *cunning* brukes som substantiv er utdødd, men at det betød nettopp «intelligens» eller «kunnskap».
- (20) “Frodo felt a strange certainty that in this matter Gollum was for once not so far from the truth as might be suspected: that he had somehow found a way out of Mordor,

and at least believed that it was by his own **cunning** ...” (LoTR: 669). Gollum blir flere ganger beskrevet med *cunning* i betydningen «utspekulert, slu og listig», men i dette tilfellet er det mest sannsynlig snakk om den mer positive betydningen av *cunning*, fordi det er Gollums tanker om seg selv som blir beskrevet. En karakter vil neppe bruke negative uttrykk for å beskrive seg selv.

(C) *Cunning* i en foreldet betydning: inneha kunnskap, være dyktig, noe som er vellaget

Cunning i de enkelte kollokasjonene nedenfor blir i stor grad brukt til å beskrive ting heller enn mennesker, og det er en god ledetråd i forhold til å avgjøre om *cunning* skal ha en eldre eller mer moderne betydning.

- (21) “In the morning they found ... a track plain to see ... it ran **cunningly**, taking a line that seemed chosen so as to keep ...” (LoTR: 201). Fortalt av hobbit-fortelleren.
- (22) “Swords you do not need, but there are helms and coats of mail of **cunning** work ...” (LoTR: 545). Sagt av kongen av Rohan.
- (23) “Dwarves are said to be **cunning** folk with stone.” (LoTR: 559). Sagt av mannen Gamling, fra Rohan. Her kunne kanskje *cunning*, ettersom det beskriver egenskaper hos folk, også ha en mer moderne, negativ betydning. Ettersom det imidlertid er sagt blant venner, er det mer sannsynlig at betydningen skal være noe positivt som å være dyktig.
- (24) “Among these a **cunning** eye and foot could thread a wandering path.” (LoTR: 651) Dette er en beskrivelse av myrområdet som Frodo, Sam og Gollum må passere på vei gjennom Mordor. Det er et farlig område, men hvis man har et godt øye og en stødig fot, hvis man med andre ord er dyktig nok, kan man klare å finne en vei gjennom myrområdet.
- (25) “Gollum certainly had that **cunning**, and needed all of it.” (LoTR: 651) Denne setningen følger rett etter setningen over, og beskriver at Gollum, som ofte blir beskrevet som *cunning* i betydningen «slu og utspekulert»; han har den dyktigheten og det gode blikket som skal til for å finne veien. Som i (19) blir også her *cunning* brukt som substantiv.
- (26) “Figures stood there at its head, carved with **cunning** in forms human and bestial ...” (LoTR: 731). Fortalt av hobbit-fortelleren.

- (27) "... with sheer sides of **cunning** masonry that looked north-east and south-east." (LoTR: 934). Fortalt av hobbit-fortelleren.
- (28) "Then Éowyn gave Merry an ancient horn, small but **cunningly** wrought all of fair silver with a baldric of green; and wrights had engraven upon it swift horsemen riding in a line that wound about it ..." (LoTR: 1014). Fortalt av hobbit-fortelleren.

(D) *Cunning* i en kontekst hvor flere betydninger er mulig å avlese

- (29) "It has seldom been heard of that Gandalf the Grey sought for aid, and so **cunning** and so wise ..." (LoTR: 276). Trollmannen Saruman sier dette til Gandalf, og i dette tilfellet må *cunning* sies å ha flere betydninger samtidig. For Saruman sier at Gandalf er «cunning and wise», med andre ord smart og vis, men samtidig fremgår det fra konteksten at Saruman også synes Gandalf er utspekulert og blander seg bort i ting han ikke har noe med. I tillegg kan *cunning* kanskje også tillegges visse magiske egenskaper, fordi Gandalf jo er en trollmann og dermed er en «cunning-man».
- (30) "Though I do not doubt that Wormtongue at home wrapped their [the words] meaning in terms more **cunning**." (LoTR: 901). Wormtongue er en ondskapsfull mann som har fått magiske egenskaper av trollmannen Saruman, og har brukt disse evnene mot kong Théoden av Rohan. Wormtongue har vært kongens rådgiver og har brukt magi til å forlede hans sinn slik at han nærmest har sunket inn i en tåkeverden og vært døden nær, og dermed vært villig til å lytte til Wormtongues ord, som egentlig er Sarumans ord. Og det er Gandalf som her kommenterer at Wormtongue sikkert uttrykte seg med stor dyktighet, men samtidig på en utspekulert måte, da han ga kongen råd. Gandalf kan som tidligere nevnt bruke ord både fra nyere og eldre engelsk.
- (31) "Trebeard gave Gandalf a long look, almost a **cunning** look, Merry thought." (LoTR: 1016) Trebeard hører til ente-rasen, en rase som ser ut som trær og har levd i flere tusener av år. Det er ikke nødvendigvis noe ondskapsfullt i dem, men de er opptatt av å ivareta skogen og vil gjøre det meste for å klare dette. *Cunning* her kan derfor beskrive at Trebeard er intelligent og har stor innsikt, men det kan også være at hobbiten Merry synes at det er noe utspekulert ved blikket fordi han ikke helt vet om han kan stole på Trebeard; om han virkelig er helt og fullt på «de godes» side.
- (32) "This was Orthanc, the citadel of Saruman ... but in the language of the Mark of old [the language of Rohan] the **Cunning** Mind." (LoTR: 578). "Cunning Mind" var

navnet menneskene i Rohan i gamle dager brukte på Sarumans borg, Orthanc. Den gangen var Saruman en trollmann på de godes side, det er først i *The Lord of the Rings* at han har blitt ond. Det virker derfor sannsynlig at betydningen av *cunning* i dette tilfellet opprinnelig skal være en mer positiv betydning som «kunnskapsrik og innsiktsfull», men i og med at Saruman viser seg å være mer utspekulert enn noen mistenkte, så har det en dobbel betydning.

(33) "... because of his **cunning** he grew higher in the Lord's favour ...” (LoTR: 922)

Det omtalte vesenet her er en av Saurons fremste forkjempere. Det fortelles om ham at ingen lenger husker hva han egentlig het, men at han frivillig meldte seg i det ondes tjeneste da Det Sorte Tårnet gjenoppsto, og at han raskt steg i gradene hos Sauron på grunn av sin *cunning*. Her er *cunning* mest sannsynlig ment å ha tre betydninger på samme tid: Han er slu og utspekulert, men han ble også ansett som veldig dyktig av Sauron og derfor steg han i gradene. I tillegg blir det opplyst at han lærte seg magi.

(E) Sammendrag bruken av *cunning*

Cunning i sin mer moderne betydning som utspekulert og slu blir brukt når representanter for «de gode» slik som hobbitene, trollmannen Gandalf, Tom Bombadil og alven Legolas omtaler «de onde». At hobbitene skal bruke *cunning* i sin mer moderne betydning er i tråd med Tolkiens «prosjekt», Gandalf og alven Legolas er sannsynligvis mange hundre, kanskje tusen år gamle, og Tom Bombadil blir beskrevet som tidløs, som om han har eksistert siden tidenes morgen, og ingen vet riktig hva han er selv om han ser ut som en mann. Gandalf og Legolas er bereiste, og det er derfor ikke usannsynlig at de vil bruke *cunning* i flere av ordets betydninger, både nyere og eldre betydning. Tom Bombadil gir inntrykk av å ha tilnærmet ubegrenset kunnskap om verden, og dermed bør han også kjenne til den moderne betydningen. Den eldre, utdaterte betydningen av *cunning* blir først og fremst brukt av Frodo/Bilbo/Sam i selve fortellingen om gamle ting som er dyktig laget. Det blir også brukt av en person fra Rohan, Gamling, da han omtaler dverger, og kongen av Rohan i beskrivelse av våpen. Folket fra Rohan representerer angelsakserne og bør derfor bruke *cunning* i den gamle betydningen.

4.2.2 Oversettelsene av *cunning*

(A) *Cunning* en negativ, mer modern betydning

(9')

- a. Riser hørte man om, ikke dumme som I gamle dager, men **slu** og væpnet med fryktelige våpen. (W: B1: 57)
- b. Det var troll ute, ikke sløve som før, men **slu** og væpnet med fryktelige våpen. (H: 52)
- c. Troll var ute, ikkje dumme som før, men **sløge** og væpna med gruelege våpen. (GM: 61)

(10')

- a. Han ble myrdet langt hjemmefra og liket ble **godt** gjemt. (W: B1: 68)
- d. Det var langt hjemmefra han ble myrdet, og kroppen ble **utspekulert** gjemt. (H: 61)
- e. Han vart myrda langt frå heimen, og lekamen vart løynd med **list**. (GM: 70)

(11')

- a. Jo, han hatet stadig lyset, både måne- og solskinn, og han kommer vel alltid til å gjøre det, men han var **slu**. (W: B1: 73)
- b. Lyset fryktet og hatet han fremdeles, både månelys og sollys, og det kommer han vel alltid til å gjøre; men han var **slu**. (H: 65)
- c. Lys, sollys og månelys, ottast og hata han framleis, og det vil han vel støtt gjere, trur eg, men han var **sløg**. (GM: 73)

(12')

- a. Gamle Pilegubben er litt av en sangfugl, og det er ikke så lett for småfolk å hamle opp med de **listige** renkene hans. (W: B1: 149)
- b. Gamle grå Pilemann var en mektig sanger; vondt for småfolk kan det bli å unnsnippe hans snarer. (H: 127)
- c. Gamalgråe pilekar er en veldig kvedar; det er vandt for småfolk koma fri hans **sløge** snarer. (GM. 134)

(13')

- a. ... men min frykt hvilte på Saurons **list**. (W: B1: 298)
- b. ... og frykten på Saurons **sluhet**. (H: 249)
- c. ... og otten var tufta på **sløgskapen** til Sauron. (GM. 256)

(14)

- a. Fienden var **ikke så dum** ... følget må ha vært et tålelig bra mål ... (W: B1: 438)
- b. ... måtte de ha vært glimrende mål for sine **slu** fiender ... (H: 364)
- c. ... hadde nok Laget vore et lett mål for dei **sløge** fiendane ... (GM: 366)

(15)

- a. Han kikket opp på dem, det lyste svakt av **listig** begjær i de bleke, glippende øynene. (W: B2: 258)
- b. Han så opp på dem, og et sekund flakket et svakt skinn av **sluhet** og iver i de lyse, blunkende øynene. (H: 570)
- c. Han såg opp på dei, og det blikra eit svakt lys av **sløgskap** og iver eit bel i dei bleke blunkande auga hans. (GM: 570)

(16)

- a. Slik tenkte nå han i sitt **hemmeligste** indre, og håpet at han matte klare å skjule sine tanker for Henne. (W: B2: 395)
- b. Slik tenkte han i sin **sluhets** innerste kammer, som han fremdeles håpte å holde gjemt for henne ... (H: 671)
- c. Slikt tenkte han i eit indre rom av **sløgskap**, som han framleis vona å løyne for henne ... (GM: 668)

(B) Cunning brukt i en mer positiv betydning

(17)

- a. Ja, så meget kjente Tom allerede, og så **snedig** spurte han dem ut, at det gikk opp for Frodo at han fortalte ham mer om seg selv og om Bilbo ... (W: B1: 157)
- b. Ja, så mye visste Tom, og så **snedige** var spørsmålene hans, at Frodo grep seg i å fortelle mer om Bilbo ... (H: 133)
- c. Tom visste i røynda så mangt og stilte så **kunnige** spørsmål at Frodo tok seg i å fortelje han meir om Bilbo ... (GM: 140)

(18)

- a. Vi skjønner at du er deg selv igjen, du er stått opp akkurat til et måltid. (W: B1: 257 – 258)

- b. Du har vist din vanlige **sluhet** ved å stå opp akkurat tidsnok til et måltid. (H: 217)
- c. Du har synt deg **sløg** som vanleg ved å stå opp rett før eit matmål. (GM: 223)

(19')

- a. Det var sikkert lås og bolt på innsiden som Hun ikke var **lur** nok til å hamle opp med. (W: B2: 417)
- b. Antakelig var den bare tenkt som en sperre mot Hutulas utflukter, og festet på innsiden med en slå eller krok som **sluheten** hennes ikke dugde mot. (H: 687)
- c. Han var mest truleg meint som eit hinder for Vevkjerringa, og fest på innsida med ei slå eller ein bom som ho ikkje kunne nå i. (GM: 684)

(20')

- a. ... det var takket være sin egen **sluhet**. (W: B2: 294)
- b. Frodo følte seg merkelig viss på at i denne saken var Gollum for en gangs skyld ikke så langt fra sannheten som en kunne tro; at han virkelig hadde funnet en vei ut av Mordor, og i det minste trodde det var ved egen **sluhet**. (H: 597)
- c. Frodo kjende seg på underleg vis trygg på at Gollum for ein gongs skuld ikkje var så langt frå sanninga i denne saka som ein kunne mistenkje han for at han på et vis hadde funne ein veg ut fra Mordor, og i det minste trudde han det var ved eiga **kunne**. (GM: 596)

(C) *Cunning* i foreldet betydning: inneha kunnskap, være dyktig, noe som er vellaget

(21)

- a. Neste morgen fant de ... en tydelig sti ... den var **lurt** lagt i et lende der den var godt skjult for ... (W: B1: 213)
- b. Om morgenen fant de en tydelig sti ... den løp i **snedige** slyngninger, og det kunne vikre som den var lagt slik for å ... (H: 181)
- c. Om morgonen fann dei eit tydeleg far ... faret var lagt med stor **dugleik**, og tok ei lei som såg ut til å vere vald mest for å ... (GM: 185 – 186)

(22)

- a. Sverd har dere vel ikke bruk for, men dere finner hjelmer og brynjer som er **ypperlig** forarbeidet. (W: B2: 145)

- b. Sverd trenger dere ikke, men der er hjelmer og ringbrynjer som er **dugelig** smidd; (H: 486)
- c. Sverd tarv de ikkje, men der er hjelmar og brynjur som er **kunnigt** laga ... (GM: 486)

(23)

- a. Dverger sies å være **dyktige** steinarbeidere. (W: B2: 162)
- b. Det sies at dverger skal være **hendige** folk med stein. (H: 499)
- c. Dvergar hev gjetord for å vera **kunnige** med stein. (GM: 498)

(24)

- a. Det var faktisk mulig å finne en sti hvis man **hadde øynene med seg**. (W: B2: 271)
- b. Mellom disse kunne **øvet** øye og fot finne veien. (H: 580)
- c. Mellom desse kunne eit kjent auge eller ein kjend fot finne ein stig. (GM: 580)

(25)

- a. Og Gollum **hadde øye** for å ta seg fram, og det trengte han. (W: B2: 271)
- b. Slik **øvelse** hadde Gollum, og han fikk bruk for det hele. (H: 580)
- c. Det var tydeleg at Gollum hadde den kjennskapen, og trong han heilt og fullt. (GM: 580)

(26)

- a. Ved begge bruhodene sto steinskulpturer, hogd ut av **dyktige** kunstnere til både menneske- og dyrefigurer ... (W: B2: 370)
- b. På brohodene sto figurer utskåret av med **kyndig** hånd i både menneskelige og dyriske skikkelser ... (H: 563)
- c. Det stod støtter på bruhovuda, **kunnig** skorne ut i mannseller dyrelikende ... (GM: 651)⁹⁰

(27)

- a. De var **kunstferdig** forarbeidet av stein og speidet alle i retning mot nordøst og sørøst. (W: B3: 194)
- b. ... og sidene var glatte murvegger som vendte mot nordøst og sørøst. (H: 851)
- c. ... med bratte sider av **hagleg** tillaga murverk, som vende nordaust og søraust. (GM: 825)

⁹⁰ Mulig skrivefeil i original: "mannseller" skal være "manns eller"?

(28)

- a. Da ga Éowyn Merry et gammelt horn, et lite et, men vakkert var det, og virket av rent sølv, med en grønn skulderrem. Og **gode** håndverkere hadde ritet raske ryttere på linje som snodde seg ... (W: B3: 288)
- b. Og Éowyn ga Munti et eldgammelt horn; lite var det, men **kunstferdig** smidd av fagert sølv, med grønt bærebånd; og sølvsmeder hadde inngravert det med snare ryttere i en rekke som snodde seg rundt det ... (H: 904)
- c. Så gav Éowyn Lentu eit gamalt horn, lite, men **hagleg** verka, heilt av fagert sølv med grønt band. Og smedar hadde rissa inn snøgge ryttarar som reid på line, som vatt seg kringom det ... (GM: 895)

(D) Cunning i en kontekst hvor flere betydninger er mulig å avlese

(29)

- a. Det er sannelig ikke ofte Gandalf den Grå ber rom hjelp, så **slu** og ful som han er ... (W: B1: 295)
- b. Sjelden har det spurtes om Gandalf Grå at han ba om hjelp, en så **slu** og vis ... (H: 247)
- c. Det er sjeldhøyrte at Gandalf Grå søkte hjelp, ein så **kunnig** og vitug, ... (GM: 253)

(30)

- a. Og jeg tviler ikke på at Ormtunge uttrykte seg mer **dulgt**, klokere. (W: B3: 157)
- b. Skjønt Ormtunge pakket utvilsomt innholdet inn i **sluere** ordlag hjemme, Herre. (H: 802)
- c. Men eg tvilar ikkje på at Ormtunge slørde tydinga deira inn i **sløgare** vendingar heime, ... (GM: 798)

(31)

- d. Treskjegg sendte Gandalf et langt blick, nesten et **listig** blick, syntes Merry. (W: B3: 290)
- e. Treskjegg wendte⁹¹ Gandalf et langt blick; det var nesten **slu**, syntes Munti. (H: 906)

⁹¹ Skrivefeilen "wendte" står i originalteksten.

- f. Treskjegg gav Gandalfv eit langt blikk, mest eit **sløgt** eit, tenkte Lentu. (GM: 897)

(32)

- g. ... på gammelmarksk **Listens** Tårn. (W: B2: 184)
- h. Og enten det var med hensikt eller ved et tilfelle, hadde navnet en dobbelt betydning: for på alvisk tungemål betyr *Orthanc* Hugtannens Fjell, men på Markens gamle språk betydde det **Det Slu Sinn**. (H: 516)
- i. Dette var Orthanc, Sarumanns borg, eit namn som (meint eller ved slump) hadde ei tvifeld meining. I det alviske målføret tuder orthanc Hoggdannberget, men i det gamle målføret dei nytta i Marka, tydde det **Den Sløge tanken**. (GM: 515)

(33')

- j. ... og **slu** som han var, steg han stadig høyere i sin herres gunst. (W: B3: 182)
- k. ... og på grunn av sin **listighet** steg han stadig høyere i sin herres gunst ... (H: 822)
- l. Han gjekk i teneste i Mørketårnet då det først heva seg att, og av di han var **sløg**, voks godviljen hans hjå drotten storleg. (GM: 817)

(E) Kommentar oversettelsesvalgene for *cunning*

Der Tolkien har brukt *cunning* i en mer negativ, moderne betydning har oversetterne i stor grad benyttet seg av oversettelsene *slu*, som stammer fra tysk i betydningen «listig» eller «lur» (NRO Bind 2-2), eller nynorsk *sløg*, som stammer fra gammelnorsk «slægr»: «behendig», «flink», «klok» (NEO). *Sløg* betyr også «lur» (EON). De har i noe mindre grad benyttet seg av ordene «utspekulert», «listig», «list». *Utspekulert* har synonymer som «snedig» og «lur»(EOB), mens *listig* etymologisk stammer fra det gammelnorske *list* som betød «lureri, knep»(EOB), men også «kyndighet, kunstferdighet, vitenskap, klokt» (NEO). Riksmålsordboken opplyser at *listig* brukes mest i litterært språk om personer som er lure eller snedige.

Der Tolkien har brukt *cunning* i den moderne, men mer sjeldne positive betydningen, har bokmålsversetterne også i stor grad brukt *slu*, og i et tilfelle forekommer på nynorsk *sløg*. Ellers er det i bokmål benyttet *snedig*, som stammer fra tysk (NRO Bind 2-2) og har slike synonymer som «lur, slu, smart» (EOB) og *lur*, som også stammer fra tysk og har synonymer som «slu, listig, utspekulert» (EOB). I nynorskoversettelsen forekommer her

oversettelsene *kunnige* og *kunne*. I nynorsk i dag er nok *kyndige* mer vanlig i bruk enn *kunnig*, men i Norrøn ordbok finnes formene *kunnigr* som betyr «kunnig/kyndig» og *kunna* som betyr å være «kunnig(kyndig)»⁹². Escolas ordbok opplyser at *kunne/kunna* i dag betyr «å vite, ha kunnskap» (EON).

Når *cunning* i originalen er brukt for å beskrive noen som er dyktig eller noe som er vellaget, har bokmåloversetterne brukt uttrykk som *lurt*, *snedig*, *dyktige*, som alle stammer fra tysk og er synonymer for hverandre (EOB), *ypperlig* som stammer fra dansk i betydningen «utmerket, glimrende» (EOB), *dugelig* som betyr «dyktig, flink» og stammer fra gammelnorsk *duge* da i betydningen «være brukbar, til nytte» (EOB), og *hendige* i betydningen «nevenyttig», et ord som etymologisk utgår fra «hånd» eller gammelnorsk «hønd»⁹³ og *kunstferdig* som betyr at noe er svært fint og forseggjort og utgår fra ordet «kunst» som stammer fra tysk (EON). I nynorsk forekommer igjen *kunnigt/kunnige/kunnig*, men også *dugleik* som stammer fra gammelnorsk *dugr* (NEO) og betyr «dyktig, flink» (EON) og *hagleg* som stammer fra gammelnorsk *hagligr* og betyr at en jobb er godt gjort⁹⁴.

Der *cunning* er brukt på en slik måte i originalen slik at flere mulige betydninger kan avleses, har de norske oversetterne igjen i stor grad benyttet oversettelsene *slu*, *kunnige*, *sløg* og *list/listige/listighet*. I tillegg bruker Werenskiold i et tilfelle *dulgt*, av *dølge* fra gammelnorsk *dylja*, og det betyr at noe er skjult eller holdt hemmelig (EOB).

4.3 Bitter

*Bitter*⁹⁵ fantes i gammelengelsk og er funnet i tekster fra så lang tilbake som 868 e.Kr. Det hadde fra germansk opprinnelig betydningen «biting, cutting, sharp» (4.3.1 (C)), men ble i all hovedsak bruk i beskrivelse av smaken av noe på den tiden, I moderne betydning blir det ikke brukt om «biting» eller «acid» når det gjelder smak.

Blir ofte brukt om smak både tidligere og i moderne betydning (4.3.1 (A)), også rent billedlig at noe kan være «vanskelig å svelge» som for eksempel at en politisk avgjørelse kan være vanskelig å svelge for noen politikere i en samarbeidsregjering. Brukes også om noe

⁹² *Norrøn Ordbok*, 4. utgave ved Leif Heggstad, Finn Hødnebo og Erik Simensen, (Oslo: Det Norske Samlaget, 2004)

⁹³ *Kunnskapsforlagets ordbøker*. Internettutgaven: www.ordnett.no

⁹⁴ *Bokmålsordboka. Nynorskordboka*, Universitetet i Oslo i samarbeid med Språkrådet, <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?ordbok=begge&OPP=godt%20gjort&>

⁹⁵ OED Online, s.v. "bitter, adj. and n.1". September 2012.

<http://www.oed.com/view/Entry/19564?rskey=mZ2mwF&result=3&isAdvanced=false>.

som er vanskelig, smertefullt og uutholdelig, men som man bare må håndtere eller takle (4.3.1 (B)). «Bitter» kan også beskrive det å føle stor sorg eller å være veldig deprimert.

En foreldet betydning av ordet er noe eller noen som forårsaker smerte eller lidelse, som er grusom og slem, det kan også beskrive et instrument brukt til tortur.

Bitter blir også brukt for å beskrive noen som er voldsomt fiendtlig eller imot noe. Enda en betydning er som beskrivelse av ord, når ord er sviende, stikkende, slemme eller ondskapsfulle, og *bitter* kan også beskrive vær og vind som i sviende, bitende kald.

4.3.1 *Bitter* i kildeteksten

(A) *Bitter* brukt om smaks-/luktesans

(34) “Slowly the fire died till nothing was left but falling ash and sparks; a **bitter** smoke curled above the burned tree-stumps ...” (LoTR: 316). Her blir *bitter* brukt til å beskrive lukten av røyken fra tretopper som trollmannen Gandalf har satt i brann for å beskytte seg og følget mot ulver som angriper dem. Ettersom smaks og luktesanser er nært knyttet til hverandre, er det mest nærliggende å avlese dette ordet i betydningen «sur», «sviende» eller «besk», som gjerne er en egenskap man kan forbinde med røyk. Her er det med andre ord ikke kriteriene «gode» - «onde» eller «gamle» - «yngre» som avgjør betydningen, men heller hva det er *bitter* beskriver; hvilken kollokasjon det står i.

(B) *Bitter* brukt om noe som er forferdelig, grusomt, men bare må håndteres

(35) “You can trust us to stick to you through thick and thin – to the **bitter** end.” (LoTR: 119) Det er hobbiten Sam som sier dette til hobbiten Frodo, i det han skal legge ut på sin vanskelige og farefulle ferd fra *The Shire*. Sam og to andre hobbiter, Merry og Pippin, forsøker å overbevise Frodo om at de må følge ham, fordi han trenger noen han kan stole på, som blir ved hans side selv om ferden hans skulle bli aldri så vanskelig.

(36) “For that reason our feud with the orcs is **bitter**.” (LoTR: 457). Éomer av Rohan forteller hvordan den onde Sauron forsøkte å kjøpe hester av dem for mange år siden, men de nektet fordi de vet at han bruker hestene til ondskapsfulle handlinger. Etter

det, sender Sauron stadig vekk orker til Rohan som stjeler de svarte hestene deres, og derfor er stridigheten mellom Rohan og orkene forferdelig

(37) "... Frodo, looking up, saw, as he guessed, the very crown of this **bitter** road"

(LoTR: 737). Dette er en beskrivelse av veien som Frodo og Sam følger, over et fjell, inne i Saurons rike Mordor. Veien blir beskrevet som *bitter* fordi den går gjennom et forferdelig, nesten ulevelig landskap, men også fordi den fører dem til den forferdelige slutten hvor Frodo skal ødelegge ringen, og både han og Sam vet at det er lite sannsynlig at de vil overleve.

(38) "No other blade, not though mightier hands had wielded it, would have dealt that foe a wound so **bitter** ..." (LoTR: 878) Dette er beskrivelsen av hvordan hobbiten Merry hadde et spesielt magisk sverd, som han brukte til å påføre lederen av de svarte rytterne et sår som deretter gjorde at Éowyn kunne påføre den svarte rytteren det dødelige stikket. Fordi Merrys sverd var magisk, var det ikke noe annet sverd som kunne ha gitt den svarte rytteren et så forferdelig sår.

(C) *Bitter* brukt i den opprinnelige germanske betydningen skarp

I eksemplene nedenfor er det først og fremst kollokasjonen som forteller at *bitter* blir brukt på en noe uvanlig måte, i det *bitter* brukes ikke for å beskrive menneskelige egenskaper, eller smak/lukt, men heller for å beskrive egenskaper hos gjenstander.

(39) "Then Frodo stepped up to the great grey net, and hewed it [Sting: the elven-blade] with a wide sweeping stroke, drawing the **bitter** edge swiftly across a ladder of close-strung cords ..." (LoTR: 749). Fortalt av hobbit-fortelleren.

(40) "... and so Shelob, with the driving force of her own cruel will, with strength greater than any warrior's hand, thrust herself upon a **bitter** spike." (LoTR: 756) Den skarpe spissen som kjempe-edderkoppen Shelob kaster seg på her, er spissen på Frodos dolk, som Sam holder opp som beskyttelse da Shelob angriper ham. Fortalt av hobbit-fortelleren.

(41) "But the white fury of the Northmen burned the hotter, and more skilled was their knighthood with long spears and **bitter**." (LoTR: 872) Her blir *bitter* brukt som et substantiv i betydningen skarpe spyd. Fortalt av hobbit-fortelleren.

(D) Sammendrag bruk av *bitter*

Tolkien har brukt *bitter* i den betydningen det har i dag når det gjelder noe som er beskt, eller forferdelig og grusomt, bittert som vi kunne kalle det på norsk (en nærmere redegjørelse for den norske betydningen av bittert følger i 4.3.2 (D)). Det blir brukt i denne betydningen både av hobbitene og av folk fra Rohan, noe som er passende, ettersom denne betydningen kan dokumenteres helt tilbake til rundt 900 og frem til i dag.

Tolkien har også valgt å bruke *bitter* i den opprinnelige germanske betydningen «skarp», som er en veldig gammel betydning av ordet fra tiden før gammelengelsk, i beskrivelsen av skarpe våpen. Denne beskrivelsen bruker han i forbindelse med den ondskapsfulle, eldgamle hunnedderkoppen Shelob og om folket av Rohan sine spyd. Ettersom det her er snakk om vesener og folk som skal tilhøre den eldre delen av Middle-Earth, er dette en passende bruk av *bitter*, helt i tråd med Tolkiens «prosjekt», og det understreker også den mytologiske klangen i verket.

4.3.2 Oversettelsene av *bitter*

(A) *Bitter* brukt om smaks-/luktesans

(34')

- a. Ilden døde sakte bort til det ikke var annet igjen av den enn aske og gnistregn.
En **besk** røyk lå over de brente trestumpene ... (W: B1: 341)
- b. Langsomt døde ilden, til det ikke var annet igjen enn fallende aske og gnister;
bitter røyk krøllet seg opp fra de svartbrente trestubbene ... (H: 284)
- c. Seint døydde elden ut til det ikkje var anna att enn fallande oske og gneister.
Ein **beisk** røyk krulla seg over dei nedbrende trestuvane ... (GM: 290)

(B) *Bitter* brukt om noe som er forferdelig, grusomt, men som bare må håndteres

(35')

- a. Du kan stole på at vi vil følge deg gjennom tykt og tynt. (W: B1: 126)
- b. Du kan stole på at vi følger deg gjennom tykt og tynt – til enden, hvor **bitter** den enn kan bli. (H: 109)

- c. Du kan lite på det at me held i hop med deg gjennom tjukt og tunt – til **siste** slutt. (GM: 116)

(36)

- a. W: Vi har en **bitter** strid med bergtrollene på grunn av hestene. (W: B2: 41)
b. Av den grunn ligger vi i **bitter** feide med orkene. (H: 408)
c. Av di strider me **hardt** med orkane. (GM: 410)

(37)

- a. ... kunne Frodo se opp mot det han gjettet var kronen på denne **ulykksalige** veien. (W: B2: 278)
b. Frodo så opp; langt foran dem fremdeles, og langt, langt over dem, kunne han se noe han mente måtte være selve kronen på denne **bitre** veien de måtte gå. (H: 658)
c. Frodo kikka opp, og fremleis langt framom, og framleis høgt over dei, øygna han sjølve toppen av denne **beiske** vegen, slik han gissa. (GM: 656)

(38)

- a. Ikke noe annet sverdblade, svingt av en aldri så kraftig hånd, kunne gitt hans fiende et så **bittert** sår ... (W: B3: 131)
b. Ingen annen klinge, om den så var svingt av mektigere hender enn disse, kunne tilføyd denne fienden så **bittert** et sår ... (H: 782)
c. Ikkje noko anna sverdblade, haddde det enn vore svinga av hender med større kraft, kunne ha gjeve den motstandaren så **beiskt** et sår ... (GM: 778)

(C) *Bitter* brukt i den opprinnelige germanske betydningen skarp

(39)

- a. Frodo gikk bort til det svære grå nettet og hogg kraftig løs på det. Han lot den **skarpe** eggen gli gjennom et nett av tettvevde strenger ... (W: B2: 393)
b. Så steg Frodo frem til det store grå nettet, og han hugg til det med en vid, feiende sving, så den **bitende** eggen gled fort over et gitter av tettvevde tråder ... (H: 670)
c. Frodo gjekk opp til det store grå nettet, hogg til det med eit langt svingande hogg, drog den **kvasse** egga snøgt gjennom ei renning av tettstrekke snorer ... (GM: 667)

(40')

- a. Slik gikk det til at Shelob i kraft av sin egen grusomme vilje, og med en styrke som ingen kriger kunne oppvise maken til, presset sverdet inn i magen sin. (W: B2: 401)
- b. ... og slik gikk det til at Hutula, drevet av sin egen grusomme vilje og med en kraft større en noen krigerhånd, spiddet seg selv på en **bitter** spiss. (H: 675)
- c. Og slik var det at Vevkjerringa, driven av krafta i sin egen omsynslaus vilje, og med større styrke enn nokon krigarhand, sette seg sjølv på en **beisk** nagle. (GM: 672)

(41')

- a. Men mennene fra nord var tent av et hvitglødende raseri, enda mer brennende enn fiendens. Og Rytterne hadde bedre lag med sine **bitende skarpe** langspyd. (W: B3: 125)
- b. Men nord-mennes hvite vrede brant hetest, og deres ryttere var kyndigere med de **bitende** langspydene. (H: 775)
- c. Men den kvite vreideslogen til nordmennene brann heitast, og meir kunnige var deira riddarar med **bitande** langspjut. (GM: 771)

(D) Kommentar til oversettervalgene av *bitter*

I beskrivelsen av røyk, har oversetterne valgt å bruke *besk/bitter/beisk*. *Besk/beisk* stammer fra norrønt *beiskr* som betød «bitende» eller «bitter» i bokmål⁹⁶, og i tillegg «vondt, hardt» i nynorsk (EON). Som oversettelse for *bitter* når dette beskriver noe forferdelig/grusomt, bruker bokmålsoversetterne i stor grad det norske *bitter*. I følge Bjorvand og Lindeman (BLE) er *bitter(norsk)* i betydningen «besk, skuffet, uforsonlig» mest sannsynlig innlånt igjen fra tysk og har erstattet den gammelnorske formen *bitr* som betød «bitande, beisk, beitt, kvass, ill» (NO). Riksmålsordboken oppgir i tillegg betydningene «sviende, smertefull, pinefull» av *bitter* (NRO Bind 1). I den nynorske oversettelsen benyttes *beisk*.

Der Tolkien har brukt *bitter* i den gamle germanske betydningen «skarp», har bokmålsoversetterne i tillegg til *skarp* som stammer fra norrønt *skarpr* (BLE), brukt *bitende* og *bitter*. *Bite* stammer fra norrønt *bita*: «å sette tennene i» (BLE). I nynorskoversettelsen benyttes *kvasse*, som stammer fra gammelnorsk *hvass* (NEO), i tillegg til *beisk* og *bitande*.

⁹⁶ *Norsk riksmåls ordbog*, Bind I ved Trygve Knudsen, Alf Sommerfelt og Harald Nordeng, (Oslo: Aschehoug, 1937)

4.4 Fey

*Fey*⁹⁷ har flere betydninger, de fleste av dem er foreldet. Det stammer fra det gammelengelske «fæge» og har samme opprinnelse som det norrønne «feigr». Ordet blir blant annet brukt i heltegediktet *Beowulf* i formen «fægne» og «fæge». Det ble tidligere hovedsakelig brukt i skotsk, og selv om det nå er foreldet kan det også i enkelte tilfeller også i dag forekomme i skotsk.

En betydning av *fey* er at noen er skjebnebestemt til å dø, eller i ferd med å dø. Det kan også brukes for å beskrive noe som er dødelig. En annen foreldet betydning er at man er uheldig eller forbannet. Det kan også bety at man er svakelig eller sykkelig.

Det har også blitt brukt for å beskrive at noen går fra forstanden slik som noen kan gjøre før de skal dø, men kan også beskrive noen som har magiske eller overjordiske egenskaper. I moderne tider forekommer det at *fey* brukes i betydningen «affected, whimsy», altså tilgjort eller besynderlig.

4.4.1 Fey i kildeteksten

(A) Eksempler

(42) “Dread was round him, and enemies before him in the pass, and his master was in a **fey** mood running heedlessly to meet them.” (LoTR: 752). Dette er en beskrivelse av Frodo, som er i forferdelig dystert humør fordi ondskapens ring har begynt å påvirke ham. Han lever nærmest i en mellom-verden mellom de døde og de levende. Nå har han og Sam vært fanget i Shelobs huler, og da de endelig ser en utvei, stormer Frodo mot denne, men Sam som er klarer i hodet, aner fare og holder litt igjen, så det er Sam som tenker dette om sin herre og mester, Frodo. Det er nærmest som Frodo har en dødslengsel og løper rett i armene på fienden av den grunn.

(43) “**Fey** I thought him, and like one whom the Dead call.” (LoTR: 829). Éowyn av Rohan omtaler ridderen Aragorn på denne måten da hobbiten Merry spør etter ham. Dette er etter at kong Théoden av Rohan har fortalt at Aragorn har dratt til et sted hvor døde holder til, uten at de vet hvorfor, og Merry spør hvorfor de lot ham dra. Og da blir han fortalt at ingen kunne stanse ham, fordi han virket *fey*. Det er nærmest som de døde roper på ham, eller at han er merket av døden.

⁹⁷ OED Online, s.v. "fey, adj.". September 2012. <http://www.oed.com/view/Entry/69711?redirectedFrom=fey>

- (44) “Alas that a **fey** mood should fall on a man so greathearted in this hour of need!” (LoTR: 829). Dette er også en beskrivelse av Aragorn, denne gangen er det Éomer, som ikke forstår hvorfor Aragorn har dratt, som tror at kanskje Aragorn nå lider av dødslengsel.
- (45) “He is **fey** and dangerous” (LoTR: 859). Hobbiteren Pippin sier disse ordene om overhodet i menneske-byen Minas Tirith, Denethor, etter at han forstår at Denethor har tenkt å ta livet av seg før byen blir overfalt av fienden. Og ikke bare vil han ta livet av seg selv, men også sønnen som er hardt skadet, men har mulighet til å overleve.
- (46) “**Fey** he seemed, or the battle-fury of his fathers ran like new fire in his veins ...” (LoTR: 870) Dette er beskrivelsen av kong Théoden da han med lidenskap og iver kaster seg ut i kampen om Minas Tirith. Kongen har kanskje ikke et ønske om å dø, men en mulig avlesing av *fey* i denne sammenhengen kan være at han ikke viste noen dødsangst, og det kan kanskje også være mulig å si at han nesten virker dødelig i seg selv og har overnaturlige egenskaper. Det er slik han virker for hobbiteren Merry som bevitner det hele.
- (47) A **fey** mood took him. “Éowyn, Éowyn!” he cried at last.” (LoTR: 877). Éomer av Rohan har oppdaget sin hardt skadde søster på slagmarken og tror at hun er død, og han fortsetter med å rope ut at nå kan døden like gjerne komme å ta dem alle. Han blir så overveldet av sorg da han ser det han tror er sin døde søster at han selv ønsker å dø.

(B) Sammendrag bruken av *fey*

Alle betydningene av *fey* slik det er brukt i *The Lord of the Rings* er i den gamle, mer utdaterte betydningen som betyr merket av døden eller med et ønske om å dø eller som dødsforakt. I fire av de seks eksemplene blir *fey* brukt i denne betydningen i sammenheng med folk fra Rohan, dette er derfor i tråd med Tolkiens prosjekt. I de to andre tilfellene blir ordene benyttet av hobbiteren Sam og av hobbiteren Merry, som ikke burde bruke slike gammelmodige ord ettersom de er hobbiter. Dog er de verdensvante hobbiter, og handlingen der *fey* blir brukt er mot slutten av boken, hvor begge hobbiter har tilbragt mye tid i selskap med mennesker som har et mer gammelmodig språk enn de har selv. Det er derfor ikke usannsynlig at de kan ha lært dette ordet. *Fey* ville ha virket mer feil hvis det hadde blitt brukt av hobbiter på et

tidligere tidspunkt, mens de fortsatt befinner seg i The Shire. Ettersom *fey* er et ord som er lite brukt i moderne engelsk, bidrar det godt til den mytologiske klangen i verket.

4.4.2 Oversettelsene av *fey*

(A) Eksemplene oversatt

(42')

- a. Skrekk og gru omgav ham på alle kanter, fiender lurte på dem i passet foran. Hans herre styrte fram som var han **merket av døden** allerede, styrte fienden blindt i møte. (W: B2: 396)
- b. Det var frykt rundt ham og fiender foran ham i passet, og **døden måtte ha satt sitt merke på** hans herres sinnsstemning, for han løp dem blindt i møte. (H: 672)
- c. Ny fare lurde kringom han, fiendar lurde framfor han i skardet, og **feigda** hadde gripe husbonden hans, og han sprang aktlaust i møte med dei. (GM: 669)

(43')

- a. **Feig** forekom det meg, en som Døden allerede har merket. (W: B3: 74)
- b. Som han lyttet til andre røster enn våre. Han var som en **de Døde kaller på**. (H: 739)
- c. **Feig** tykttest han meg, lik ein dei daude kallar på. (GM: 736)

(44')

- a. Ve at en så modig mann skulle føle seg **vigd til Døden** i denne nødens stund. (W: B3: 74)
- b. En ulykke er det at en mann med så djervt et hjerte skulle **høre de Døde kalle** i denne nødens stund! (H: 739)
- c. Illt er det at **feigdi** skulde råke ein så storhjarta mann i denne naudsstundi! (GM: 736)

(45')

- a. Han er **feig** og farlig. (W: B3: 109)
- b. Han er **dødsmerket** og farlig. (H: 765)
- c. Han er **dødsmerkt** og farlig. (GM: 762)

(46')

- a. **Dødsmerket** syntes han, hvis det da ikke var hans forfedres kampvrede som løp som ild i hans årer. (W: B3: 123)
- b. **Dødsmerket** syntes han, om det ikke var hans fedres avsindige kampglød som løp lik ny ild i hans årer ... (H: 775)
- c. **Feig** tyktest han, eller så ran stridshugen til fedrane hans som eld i årene. (GM: 772)

(47')

- a. Alt kunne være det samme. (W: B3: 130)
- b. Og det grep ham en **dødens lyst**. (H: 781)
- c. **Feigd** greip han. (GM: 777)

(B) Kommentar til oversettelsene av *fey*

Begge bokmåloversetterne bruker flere steder omskrivninger som går på å være «merket av døden», «dødsmerket», at «døden kaller», eller å være «vigd til døden». *Dø* stammer fra gammelnorsk *deyja*. *Vigd* stammer fra gammelnorsk *vigja* som betyr «ofre» (EOB) eller «gjøre hellig» (BLE), Riksmålsordboken oppgir også at det kan bety «å være tett knyttet eller bundet til» (NRO Bind 2-2).

Werenskiold bruker også det norske ordet *feig* i samme betydning som «dødsmerket» eller «være trukket mot døden». Den moderne bokmålsbetydningen av ordet *feig* er «engstelig, fryktsom, lite modig», men det blir også oppgitt en dialektbetydning av ordet som er «dødsens»⁹⁸. I norrøn ordbok, blir betydningen av *feigð/feigr* oppgitt å være «nær døden».

Også Groven Myhren i den nynorske oversettelsen bruker *dødsmerkt* eller at *døden kallar*, men han bruker i større grad enn bokmåloversetterne varianter av *feigda/feigdi/feigd*. Torp oppgir betydningen av *feig* til å være «bestemt til at dø» (NEO), mens Escolas ordbok opplyser om den betydningen som stammer fra tysk: «pysete, redd».

⁹⁸ Kunnskapsforlagets ordbøker

4.5 *Uncouth*

*Uncouth*⁹⁹ stammer fra det gammelengelske «*uncuþ*». I mange eksempler fra det syttende og attende århundret er den nøyaktige meningen av ordet vanskelig å fastslå. Oxford English Dictionary lister opp en lang rekke mulige betydninger av ordet, mange av dem er i dag foreldet.

En foreldet betydning er at *uncouth* brukes til å beskrive saker eller kunnskap som er usikker eller ukjent, blant annet når man beveger seg på ukjente veier, og i denne betydningen er det også hentet fra *Beowulf* i formen «*uncuð*». Det har også ved noen sjeldne anledninger blitt brukt til å beskrive noe som er veldig uvanlig, merkelig, vidunderlig eller fremmed. Flere foreldete betydninger er at noe fremstår som utrivelig eller motbydelig (4.5.1 (49)), for eksempel synet av noe, det kan også bety at lukter, lyder og lignende er motbydelige eller trivelige (4.5.1 (51)), og har også blitt brukt til å beskrive upassende oppførsel. Man har også observert *uncouth* brukt for å beskrive at livet i seg selv eller omgivelser er ubehagelige og utrivelige, og en person som føler seg utenfor og litt forlatt kan også være *uncouth*.

I mer moderne betydning så blir det gjerne brukt til å beskrive noe som man ikke er kjent med, for eksempel veier og stier, land og steder (4.5.1 (50)), personer, folkeslag (4.5.1 (48)) eller nasjoner. Når det blir brukt til å beskrive steder så tillegges disse da gjerne egenskaper som isolerte, fjerntliggende, ville, vanskelige strøk. Det kan også brukes for å beskrive form og fasong på ting eller mennesker, eller menneskers oppførsel hvis de ikke vet hvordan de skal føre seg eller snakke.

4.5.1 *Uncouth* i kildeteksten

(A) Eksempler

- (48) “The Shire-hobbits referred to those of Bree ... as Outsiders, and took very little interest in them, considering them dull and **uncouth**.” (LoTR: 166). Dette er en beskrivelse av hvordan hobbitene fra Shire ser på folk fra Bree, altså et annet folkeslag, det kan også bety at hobbitene mener at folk fra Bree ikke vet å oppføre seg. Ettersom det her er snakk om hobbitene flest, er det også å forvente at *uncouth* skal brukes i en mer moderne betydning.

⁹⁹ OED Online, s.v. “uncouth, adj. and n.”. September 2012. Oxford University Press.
<http://www.oed.com/view/Entry/210987?redirectedFrom=uncouth>

- (49) “I deem it to be tongue of the Black Land, since it is foul and **uncouth**” (LoTR: 270). Dette er fra en nedtegnelse gjort av Isildur, den andre kongen av Gondor, en av Aragorns forfedre for mange tusen år siden. Han snakker her om et av språkene som noen av “de onde” benytter. Språket som her blir omtalt, blir flere steder beskrevet som stygt og forferdelig. Ettersom dette er hentet fra en tekst som er mange tusen år gammel, er det sannsynlig at *uncouth* brukes i en foreldet betydning av at noe er grusomt eller motbydelig.
- (50) “All I knew was that you might be found in a wild region with the **uncouth** name of Shire.” (LoTR: 274) Hobbitenes hjemsted Shire har nærmest blitt glemt av menneskene ute i den store verden, og trollmannen Radagast som er på leting etter trollmannen Gandalf vet ikke helt hvor han skal finne ham, kun at han befinner seg på et sted med det merkelige, uvanlige og ukjente navnet Shire. *uncouth* her har altså en mer moderne betydning i og med at det blir brukt om et sted som for taleren er ukjent.
- (51) “When others spoke they seemed harsh and **uncouth** by contrast ...” (LoTR: 601). Konteksten som *uncouth* her blir brukt i, er at trollmannen Saruman, en av «de onde» som har levd veldig lenge og derfor gjerne kan bruke gamle ord, snakker så fagert og bruker magi til å forlede menneskenes tanker og sinn. Slik at når han snakker vil alle tro ham, og hvis noen prøver å si ham imot, høres de skarpe, ubehagelig og ekle ut sammenlignet med Saruman. Dette er altså en mer foreldet betydning av *uncouth*.

(B) Sammendrag bruken av *uncouth*

uncouth blir brukt i en mer moderne betydning i beskrivelsen av The Shire og folk der, mens det brukes i den eldre betydningen i beskrivelsen av innskripsjonen på ringen og når den onde Saruman snakker. Dette passer godt inn med Tolkiens prosjekt, i det hobbitene og deres verden skal representere den moderne England rundt 1900, mens både skriften på ringen og Saruman hører hjemme i den gamle verden. Ettersom *uncouth* er mer utbredt i gamle tekster enn i moderne språk, bidrar også dette ordet til den mytologiske klangen i *The Lord of the Rings*.

4.5.2 Oversettelsene av *uncouth*

(A) Oversettelsene av eksemplene

(48')

- a. Folk i Fylket omtalte dem i Bri ... som utlendinger, og ville ha minst mulig med dem å gjøre. De syntes de var dumme, at **de ikke visste å te seg** som folk. (W: B1: 175)
- b. Syssel-hobbitene omtalte dem i Bri ... som utlendinger og brydde seg svært lite med dem, ettersom de ble sett på som kjedelige og **udannede**. (H: 149)
- c. Heradshobbitane kalla dei i Bri ... for Utbygdingar, gav svært lite akt på dei, og rekna dei for keisame og **utan folkeskikk**. (GM: 154 – 155)

(49')

- a. Jeg går ut fra at det er Det Sorte Lands tungemål, for det virker dystert og **skjebnesvangert**. (W: B1: 288)
- b. Jeg tar det for å være et tungemål fra det Svarte Land, ettersom det er stygt og **grovt**. (H: 241)
- c. Eg trur det er eit tungemål frå det Svarte Lande, av de det er hæslegt og **udanat**. (GM: 248)

(50')

- a. Det eneste jeg visste, var at jeg kanskje ville finne deg i en bortgjemt avkrok med det **merkelige** navnet Fylket. (W: B1: 293)
- b. Alt jeg visste var at du kanskje var å finne i en øde avkrok med det **merkverdige** navnet Syssel. (H: 245)
- c. Alt eg visste var at du kunne finnast i ein vill landslut med den **sære** nemninga Hera. (GM: 252)

(51')

- a. Når andre tok ordet, virket de så grove og **ubehøvlede** i strak motsetning til Saruman. (W: B2: 211)
- b. Når andre talte, virket de grove og **uhøviske** i sammenlikning ... (H: 536)
- c. Når andre tala, tyktest røystene deira grove og **udana**, samanlikna med ho. (GM: 535)

(B) Kommentar oversettelsesvalgene for *uncouth*

Bokmålsoversetterne bruker oversettelser som *udannede*, *merkelige* og *merkverdige* i beskrivelsen av The Shire og folkene i omegnen der. *Merkelige* stammer fra gammelnorsk *merkiligr*, *merkverdig* fra tysk, og *udannede* har ikke oppgitt noen mytologi i noen av oppslagsverkene jeg har hatt til rådighet. I nynorskoversettelsen benyttes betegnelsen *utan folkeskikk*, og *sære* som stammer fra gammelnorsk *ser* og betyr «særegen», «besynderlig» (NEO).

I omtalen av språkene bruker Groven Myhren i den nynorske oversettelsen den nynorske varianten av *udannede*, mens bokmålsoversetterne bruker *skjebnesvangert*, hvor *skjebne* stammer fra gammelnorsk *skepna* (KOB); *grovt*, som stammer fra tysk (EOB); *ubehøvlede*, hvor *høvle* stammer fra tysk (KOB); og *uhøviske*, hvor *høvisk* stammer fra gammelnorsk *hæve(r)skr*, «beleven, høflig, sømmelig» (NRO Bind-1).

4.6 Rumour

*Rumour*¹⁰⁰, substantiv, stammer fra angel-normansk “rumor”, som er beslektet med middelalder-fransk hvor det betød «støyen fra en marsjerende hær, opprør eller opptøyer» (4.6.1 (53)). Det er også beslektet med det latinske «rūmor» som kunne bety støy, men også rykter og sladder.

Rumour er i bruk i engelsk fra 1300-tallet. Den betydningen som var en av de mulige den gangen og som fortsatt er den mest brukte i dag er at det beskriver «rykter, løsprat, noe som ikke vites sikkert; et ikke bekreftet utsagn som sirkulerer i et samfunn» (4.6.1 (52)).

I foreldet betydning kunne det også bety «et godt rykte/god omtale», at man snakket respektfullt om en person/sak/hendelse eller at noe generelt fikk mye omtale. Det kunne også brukes for å beskrive at noen sa noe høylytt for å protestere eller vise sin misnøye, eller om opprør, ordensforstyrrelser eller opptøyer.

En betydning som nærmest er foreldet, men som i noen få sammenhenger fortsatt blir brukt, er at *rumour* betyr «bråk, støy, oppstandelse» (4.6.1 (55)) (4.6.1 (56)).

¹⁰⁰ "rumour | rumor, n.". OED Online. September 2012. Oxford University Press.
<http://www.oed.com/view/Entry/168836?rskey=9ogDd5&result=1&isAdvanced=false>

4.6.1 Rumour i kildeteksten

(A) Eksempler

(52) “He often comes here, especially when his mind is uneasy, and **rumours** of the world outside trouble him.” (LoTR: 521). Trollmannen Gandalf sier dette om Treebeard, som er en ent. Entene er vesener som ser ut som trær, men som egentlig er skogens voktere. Og disse, spesielt Treebeard, har lenge vært bekymret for alt det onde som skjer ute i verden fordi dette også går utover skogen og trærne. Her er det kollokasjonen og bruken av flertallsformen *rumours* som avgjør avlesningen:

«rumours of the world outside» må nødvendigvis bety «rykter» fra omverdenen.

(53) “The **rumour** of war grew behind them. Now they could hear, borne over the dark, the sound of harsh singing.” (LoTR: 553). “De gode” er på flukt til Helm’s Deep, hvor de bedre kan forsvare seg mot den overtallige fiendehæren som de hører komme etter seg. Fortalt av hobbit-fortelleren. Her er det handlingen selv som avgjør betydningen av *rumour*. Det er overveiende sannsynlig at det er støyen fra fienden som kommer bak de hører, og ikke rykter om at fienden nærmer seg.

(54) “From the North to the field of Dagorlad there is skirmish and **rumour** of war.” (LoTR: 830)

Dette er en beskrivelse av hvordan den uroen som følger i kjølevannet av en krig har spredd seg over store deler av Middle-Earth. Ordene blir ytret av Hergon, sendebud fra Denethor, overhodet i byen Minas Tirith, hvor de mest «moderne» menneskene i Middle-Earth bor. Det er derfor sannsynlig dette skal være *rumour* i en mer moderne betydning og at det er snakk om rykter om krig.

(55) “All was silent except for the **rumour** of war in the city below, and they heard the water dripping sadly from the dead branches into the dark pool.” (LoTR: 857). Hobbiten Pippin seg på toppen av byen Minas Tirith (ligger oppover en fjellside), og nedenfor er krigen i full gang. Her er det også handlingen i historien som avslører betydningen av *rumour*, som står i kontrast til *silent*, med andre ord, det er stille bortsett fra støyen fra krigen i byen nedenfor.

(56) “We may ride it swiftly and without great **rumour**.” (LoTR: 867). Elfhelm, en av kong Théodens menn, snakker om en del av veien til Minas Tirith, en strekke hvor det er spesielt flatt og langstrakt, med gress på begge sider. Hvor det er mulig å ri raskt og med forholdsvis lite støy. Både kollokasjonen her, hvor *rumour* står direkte

knyttet til *great*, og det at Elfhelm er forventet å snakke gammelengelsk er med på å avgjøre tolkingen.

(B) Bruken av *rumour*

Der *rumour* blir benyttet i betydningen «rykter, prat», en mer moderne betydning av ordet, er det Gandalf og en representant fra byen Minas Tirith som snakker. Det er ikke usannsynlig at disse kan bruke et moderne ordforråd.

I de tre andre tilfellene blir *rumour* brukt i mer foreldet betydning: «støy, larm, bråk», av folk fra Rohan og hobbiten Pippin. Pippin har blitt en verdensvant hobbit, og det passer derfor inn i Tolkiens prosjekt at han sammen med Rohan-folket skal bruke et mer gammelmodig språk.

Rumour er flere ganger brukt på en slik måte at en leser ut fra kollokasjonen bør kunne avlese at ordet her blir brukt i en annen betydning enn den moderne, med andre ord støtter bruken av dette godt oppunder den mytologiske klangen med ordbruk fra svunne tider.

4.6.2 Oversettelsene av *rumour*

(A) Oversettelse av eksemplene

(52)

- a. Han har det med å komme hit, særlig når han er urolig av seg, når han plages av **rykter** fra verden utenfor. (W: B2: 118)
- b. Han kommer ofte hit, særlig når han er urolig til sinns og **rumling** fra verden utenfor plager ham. (H: 465)
- c. Han kjem her titt og ofte, især når hugen hans er uroleg, og **gjetord** om verda utanfor plagar han. (GM: 466)

(53)

- d. **Krigslarmen** ble sterkere bak dem. Nå kunne de høre lyden av grell sang bli båret mot dem på vinden. (W: B2: 154)
- e. **Krigens tummel** lød sterkere bak dem. Gjennom mørket kunne de høre lyden av skingrende sang. (H: 493)
- f. **Slagdønet** auka på bakom dei. No kunne dei høyre lyden av hås song gjennom mørket. (GM: 493)

(54)

- g. Fra nord til Dagorlands marker er det trefninger og **rykter** om krig. (W: B3: 76)
- h. Fra Norden til Dagorlads sletter er det forpostfektninger og **truende** krig. (H: 740)
- i. Frå norderlondi til Dagorladsletta er der uro og **rykte** om krig. (GM: 737)

(55)

- j. Alt var stille bortsett fra den svake **krigslarmen** langt nede i Byen under dem, og de kunne høre triste tårer dryppe fra de døde greinene ned i den mørke dammen. (W: B3: 107)
- k. Intet annet var å høre enn **larmen** fra kampene i Byen under dem. De hørte vannet som dryppet sørgmodig fra de døde kvistene og ned i det mørke bassenget. (H: 764)
- l. Alt var stilt, bortsett frå **krigslarmen** frå Byen nedanfor, og dei hørde vatnet som draup sturt fråd ei daude greinene ned i den mørke dammen. (GM: 761)

(56)

- m. Vi bør kunne ri i stort tempo uten for mye **støy**. (W: B3: 119)
- n. Vi kan ri fort der, og uten å **larne** for mye. (H: 772)
- o. Me kann òg rida ho snøgt og utan stor **larm**. (GM: 769)

(B) Kommentar til oversettervalgene *rumour*

Der jeg har avlest betydningen «rykter» i originalteksten, har også Werenskiold og Groven Myhren gjort det samme. De bruker oversettelsene *rykte*, som stammer fra tysk (EOB), og *gjetord* som betyr «rykte» og stammer fra gammelnorsk (EON). Høverstad velger imidlertid i sin oversettelse å avlese *rumour* annerledes. Han benytter *rumling*, og *rumle* var opprinnelig et lydord (NRO) og betyr «buldre, larne, skramle» (EOB), og i det andre tilfelle tolker han betydningen til å være ikke rykter om krig, men at krigen truer.

Alle tre oversetterne har avlest *rumour* som noe støyende i de andre eksemplene og har benyttet oversettelser som *krigslarm*, *larm*, *krigens tummel*, *støy* og *slagdøn*. *Larm* kommer fra det fransk/italienske *alarm* og betyr «ståk, bråk, støy, leven» (EOB); *støy* stammer fra tysk (EOB), og *døn* stammer fra gammelnorsk *dùn* og betyr «drønn, bulder» (NEO). *Tummel* stammer fra tysk og betyr «leven, ståk, røre» (EOB) eller «sammenstimling av mennesker/støyende bevegelse» (NRO Bind 2-2).

4.7 Draught

*Draught*¹⁰¹, substantiv, finner man tidligst brukt i tekster fra tidlig middelengelsk i formen “draht”. Det har antakeligvis også eksistert i gammelengelsk, men enn så lenge har man ikke funnet noen nedtegnelser fra den tiden av ordet. Det stammer opprinnelig fra germansk «dragan». Over tid har ordet endret seg og i moderne engelsk har det i visse betydninger fått stavemåten «draft», noe som gjør at forbindelsen til «draw» ikke lenger er like synlig.

OED lister opp 46 betydninger med underpunkter av *draught*, mange av dem har med det å «trekke» eller «dra» noe å gjøre, men langt fra alle. Det ville være meningsløst å liste opp alle betydninger her, derfor inkluderes kun de som er relevante, og disse forklares nærmere under hvert teksteksempel.

4.7.1 Draught i kildeteksten

(A) Eksempler fra kildeteksten

- (57) “A **draught** of cooks, from every inn and eating-house for miles around ...” (LoTR: 38). Dette er en beskrivelse i forbindelse med den storslagne feiringen av den 111. bursdagen til Frodos onkel Bilbo. Det blir da hentet inn kokker i et visst antall fra alle vertshus og spisesteder omkring The Shire. *OED* opplyser at i en tekst fra 1400-tallet blir *draught* brukt som et litt storslagent ord for «a company of butlers», en annen betydning er at man velger ut visse personer, dyr eller ting til et spesielt formål eller en spesiell tjeneste, i dag stavet «draft». Ut fra konteksten disse de to mest relevante kontekstene, og jeg vil tro at det her er snakk om visse utvalgte kokker, kanskje de beste, som får æren av å lage maten til Bilbos bursdag.
- (58) “... he drained a cup that was filled with a fragrant **draught**, cool as a clear fountain, golden as a summer fountain.” (LoTR: 95). Dette er fra hobbitenes første møte med alvene, hvor de blir bydd mat og drikke som er bedre enn noe de noensinne tidligere har smakt. En betydning av *draught* kan være en dose medisin, eller et brygg som er tilsatt noe, og konteksten her tilsier at den drikken som hobbitene blir bydd av alvene antakeligvis er på grensen til det mange ville kalle «guddommelig» - altså en drikk

¹⁰¹ "draught, n.". OED Online. September 2012. Oxford University Press.
<http://www.oed.com/view/Entry/57520?rskey=wR6Nq4&result=1&isAdvanced=false>

som antakeligvis er tilsatt noe som ingen riktig vet hva er, nesten som en form for medisin.

- (59) “And looking thither they cried in dismay; for black against the glittering stream they beheld a fleet borne up on the wind: dromunds, and ships of great **draught** with many oars ...” (LoTR: 880). Dette er en beskrivelse under det store slaget, hvor mennene fra Rohan ser en flåte med skip nærme seg, og de tror det er fienden (noe det litt senere viser seg å ikke være). *Draught* kan brukes for å beskrive hvor dypt i vannet et skip går, det sier dermed noe om størrelsen på skipet: jo større det er, jo dypere går det. Mange ganger og oftere i senere tid, på 1800-tallet, blir også formen «draft» benyttet.
- (60) “She held a candle, shielding its flame from the **draught** with her hand; ...” (LoTR: 146) Goldberry, Tom Bombadils kone, bærer et levende lys som hun skjerner mot trekken. *Draught* kan bety trekk, for eksempel i et rom eller i en peis, i mer moderne engelsk blir det skrevet «draft», og ut fra konteksten er det den mest sannsynlige betydningen her.
- (61) “They took a deep **draught** of the air ...” (LoTR: 151). Hobbitene, som har tilbragt noen dager hos Goldberry og Tom Bombadil, trekker pusten dypt da de gjør seg klar for ferden videre, og føler seg styrket og klare til å takle det meste. OED opplyser at *draught* tidligere kunne brukes om å trekke inn pusten, altså et «åndedrag». Et eksempel finnes i en tekst fra 1400-tallet. Siden det her nettopp er snakk om å trekke pusten er det meget sannsynlig at det er denne betydningen av ordet Tolkien har ment. Denne meningen er nå foreldet.
- (62) “As for other animals, horses and ponies for **draught** or what not ...” (LoTR: 194). Hobbitene må flykte fra vertshuset i Bri etter at fienden har funnet dem, og Frodo ber vertshuseieren om hjelp og lur på om det ikke finnes noen ridedyr som de kan kjøpe. Eksemplet er hentet fra vertshuseierens svar da han ramser opp hva slags dyr han antar at Frodo mener, men som ikke finnes tilgjengelige i byen. Her er det tydelig snakk om hester som trekkdyr, og dette er nettopp en av de mange betydningene av *draught* som OED oppgir, dermed er det også ut fra konteksten den mest sannsynlige betydningen.

(B) Kommentar til bruken av *draught*

Draught ser ikke ut til å passe veldig godt inn i Tolkiens prosjekt slik det er brukt. Stavemåten er gammeldags når det er snakk om kokkene som blir innleid til Bilbos fest i The Shire, som skal være den mest moderne delen av Middle Earth, og ganske tidlig i historien bruker hobbitene *draught* om å trekke pusten, som igjen er et foreldet uttrykk og derfor muligens ikke passer til hobbitene som knapt har kommet seg ut i verden ennå. Rohan-folket bruker et ord som beskriver båtddybde som var i bruk fra 16 - 1800-tallet, og de burde kanskje ha benyttet et eldre uttrykk i stedet. De to tilfellene hvor *draught* ser ut til å passe inn med Tolkiens prosjekt er når det er snakk om Goldberry, for hun kan best beskrives som tidløs, og den moderne betydningen «trekkdyr» som brukes av vertshuseieren i Bri passer også inn.

4.7.2 Oversettelsene av *draught*

(A) Oversettelsene av eksemplene

(57)

- a. En **hær** av kokker fra hvert eneste vertshus I mils omkrets ... (W: B1: 37)
- b. Et **knippe** kokker kom fra hvert eneste vertshus og spisested i mils omkrets ... (H: 36)
- c. Ein **skokk** med kokkar, frå alle gjestegardar og mathus i mils omkrins ... (GM: 46)

(58)

- a. Han tømte et beger som var fylt med en velduftende **væske**, kjølig som kildevann, gyllen som en midtsommerveld. (W: B1: 100)
- b. ... han tømte en kopp full av duftende **drikk**, kjølig som en klar kilde, gyllen som en sommerlig ettermiddag. (H: 88)
- c. Han tømde eit beger fylt med angande **drikk**, kald som ei klår kjelde, gylt som ein sommarkveld. (GM: 95)

(59)

- a. De speidet mot Harlond og skrek i sin fortvilelse. De så en sort flåte bli båret med vinden på den glitrende elfeplaten, dromundere og **svære** skip med mange, mange årepar ... (W: B3: 133)

- b. Og da de nå stirret i den retningen, skrek de opp i fortvilelse; for svart mot den glitrende strømmen kunne de skjelne en flåte som kom mot dem med vinden: dromunder, og **dyptgående** skip med mange årer ... (H: 783 – 784)
- c. Og då dei såg den vegen, skreik dei motfalne, for svart mot den glitrande straumen såg dei ein flåte boren opp etter elva med vinden, dromundar, skuter med **djuptgåande** kjølar, mange årar og ... (GM: 779)

(60')

- a. Hun holdt et lys i hånden og skjermet flammen mot **vinden** med den andre. (W: B1: 155)
- b. Hun holdt et lys og skjermet flammen mot **trekk** med hånden; ... (H: 132)
- c. Ho heldt ein kjerte og skjerma veiken frå **trekken** med handa. (GM: 139)

(61')

- a. De **trakk pusten dypt** ... (W: B1: 160)
- b. De **trakk pusten dypt** ... (H: 136)
- c. Dei **saup djupt inn av lufta** ... (GM: 143)

(62')

- a. Av andre dyr, **trekkdyr**, hva enten det er hest eller ponni ... (W: B1: 207)
- b. Når det gjelder andre dyr, hester eller **lasteponnier** eller hva det skal være ... (H: 175)
- c. Når det gjeld andre dyr, hesta elde ponna til **last** eller å som helst ... (GM: 180)

(B) Kommentar av oversettelsene *draught*

Werenskiold og Høverstad har ikke avlest *draught* når det er snakk om kokker på samme måte. Werenskiold har valgt *hær* som betyr «en sverm» eller «stor flokk» (EOB) og stammer fra det norrøne *herr*¹⁰², mens Høverstad har valgt *knippe* som betyr «en bunt» eller «en bylt» (EOB). Groven Myhren bruker *skokk* som stammer fra tysk *schock* og betyr «stor hop», i svensk/dansk har det også rent konkret betydd antallet seksti og en uordnet mengde (NEO).

Der *draught* beskriver noe som drikkes, har Werenskiold valgt *væske* og de to andre oversetterne *drikk*. En *drikk*, som stammer fra norrønt, er en væske som kan drikkes, mens *væske* er et stoff i flytende form, ordet strammer fra norrønt *væte* (EOB).

Øvrige kommentarer og en diskusjon av oversettelsene kommer i kapittel 5.

¹⁰² Kunnskapsforlagets ordbøker

5 Diskusjon av oversettelsene: fra implisitt til eksplisitt eller helt borte

5.1 Innledning

I diskusjonen av oversetternes valg, vil jeg i utstrakt grad benytte de samme kriteriene som jeg la til grunn for tolkningen av kildeteksten i kapittel 4, om enn på en noe annen måte. I kapittel 4 hjalp kriteriene til å avgjøre tolkningen av ordene i den enkelte konteksten, i dette kapitlet vil jeg legge kriteriene til grunn for en vurdering av om det implisitte i den engelske teksten er tilgjengelig for en leser av en norsk oversettelse, og hvis det er det, på hvilken måte er det tilgjengelig?

Følgelig har jeg i diskusjonen forsøkt å besvare følgende spørsmål som er knyttet opp mot kriteriene jeg la til grunn for tolkningen av kildeteksten i kapittel 4:

Re kriterium A: «De gode» versus «de onde»: Der det er tydelig i den engelske teksten at «de gode» i sin omtale av «de onde» bruker ord med negative konnotasjoner, ligger det samme implisitt i den norske oversettelsen? Når «de gode» omtaler noen av sine egne, har uttrykkene en mer positiv tolkning. Med andre ord: bidrar ordvalgene i norsk til å underbygge relasjonen mellom forskjellige karakterer i historien?

Re kriterium B (og D i tolkningskapitlet): I kildeteksten, hvor det er en forventningen om at noen skal ha et ordforråd som stammer fra eldre tider mens andre har et mer moderne ordforråd, er det gjort valg i de norske oversettelsene som også viser dette skillet mellom eldre og moderne språk? I tolkningskapitlet kunne dette periodebestemte kriteriet bidra i tolkingen av det enkelte ords betydning. I oversettelsene vil også oversetternes valg være avgjørende for om de klarer å skape den samme historiske klangen for den norske leseren som er å finne i den engelske originalen. Derfor sees de to kriteriene under ett.

Re kriterium C: Kollokasjonen: Bidrar kollokasjonen som de norske ordene opptrer i til den samme tolkningen som i den engelske kildeteksten? Gjør for eksempel kollokasjonen at det valgte uttrykket får de samme konnotasjonene som i den engelske teksten? I noen tilfeller vil C være nært knyttet til A, fordi A noen ganger må trekkes inn for å avgjøre lesningen.

Selv om bokmål og nynorsk er to forskjellige varianter av det samme språket, vil jeg allikevel i diskusjonen behandle oversettelsene hver for seg. De to målpråkene har så vidt forskjellig historie, at det nærmest blir umulig å sammenligne dem i detalj. Imidlertid vil jeg helt til slutt i oppgaven kort oppsummere og konkludere med hvilken av de tre versjonene jeg anser best har klart å gjøre de implisitte elementene i den engelske teksten tilgjengelig for norske lesere. Ettersom jeg i forrige kapittel har redegjort for etymologien og betydningen av de ordene oversetterne har valgt å bruke, vil jeg kun oppgi kilder der jeg introduserer noe nytt til et ord som ikke ble presentert i kapittel 4, utover dette forutsetter jeg kildene kjent.

5.2 Bokmåloversettelsene

Der jeg har tolket *fell* i negative betydning i kildeteksten (1 - 5), har også de norske bokmåloversetterne tolket ordet på samme måte. Werenskiold har brukt ordene: *forferdelig*, *fælt*, *uhyggelig* og *ond*, mens Høverstad har brukt: *uhyggelige*, *grufulle*, *forferdelige* og *ville*. Alle disse ordene, med unntak av *ville*, har negative konnotasjoner på norsk. Ordene blir gjerne brukt til å beskrive noe som er skremmende, eller vonde opplevelser i sterkere eller svakere grad. Et søk på internett avslører for eksempel at *forferdelig* brukes til å beskrive alt fra fotballkamper som har gått dårlig, til mennesker som har opplevd voldsomme voldelige episoder. De andre ordene opptrer i lignende kollokasjoner, alle sammen negative i en eller annen form. *Vill* derimot har ikke alltid bare negative konnotasjoner, i beskrivelse av natur kan det for eksempel tolkes positivt. I kollokasjonen her (4'), sammen med *stemmer* er det imidlertid vanskelig å tolke det som noe annet enn negativt.

De fleste av de norske ordene stammer fra middelnedertysk, men selv de som stammer fra norrønt er så godt innarbeidet i bokmål og høres så moderne ut, at de ikke på noe vis kan sies å støtte oppunder Tolkiens prosjekt med karakterer som snakker eldre og mer moderne språk. Det vises ikke noe skille ved bruken av disse ordene i disse kontekstene. Dermed bidrar ordene heller ikke til å skape den historiske klangen som Tolkien har klart å skape i kildeteksten. Med andre ord: man kan ikke påstå at alt som ligger implisitt i den engelske teksten der *fell* er brukt negativ betydning, er tilgjengelig for den norske leser. Det eneste den norske leseren får presentert gjennom de norske ordvalgene, er forholdet mellom «de gode» og «de onde», i og med at ordvalgene er med på å understreke dette. Men leseren har ingen mulighet til å oppleve at noen av karakterene snakker et eldre språk, eller den historiske klangen som ligger i bunnen for hele verket.

Der *fell* er brukt for å beskrive en tidsperiode (6), eller i mer positiv mening (7 – 8), har oversetterne i større grad klart å ivareta både at visse karakterer skal snakke eldre språk, og at ordvalgene bidrar til klangen. Ord som *Fimbulvinteren* (6'), *slagvreden* (8'), *nidingsverk* (7') og *slagdåd* (8') er bygd opp av spesielle ord og som har røtter tilbake til gammelnorsk. Således får man ved disse ordvalgene inntrykk av at karakterene som bruker ordene, har et mer gammelmodig språk enn det som er moderne i konvensjonelt bruk i bokmål i dag. Oversetternes valg understøtter også i stor grad at noen av karakterene er gode og andre onde, bortsett fra Høverstads bruk av *nidingsverk*. Som jeg redegjorde for i forrige kapittel, har *niding* negative konnotasjoner, og når Høverstad her lar «de gode» bruke et ord som dette for å beskrive sine egne handlinger, så skiller han med andre ord ikke mellom *fell* brukt som noe negativt og i andre tilfeller positivt. Jeg vil påstå at et ordvalg som dette gjør at «de gode» virker mindre gode. Når noen skal ut for å utføre tapre handlinger, er det noe som har positive konnotasjoner, hvis noen derimot skal ut og utføre *nidingsverk*, høres dette veldig negativt ut, nærmest grusomt og barbarisk. Bruken av *nidingsverk* bidrar dermed med noe som eksplisitt gjør at en norsk leser kan tolke «de gode» på en annen måte enn den engelske leser.

Som oversettelse for *cunning* har Werenskiold og Høverstad i stor grad brukt *slu*, først og fremst der jeg har tolket *cunning* til å være noe negativt (9 – 16), men også for Høverstad sin del der jeg har tolket det mer positivt (17 – 20). *Slu* har i stor grad synonymer de fleste vil oppfatte som negative, slik som «beregne», «lumsk» og «sleip», bruken i artikler man finner på internett understøtter også at *slu* gjerne blir brukt for å beskrive noen som lurer andre: «slu som en rev», eller at noen er utspekulert: «slu og sleip». Der *cunning* er tiltenkt en negativ mening, er dermed *slu* et godt valg for å understreke forholdet mellom de gode og de onde. Werenskiold har imidlertid ikke brukt *slu* i like stor grad som Høverstad, og har der jeg tolker *cunning* til å ha en negativ betydning også brukt slike ord og uttrykk som *listig* (12'), *list* (13'), *godt gjemt* (10'), *ikke så dum* (14') og *hemmeligste indre* (16'). *Listig* har også mange negative synonymer og vil i mange tilfeller ha negative konnotasjoner, men brukes også av og til i mer positive ordelag, for eksempel «de la en listig plan for å vinne fotballkampen», hvor *listig* er brukt mer i betydningen «lur» og ikke nødvendigvis gir enten positive eller negative konnotasjoner. Dermed bidrar ikke Werenskiolds ordvalg i like stor grad til å understreke det negative forholdet mellom de gode og de onde. Det er heller ikke noe tydelig skille i hvordan oversetterne oversetter *cunning* der jeg har tolket det til å være i mer positiv betydning. Vel og merke har Werenskiold her i noen tilfeller brukt *snedig*, og

Høverstad har gjort det én gang. *Snedig* har i stor grad synonymmer med positive konnotasjoner, også ved å søke på nett kan man finne ordet *snedig* brukt for å beskrive hvordan noen har vært lur på en positiv måte, men ettersom begge oversettere også bruker *slu* der jeg ville ha valgt mer positivt betonedede ord, støtter ikke ordvalgene slutningene om det negative forholdet mellom «de gode» og «de onde». I alle eksemplene fra (9') til (20') har *cunning* en moderne betydning, og ettersom ingen av de norske ordene virker utpreget gammeldags eller er sjeldne i bruk, er de derfor godt i tråd med kriteriet om at noen av karakterene har et mer moderne språk enn andre.

Begge bokmåloversetterne har brukt ord som godt beskriver det å være dyktig på noe eller at noe er vellaget der *cunning* opptrer i kildeteksten i den meningen (21 – 28). Denne meningen av *cunning* er foreldet, og derfor er det også ønskelig at de norske ordene skal gjenspeile dette. Imidlertid er det ingen av de norske ordene som er spesielt utdaterte eller virker spesielt gammelmodige; de er alle i jevnlig bruk i moderne norsk. Og selv om noen av ordene stammer fra gammelnorsk, er det ingenting ved ordene selv, eller kollokasjonene de her opptrer i, som gir den norske leser mulighet til å avlese implisitt at den som bruker ordet/uttrykket slik uttrykker seg på en måte som ligner gammelnorsk. Med andre ord bygger ikke ordvalgene oppunder at noen karakterer skal snakke et eldre språk enn andre.

Der jeg påpekte at tolkningen av *cunning* var vanskelig å fastslå med stor sikkerhet (29 – 33), fordi ordet i den konteksten kunne ha flere betydninger samtidig, mener jeg at Werenskiold i større grad enn Høverstad har lyktes med oversettelsen. I (30') – (32') har Høverstad kun brukt varianter av *slu*, som gir sterke negative konnotasjoner, mens Werenskiold med valgene *dulgt*, *listig* og *Listens Tårn*, bidrar til tolkning med både positive og negative konnotasjoner. Han gir dermed større rom for tolkninger som ligger svært nær tolkningsrommet for en belest engelskmann, som kjenner til flere mulige betydninger av *cunning*.

Det engelske *bitter* og det norske *bitter* har i utgangspunktet mange av de samme leksikalske betydningene. Høverstad bruker kun varianter av det norske *bitter* for å oversette det engelske *bitter* der dette er i mer moderne betydning, (34' – 38'), om lukt eller om noe som er forferdelig, grusomt eller vanskelig. Problemet med dette konsekvente valget er at det norske *bitter* i flere av tilfellene rett og slett ikke er sterkt nok, i forhold til hver sterk betydning det engelske *bitter* har i den enkelte konteksten i kildeteksten. Det engelske *bitter* er brukt for å beskrive en slutt som mest sannsynlig blir dødelig, en kamp/feide mot dødelige orker, en vei

som leder frem til sannsynligvis en dødelig utgang og et sår som er dødelig. Selv om *bitter* på norsk også som leksikalsk betydning har ord som «lidelsesfull» og «smertefull», er det til vanlig brukt for å beskrive sterkt skuffede eller sinte følelser, heller enn noe som er dødelig, et lite utvalg etter et raskt søk på internett viser *bitter* brukt i følgende kollokasjoner: «bitter kraftstrid», «bitter kamp», «bitter skytebanestrid», «bitter debatt», «bitter 4. plass», «bitter kollega». Dermed fører løsningen med alltid å erstatte det engelske *bitter* med norsk *bitter* til at den norske leseren mest sannsynlig vil ende på den mest brukte tolkningen av *bitter*; i noen tilfeller ville det være bedre å ta i bruk enda sterkere uttrykk i norsk for å eksplisitt uttrykke hvor forferdelig noe er.

Werenskiold har i tillegg til *bitter* også brukt oversettelsene *besk* om røyk (34') og *ulykksalig* (37') om veien som mest sannsynlig fører til en dødelig utgang. Heller ikke *ulykksalig* ser ut til å ha en så sterk negativ mening som jeg vil hevde at kildetekstens bruk av *bitter* i (37) har. På internett blir *ulykksalig* blant annet brukt i slike kontekster: «en ulykksalig konkurss», «en ulykksalig statsråd», «en ulykksalig utblåsning», «en ulykksalig sak» (om et underslag av penger), og «Irlands ulykksalige elendighet». I bruk kan det derfor se ut som *ulykksalig* har beholdt mer av sin leksikalske betydning, «miserabel, sørgelig, elendig», og derfor blir *ulykksalig* slik som det norske *bitter* for vagt i en kontekst hvor det engelske *bitter* har en sterkt negativ betydning.

Der det engelske *bitter* opptrer i den gamle betydningen «skarp» (39 – 41), er *bitende* og *skarpe* ord som godt gjengir lesningen av det engelske uttrykket. Ved å gjøre et søk på internett har jeg funnet at uttrykket *bitende skarp* gjerne blir benyttet som beskrivelse av hvordan noen uttrykker seg, eller ofte også om teateroppsetninger eller revyer. Dette dreier seg med andre ord om situasjoner hvor noen kommer med en skarp kritikk av noe eller noen, enten direkte eller via en oppsetning på en scene. Dermed vil den positive eller negative konnotasjonen som knyttes til *bitende skarp* bli avgjort av hvordan den som hører uttrykket brukt forholder seg til den gitte konteksten. Den som avleverer en *bitende skarp* kritikk vil sikkert mene det er noe positivt, mens den som blir rammet av en slik kritikk, kanskje ofte vil mene at det er noe negativt. Av og til blir *bitende skarpt* også benyttet for å beskrive skarpe ting, slik som kniver, for å understreke nøyaktig hvor skarpe de er. Dermed er dette ord som er forholdsvis vanlige i moderne norsk, og bidrar således ikke til den historiske klangen i *The Lord of the Rings*. Det gjør heller ikke Høverstads bruk av det norske *bitter* i (40') fordi det virker lite sannsynlig at en norsk leser skal kunne avlese det norske *bitter* i betydningen «skarp». Det samme kunne man kanskje hevde at gjelder for Tolkiens bruk av det engelske

bitter på samme sted i kildeteksten (40). Imidlertid har Tolkien, bare sju sider tidligere i boken, brukt det engelske *bitter* på en slik måte at den engelske leser vanskelig kan avlese noen annen betydning enn skarp, i kollokasjonen *bitter edge* (39). På samme sted, (39'), bruker imidlertid Høverstad uttrykket *bitende eggen* i beskrivelse av et skarpt knivblad. Når han så tar i bruk det norske *bitter* for å beskrive dolkspissen i (40') er det lite i den konteksten som kan formidle til den norske leseren at *bitter* skal avleses på noe annen måte enn den moderne betydningen av *bitter*. Det er dermed stor mulighet for at den norske leseren aldri vil oppfatte at *bitter* også har en eldre betydning, og derfor blir det norske *bitter* mindre vagt enn det engelske *bitter*. I engelsk er den mest sannsynlige avlesningen skarp, men det er også rom for en mer følelsesmessig konnotasjon, mens i norsk blir antakelig kun den følelsesmessige konnotasjonen tilgjengelig for leseren.

Bokmåloversettelsene av *fey* (42' – 47') er spesielt interessante fordi oversetterne har valgt forholdsvis ulike løsninger. Høverstad bruker i mye større grad omskrivninger med flere ord for å få frem betydningen av *fey* på norsk, og selv om Werenskiold også omskriver ved et par tilfeller, oversetter han også to ganger *fey* med *feig*. Ettersom *fey* er lite brukt i moderne standardengelsk, og Tolkien brukte det i sin gammelengelske betydning, er det også ønskelig at det trekket blir ivaretatt i en oversettelse. Det er lite ved Høverstads omskrivninger som formidler verkets historiske klang til den norske leseren, ei heller at noen av karakterene snakker et eldre språk enn andre. Hos Werenskiold derimot, legger bruken av *feig* til rette for at en norsk leser faktisk kan ane at det ligger noe mer implisitt i teksten på grunn av ordvalget. Det er selvsagt en mulighet for at en leser kan misforstå, og kun avlese ordet i sin moderne betydning, men jeg mener at muligheten for dette bør være liten fordi Werenskiold det første stedet han tar i bruk *feig*, (43'), også ordlegger seg slik at betydningen av ordet blir eksplisitt forklart i samme setning. Det er derfor også en mulighet for at en oppmerksom norsk leser vil avlese samme betydning av *feig* da det brukes i (45'). I omskrivningen i (44') bruker Werenskiold i tillegg et uttrykk som inkluderer *vigd*, og ettersom han her har bøydd *vie* på nynorsk i stedet for på bokmål, får ordet en sterkere tilknytning til gammelnorsk. I tre av de seks tilfellene der *fey* brukes i kildeteksten, vil jeg derfor påstå at Werenskiold har lyktes godt både med å formidle den historiske klangen og visse karakterers eldre språkbruk til norsk. I de tre andre tilfellene har han som Høverstad brukt ord eller uttrykk som oversetter den eksplisitte meningen av *fey*, men ingenting av det som ligger implisitt i Tolkiens bruk av ordet i kildeteksten.

Werenskiold oversetter *uncouth* i et tilfelle med *skjebnesvangert* (49'), dette er jeg fristet til å si er direkte feil, basert kun på ordenes leksikalske betydning på henholdsvis engelsk og norsk. Noe som er skjebnesvangert er noe som vil få alvorlige, kanskje dødelige følger, og selv om OED lister opp mange betydninger av *uncouth*, er det ingen av dem som kan sies å være i nærheten av å beskrive det samme. Så ordets eksplisitte betydning på norsk, impliserer noe mer enn *uncouth* kan sies å gjøre på engelsk. Jeg anser det derfor som lite sannsynlig at Tolkien hadde den meningen med bruken av *uncouth* i denne konteksten. Høverstads bruk av *grovt* som oversettelse på samme sted virker som et noe bedre valg av ord, fordi den leksikalske betydningen kan oversettes til *uncouth* i en slik kontekst som denne, og det er også en negativ betegnelse på språket som «de onde» snakker, med andre ord støtter *grovt* oppunder det fiendtlige forholdet mellom «de gode» og «de onde» i verket. Imidlertid kan ikke *grovt* sies å være et spesielt gammeldags ord, så det implisitte elementet at noen snakker et eldre språk kan ikke sies å bli formidlet med valget av *grovt*.

Høverstads oversettelse med *uhøvisk* i (51') er et ganske godt valg som oppfyller flere av kriteriene jeg legger til grunn for denne diskusjonen. Det er et ord som ikke er i hyppig bruk i moderne bokmål, men mer i nynorsk, noe som kan bekreftes ved et enkelt søk på internett hvor oppslagene gjerne er nynorske. *Uhøviske* har nære bånd til middelalderen. Uttrykket *høvisk litteratur*¹⁰³ beskriver hoff- og ridderliv i adelige kretser. *Uhøviske* er med andre ord en negativ betegnelse på noe, samtidig som det er et gammelt ord og dermed bidrar til å fremme konteksten hvor noen skal snakke et eldre språk. Werenskiolds bruk av *ubehøvlende* kan ha den samme eksplisitte meningen som *uncouth*, men er med sin forstavelse be- veldig tydelig et ord av tysk avstamning, og har derfor ikke de samme gammelnorske røttene og tilknytningen som *uhøviske*.

Oversetternes fire andre valg for oversettelse av *uncouth*, i (48') og (50'), ivaretar også den leksikalske betydningen av ordet, og ettersom *uncouth* i de kontekstene ikke skal ha en gammelengelsk betydning, fungerer også *ikke visste å te se*, *udannede*, *merkelige* og *merkverdige* bra i den forstand at valgene gir det samme rom for tolkning på engelsk og norsk.

I min tolkning av *rumour* i (52) var jeg innledningsvis i tvil om hvordan ordet skulle tolkes i den konteksten. Ingen av kriteriene jeg hadde lagt til grunn for tolkningen var til stor hjelp,

¹⁰³ høvisk litteratur. () | Store norske leksikon. Hentet fra: http://snl.no/h%C3%B8visk_litteratur

men til slutt, som jeg også viste i forrige kapittel, endte jeg opp med å avgjøre at ettersom *rumor* står i flertallsformen *rumours*, må det være snakk om rykter. Det kan se ut som Høverstad har hatt den samme tvilen om hvordan teksten skal tolkes som jeg i utgangspunktet hadde, og hans bruk av *rumling* som oversettelse er interessant. Selv om ordbøkene oppgir ganske klare, leksikalske meninger for ordet, er det allikevel et ord som får mye av sin mening ut fra kollokasjonen. Således er det mulig å se for seg at *rumling* for eksempel kan brukes i en setning hvor man skal beskrive støyen når mange mennesker snakker samtidig i et stort rom, med andre ord en form for ryktespredning. Det er mest nærliggende å tolke *rumling* til å bety kun noe som har med støy å gjøre, men i og med at jeg også ser muligheten for at det kan kobles sammen med masse folkesnakk, har det noe av det samme tvetydige, implisitte i seg som *rumours* i (52) kan sies å ha. Den avlesningen er dermed gjort tilgjengelig for en norsk leser. Dog er ikke nødvendigvis det gammelengelske elementet overført, da *rumling* er et ord som så absolutt er i bruk i bokmål i dag, da med den vanligste betydningen støy.

Høverstad har valgt et sjeldent ord for å beskrive *rumour* som støy i (53') med sitt bruk av *tummel*. I den engelske teksten signaliserer *rumour* i denne konteksten til leseren at en annen enn den vanlige, moderne betydningen skal avleses. Høverstads bruk av *tummel*, selv om det er et spesielt ord som stikker seg ut i konteksten, kan ikke sies å signalisere det samme til en norsk leser, i det *tummel* stammer fra tysk og derfor ikke fremhever det kulturhistoriske trekket i hovedverket ved at noen snakker et mer gammeldags språk enn andre.

I de fleste andre tilfellene hvor *rumour* beskriver noe som er støyende (53, 55 – 56), har begge bokmåloversetterne valgt å bruke varianter av «larm», noe som må sies direkte å stride mot Tolkiens språkprosjekt i det ordet er romansk. Dermed er det totalt sett få av de implisitte elementene fra kildeteksten som blir overført i bokmåloversettelsene, bortsett fra Høverstads bruk av *rumling*. Det er ikke noe som implisitt bygger oppunder at noen karakterer bruker et eldre språk, og det er heller ingenting som bidrar til den mytologiske klangen fra originalen.

Selv om bruken av *draught* i kildeteksten i ikke synes å samsvare med Tolkiens språklige skille mellom «de gode» og «de onde», bidrar allikevel den konsekvente bruken av formen *draught*, og ikke den mer moderne skriveformen *draft*, til den historiske klangen i kildeteksten fordi selve skrivemåten impliserer at *draught* er brukt i sin historiske betydning.

Draught har, som presentert i forrige kapittel, et stort antall betydninger på engelsk. Som jeg også viste i forrige kapittel, mente jeg, på grunnlag av kriteriene for tolkning, at

betydningen av *draught* sjelden var vanskelig å avlese i den enkelte konteksten. Derfor er det interessant at det går et ganske tydelig skille mellom ordvalgene hos de to bokmåloversetterne. Det er stor forskjell i antall mennesker i en *hær* (Werenskiold) og et *knippe* (Høverstad) (57'); en *drikk* (Werenskiold) er en *væske* (Høverstad), men en *væske* er ikke nødvendigvis en *drikk* (58'); et *dyptgående* (Høverstad) skip er nødvendigvis et *svært* (Werenskiold) skip, men *svært* kan også implisere at det er stort på andre måter enn bare *dyptgående* (59'); *vind* (Werenskiold) kan gjøre at det blir *trekk* (Høverstad), men man kan neppe si at litt *trekk* får *vinden* til å blåse (60'); *lasteponnier* (Høverstad) kan være *trekkdyr* (Werenskiold), men *trekkdyr* kan bety mye mer enn bare *lasteponnier* (62). Werenskiold velger konsekvent ord som er vagere der Høverstad velger ord som har en klarere, eksplisitt mening. Ingen av oversetternes valg er selvsagt «feil», men Høverstads valg ligger nærmere den originale, mer entydige avlesningen.

La meg oppsummere diskusjonen hittil:

I kildeteksten ligger det implisitt at ordvalget understøtter forholdet mellom karakterer og raser i handlingen, videre fremhever som oftest betydningen av ordene i den enkelte konteksten hvor vidt en karakter tilhører en eldre eller yngre rase i Middle Earth, og ved å la noen raser/karakterer bruke gammelengelske ord og uttrykk, og bruke disse i kollokasjoner som signaliserer til den engelske leseren at ord som også har en moderne betydning her opptrer i en eldre betydning, så skaper også Tolkien en historisk klang som fører til en mytologisk følelse i verket. Som vist ovenfor er det litt vilkårlig hvorvidt de norske ordene/uttrykkene underbygger forholdet mellom «de gode» og «de onde», og det er heller sjelden at de karakterene som man bør forvente at snakker et eldre språk, har et ordforråd som tilsvarer dette, dermed blir heller ikke den historiske klangen som den engelske leseren kanskje kan ane, tilgjengelig for en norsk leser.

5.3 Nynorskoversettelsen

Groven Myren påpeker i merknader til sin oversettelse *Ringdrotten* blant annet problemet til bokmål, som gjerne må gå til dansk hvis man skal finne eldre former av et ord, mens nynorsk i mye større grad kan basere seg på norske dialekter og norrønt. Groven Myren har tatt utgangspunkt i Tolkiens redegjørelse for språkhistorien i Middle Earth i sitt oversetterarbeid. Han har forsøkt å gjenskape denne i oversettelsen og redegjør i detalj for hvilke

dialekter/målformer han har tillagt de forskjellige rasene. Alvenes gamle språk blir for eksempel representert ved Aasens landsmålsnormal av 1864, og for å skille mellom høgvalver og skogsvalver, har han latt skogsvalvene snakke en dialekt som ligner den til forfatteren og journalisten Aasmund Olavsson Vinje (1818 - 1870), som var en av de første til å ta i bruk Ivar Aasens landsmål¹⁰⁴. Et annet eksempel er at han lar folket i Rohan snakke et språk som ligner Midlandsnormalen til Arne Garborg, fra 1898, som var basert på dialekter fra de vestvendte østlandske fra Telemark og Nord-Gudbrandsdal¹⁰⁵, og dvergene snakker etter læreboksnormalen av 1959. Moderne nynorsk benyttes av og til av Aragorn, og av trollmennene Sarumann og Gandalf. Hobbitene har fått forskjellige Hallingdalsdialekter alt etter om de er av høy eller lav klasse.

Han påpeker også i sin innledning at noen lesere vil stusse på bruk av ord og vendinger. Han nevner konkret ordet *feig* som har bevart den opprinnelige betydningen i nynorsk, men ikke i særlig stor grad i bokmål. Avslutningsvis i kommentaren sin sier Groven Myren: «Difor har eg óg lagt vinn på å hente opp og nytte ut av det store ‘ordforrådet’ av nyansar som finnst i nynorsk og norsk målføre, og å attvinne ord og omgrep som held på å gå tapt eller søv. På den måten vonar eg å kome nærare Tolkiens prosjekt»¹⁰⁶. Akkurat som Tolkiens prosjekt har vært et viktig grunnlag for min masteroppgave, har den også med andre ord vært et viktig grunnlag for Groven Myrens oversetterarbeid.

Alle de nynorske ordene brukt som oversettelser for *fell* (1' – 8') stammer fra gammelnorsk. De understreker det fiendtlige forholdet mellom «de gode» og «de onde» der *fell* har negative konnotasjoner i kildeteksten. *Vargdådar* (7') og *vådedåd* (8') er noe vage, fordi *varg* og *våde* kan ha negative konnotasjoner, men *dåd* har positive konnotasjoner så her blir *varg* og *våde* mer en forsterker av *dåden*. Mange av ordene bidrar til den historiske klangen: i-endelsen på *vetti* (1') er uvanlig, det samme gjelder ir-endelsen på *røystir* (5'), *øgjelegge* (2') blir knapt brukt i standard nynorsk og den eldre varianten *vetter* (6') framfor det mer moderne *vinter* bidrar også til klangen og støtter oppunder Tolkiens språkhistoriske prosjekt.

Som oversettelse for *cunning* der ordet er brukt i negativ mening (9 – 16), har Groven Myren en utstrakt bruk av *sløg* selv om dette tilsynelatende ikke har like negative konnotasjoner som

¹⁰⁴ Aasmund Olavsson Vinje, (22.06.2012) I *Store norske leksikon*. Hentet fra: http://snl.no/Aasmund_Olavsson_Vinje

¹⁰⁵ midlandsmål, i *Store norske leksikon*, hentet fra: <http://snl.no/midlandsm%C3%A5l>

¹⁰⁶ Tolkien, *Ringdrotten*, 17.

i bokmål. Det kan dog brukes i betydningen «slu» eller «listig»¹⁰⁷. Det er også et tilfelle av *sløg* (18') der *cunning* kan tolkes mer positivt, sammen med *kunnige* (17') og *kunne* (20') som har en mer ubestemt konnotativ verdi. Der *cunning* er brukt i den eldre betydningen dyktighet/kunnskap (21 – 28) er det også brukt nynorske ord med denne betydningen. Bruken av varianter av *sløg* passer godt der flere betydninger av *cunning* er mulig fordi *sløg* kan være både positivt og negativt, og har rom for flere av de samme betydningene som *cunning*: i tillegg til «lur, listig, gløgg, slu» også «dugande, klok»¹⁰⁸. Derfor gir nynorskoversettelsen rom for flere tolkninger, slik som er tilfellet med *cunning* i den engelske originalen.

Alle de nynorske ordene stammer fra gammelnorsk, og spesielt bruken av de eldre nynorske formene *kunnigt* (22' 26') og *hagleg* (27' – 28'), der *cunning* har en gammelengelsk betydning, underbygger at noen av karakterene skal ha et eldre språk. Imidlertid er *sløg* også et ord som ikke er så vanlig i bruk i moderne standard nynorsk, og selv om det kanskje kan bidra til å skape en historisk klang i oversettelsen, kunne det kanskje vært variert med *slu* eller andre ord med samme betydning der karakterer skal snakke et mer moderne språk.

I Groven Myrens oversettelse av det engelske *bitter*, ser det ut til å være samme problemstilling som med oversettelsen av *bitter* hos bokmålsversetterne: de nynorske ordvalgene virker ikke sterke nok (35' – 38'). Det kan se ut som oversetterne har vært for opphengt i å finne et ord som er en direkte oversettelse av det engelske *bitter* uten å se på konteksten og prøve å gjengi den hele og fulle meningen av den. Bruken av *beisk* (37' – 38'), *siste* (35') og *hardt* (36') gir ikke rom for den samme tolkningen som det engelske *bitter*, for de har en snevrere mening enn det engelske *bitter* kan ha. Dermed forsvinner noe av det som ligger implisitt: en bredere tolkning, slik som man finner i den engelske originalen. Der *cunning* er brukt i betydningen «skarp», er ikke *beisk* noen god oversettelse (40'), akkurat som Høverstads bokmålsversettelse på samme sted med *bitter* heller ikke er det. Nok en gang kan det se ut som oversetterne har valgt den løsningen de lander på først, uten å lete etter andre mulige tolkninger av konteksten. Ettersom det engelske *bitter* også kan ha betydningen «skarp», virker det mer sannsynlig at det er den tolkningen det skal ha i denne konteksten.

Groven Myrens utstrakte bruk av varianter av *feig* som oversettelse for *fey* (42' – 44', 46' – 47') er et godt valg for nynorskoversettelsen, da ordet har sterke røtter til gammelnorsk og

¹⁰⁷ Bokmålsordboka. Nynorskordboka.

¹⁰⁸ Bokmålsordboka. Nynorskordboka.

skaper noe av den samme historiske klangen som man finner i kildeteksten. Det støtter også opp om at noen av karakterene er forventet å snakke et mer gammelmodig språk. Det er interessant hvordan Groven Myren bare i et tilfelle bruker *dødsmerkt* fremfor *feig* (45'). Sannsynligvis gjør han dette for å sikre at leseren tolker handlingen på rett måte, og utelater en eventuelt forvirrende tolkning av *feig* som «redd».

De oversettervalgene Groven Myren har gjort for *uncouth* (48' – 51') viderefremidler den eksplisitte meningen fra kildeteksten. Men ettersom *uncouth* er et ord som har rom for flere forskjellige tolkninger, slik jeg har vist i 4.5.2 (B), går noe av det som er implisitt i den engelske teksten tapt i oversettelsen når de nynorske ordene som er valgt så eksplisitt gir en lesning som ikke har rom for andre tolkninger.

Der *rumour* betyr «støy» (53, 55 – 56) har Groven Myren i et tilfelle brukt *slagdønet* (53') men deretter to varianter med «larm» (55' – 56'). Ettersom *rumour* i betydningen «støy/bråk», er en eldre betydning av ordet, virker «larm» med sin romanske opprinnelse som et dårlig valg da oversetteren allerede med bruk av «døn» har vist at det finnes ord med røtter i gammelnorsk som gir samme betydning og som dermed kunne understreket at der *rumour* blir brukt i den engelske teksten er det en forventning om at det skal være i gammelengelsk betydning. Det ville ha bidratt mer til den historiske klangen i nynorskoversettelsen hvis man hadde unngått å bruke varianter av «larm».

I oversettelsen av *draught* (57' – 62'), har Groven Myren gjort de samme valgene på nynorsk som Høverstad gjorde i bokmål: han har vært mer konkret og valgt ord med en snevrere betydning enn det Werenskiold har valgt. Bruken av *skokk* for *draught* i (57') stikker seg ut i en tekst hvor Groven Myren ellers i stor grad har brukt ord som stammer fra gammelnorsk i og med at *skokk* stammer fra middelnedertysk. Med stavingen *draught* fremfor *draft* bidrar ordet i kildeteksten med å bygge opp klangen, mens Groven Myrens bruk av *skokk* i norsk heller må sies å bryte med den klangen han med ganske stort hell har klart å skape med sine tidligere ordvalg.

5.4 Konklusjon

Høverstads oversettelse av *The Lord of the Rings* i 1981 fulgte bare seks år etter Werenskiolds oversettelse i perioden 1973 – 1975. Dette i tillegg til at Werenskiolds oversettelse hadde blitt

møtt med en del kritikk, gjorde at jeg begynte på denne oppgaven med en forutinntatt antakelse om at det ville være store forskjeller på de to oversettelsene. Det kan jeg ikke si at jeg har gjort i det materialet jeg har undersøkt. Det har kommet frem i diskusjonen her at Høverstads valg er mer i tråd med originalteksten enn Werenskiolds valg når det gjelder visse ord i visse kontekster, mens Werenskiolds valg gjør at han ligger nærmere opp til originalen enn Høverstad i forbindelse med andre ord i andre kontekster. Ingen av de to bokmåloversettelsene har i noen stor grad gjort tilgjengelig det som ligger implisitt i ordvalgene i kildeteksten.

Kort minner jeg om hvilken mening Tolkien implisitt ønsket for *The Lord of the Rings* og hvordan han gikk frem for å få frem denne meningen: Han ønsket å skape en mytologi for England, for engelskmenn. For at *The Lord of the Rings* skulle få en historisk klang som kunne underbygge et slikt mytologisk preg, lot han raser og karakterer representere forskjellige tidsperioder av den engelske historien, og dette viste han gjennom det språket han ga karakterene sine. Ved å bruke enkelte ord både i sin historiske og sin moderne betydning, fikk han også trukket inn et språkhistorisk aspekt som en del av den engelske kulturhistorien. Det er ikke minst i karakterenes språk og ordvalg at en belest engelskmann kan slutte seg til Tolkiens prosjekt: det ligger en skjult mening i måten ordene er brukt på. Tolkien benyttet også et intertekstuelt virkemiddel for å underbygge den historiske klangen: han bygget opp historien sin slik at den til dels har klare paralleller til tidligere engelske tekster som *Beowulf* og *Paradise Lost*. Ikke bare gjennom valg av ord, men også gjennom den eksplisitt fortalte historien blir dermed *The Lord of the Rings* knyttet til engelskmennenes kulturhistorie.

Alle tre oversetterne formidler den eksplisitte historien som er *The Lord of the Rings*, men som jeg har vist i diskusjonen, støtter ikke ordvalgene alltid like godt opp om kontrasten mellom «de gode» og «de onde». Ingen av oversetterne har tatt valg som konsekvent understøtter lesningen av den relasjonen mellom karakterer, enten det er innad mellom «de gode» eller overfor «de onde», som jeg har argumentert for at finnes i kildeteksten. Noen valg er for vage, slik som jeg viste i diskusjonen rundt det norske *bitter* både i bokmål og nynorskversjonen, mens andre valg gir for lite rom for den intenderte lesningen av originalen slik som *slu* brukt der jeg tillegger utgangstekstens valg positive konnotasjoner.

Selv om bokmåloversetterne mange steder har brukt ord med røtter i gammelnorsk, er det i de fleste tilfeller ord som er i allmenn bruk i moderne norsk. Dermed skapes det ingen kontrast på bakgrunn av ordvalgene til de som skal snakke eldre språk og de som skal snakke mer moderne, for alle ordene virker like vanlige og hverdagslige. Gjennom historien blir

leseren fortalt at for eksempel alvene er flere tusen år gamle, og beskrivelser av beklædninger, hus og oppførsel hos Rohirrim-folket kan sikkert minne norske lesere om folk fra vikingtiden, som nesten var samtidig med angelsakserne, men for den norske leseren blir den historiske klangen svekket fordi karakterene ikke har det samme gamle språket som de har i kildeteksten. Dermed forsvinner også de implisitte hentydninger til Tolkiens prosjekt som vi finner på ordnivå i den engelske originalen, om enn parallellene til tidligere engelske verker selvsagt kan være intertekstuel tilgjengelig. Jeg har ikke undersøkt om oversetterne har gjort bruk av spesielle språklige signaler for å bidra til å gjøre intertekstuelle referanser mer tilgjengelig for det norsk-lesende publikum.

Groven Myren har i nynorsk-oversettelsen i større grad, naturlig nok, brukt ord som er nært knyttet opp til gammelnorsk. Han benytter også ved flere tilfeller ord som er sjelden brukt i nynorsk i dag og som dermed virker gammeldagse. Derfor kommer også den historiske klangen som implisitt følger med bruken av eldre ord sterkere frem flere steder i Groven Myrens valg. Men som jeg påpekte i diskusjonen av *sløg*, kunne kanskje Groven Myren med fordel ha brukt mer moderne nynorske ord noen steder for slik å fremheve kontrasten mellom de som skal snakke eldre språk og de som skal snakke nyere språk. Jevnt over er imidlertid inntrykket mitt at Groven Myren har lyktes i det han har satt seg fore: å gi forskjellige raser og karakterer forskjellige dialekter fra forskjellige tidsperioder, for slik å gjenspeile de forskjellene i språkdrakt mellom raser og karakterer som er å finne i originalen. En belest nordmann med god kjennskap til norsk språkhistorie, vil kunne gjenkjenne at noen karakterer snakker et eldre språk enn andre akkurat som en belest engelskmann kan se det samme i kildeteksten. Implisitt formidler dermed Groven Myren deler av en historisk referanse gjennom *Ringdrotten*, slik Tolkien formidler engelsk kulturhistorie gjennom *The Lord of the Rings*. Men der stanser også likheten.

Tolkiens ordvalg i engelsk kan fortelle en belest engelskmann at Rohirrim-folket er angelsaksere, men de nynorske ordvalgene til Groven Myren kan aldri formidle det samme til en norsk leser. Den forbindelsen er umulig å lese på noe annet språk enn engelsk. Den eneste måten man kanskje kunne se for seg at den informasjonen skulle nå frem til en norsk leser, er hvis det blir eksplisitt formidlet et eller annet sted i teksten, og selv da måtte det ha blitt i en note. For selv om Rohirrim-folket har sin parallell i angelsaksere, så kan man ikke i en norsk oversettelse eksplisitt si at dette folket er de samme som angelsakserne, for angelsakserne eksisterte ikke i Middle-Earth der handlingen foregår, de levde i England.

Selv om ingen av oversettelsene fullt ut formidler både det som er eksplisitt og implisitt uttrykt i *The Lord of the Rings*, må jeg, på grunnlag av de kriteriene jeg har lagt til grunn, kunne konkludere med at nynorskoversettelsen i større grad formidler det som var Tolkiens intensjon og mening med *The Lord of the Rings*. Groven Myren har til en viss grad klart å underbygge relasjonen mellom «de gode» og «de onde» med sine ordvalg i nynorsk, og han har i forholdsvis stor grad formidlet den historiske klangen ved å la karakterene snakke varianter av nynorsk fra forskjellige normaler.

Avslutningsvis i dette diskusjonskapitlet må det være lov å fundere over i hvor stor grad det er mulig å gjøre det samme i bokmål som Groven Myren har gjort med sin nynorskoversettelse. Ettersom nynorsk har klare røtter tilbake til gammelnorsk og norrønt, har man der et større arkaisk register å spille på, et register som er nært knyttet opp til den norske sagatradisjonen og norrøn mytologi. Hvis man i bokmål skulle trekke på det samme arkaiske registeret som nynorsk, er det meget mulig at ordene vil skille seg så mye fra øvrig tekst, at ordene allikevel ikke vil bidra til den historiske klangen, de vil heller gjøre at verket ser merkelig ut. Bokmåls røtter går gjennom riksmål tilbake til dansk og middelnedertysk, og det ville selvsagt være mulig å finne arkaiske ord der som man kunne bruke i en bokmåloversettelse, men dette ville mest sannsynlig også bryte med Tolkiens historiske klang, da dette ville trekke oversettelsen vekk fra den mytologiske og kulturhistoriske identiteten. Med andre ord kan en utstrakt bruk av arkaiske ord i bokmål virke mot sin hensikt, og ikke implisitt løfte frem Tolkiens språkhistoriske prosjekt slik det i ganske stor grad kommer til syne i den nynorske oversettelsen.

6 Lite grunnlag - stort materiale, så mange muligheter

Allerede under innsamlingen av datagrunnlaget til denne oppgaven, begynte jeg å danne meg en mening om hva som var gode og dårlige oversettervalg, men hvorfor var de gode eller dårlige? Det ble hovedproblemstillingen jeg måtte grave med ned i, for først når jeg kunne si noe om hvorfor noen løsninger var bedre enn andre, kunne jeg også se i hvor stor grad det implisitte er gjort tilgjengelig i oversettelsene.

The Lord of the Rings er et gedigent verk, og å skulle forsøke å si noe om ekvivalens i hele verket som så dann, virker som en umulig oppgave. Men ved å angripe mindre bestanddeler, faktisk helt ned på ordnivå, har jeg vist hvordan man på basis av gitte kriterier kan gjøre en evaluering.

En masteroppgave er begrenset i tid og ord, men den metoden jeg har brukt for å se om det implisitte er overført i oversettelsene, kunne også, hvis man hadde tid og mulighet, blitt brukt på større deler av verket. På en slik metodisk måte kunne man dermed også evaluere et så stort verk som *The Lord of the Rings* fra et oversettelseskritisk standpunkt.

Da kunne man kanskje også ha fått et tydeligere bilde av hvilke grep en oversetter må ta for ikke bare å formidle Tolkiens fantastiske historie, men også i mye større grad alt det som ligger implisitt bak selve hovedhistorien, og på et slikt grunnlag kunne man kanskje, tretti år etter den forrige, oversette *The Lord of the Rings* til bokmål igjen. En oversettelse som ganske sikkert ville ha blitt annerledes igjen enn de to forrige, ikke bare på grunn av de kriteriene som jeg har lagt til grunn i oppgaven, men også fordi det nå finnes så mye mer bakgrunnsmateriale om bøkene og Tolkien, og ikke minst fordi hva slags oversettelser som foretrekkes forandrer seg over tid. I noen perioder ønsker man en strengere og strammere oversettelse som ligger nærmere en ord-for-ord-løsning, og i andre perioder har friere oversettelser blitt ansett å være bedre fordi de er mer ekvivalente. Kanskje Norge en dag blir klar for en bokmålsversjon av *The Lord of the Rings* iblandet en stor porsjon nynorsk, hvis det skulle vise seg at det er den beste måten å formilde Tolkiens språkhistoriske prosjekt i en oversettelse.

A a' menle nauva calen ar' ta hwesta e' ale'quenle ¹⁰⁹

¹⁰⁹ Alvisk avskjedshilsen: "May thy paths be green and the breeze on thy back" - "Må du alltid oppleve grønne stier og ha vinden i ryggen.»

7 Egen oversettelse

7.1 Om kildeteksten og forfatteren

Utdrag fra *The Alchemyst - The Secrets of The Immortal Nicholas Flamel* av Michael Scott. Scott er en irsk forfatter bosatt i Dublin. Han har skrevet mye fantasy-litteratur, og serien om Nicholas Flamel, en serie først og fremst rettet mot barn og ungdom, er en av disse. Så langt er det utgitt 6 bøker i serien, *The Alchemyst* er første bok, og ingen av bøkene er så langt utgitt på norsk. Bøkene blir utgitt av Random House i New York.

Kort fortalt handler historien om Nicholas Flamel, en alkymist som har levd siden 1400-tallet. Handlingen starter i vår tid, i San Fransisco, hvor tvillingene Josh og Sophie, 16 år gamle, plutselig ender opp i en magisk kamp mellom gode og onde makter. Josh jobber i bokhandelen til Nicholas Flamel, uten å ane at Flamel egentlig er over 600 år gammel og en alkymist. Sophie jobber tvers over gaten, for Flamels kone, Perenelle, som er like gammel som Flamel.

Nicholas Flamel har siden 1400-tallet hatt ansvaret for Kodeksen, en eldgammel magisk bok som ikke må havne i hendene til onde makter. De onde maktene, anført av dr John Dee, som var dronning Elisabeth Is rådgiver, vil nå prøve å få fatt i Kodeksen for å få overherredømme over hele verden. De onde maktene består også i stor grad av Eldriætta (The Elder Race), en rase som hersket på jorden før menneskene. De levde også samtidig med tidligere tiders mennesker, og menneskene så dem som guder fordi de har magiske evner. Imidlertid tåler de ikke jern, og da mennesket oppdaget dette, ble Eldriætta fordrevet. Noen blant Eldriætta er onde og vil gjerne ha tilbake verdensherredømmet, mens andre vil hjelpe Nicholas Flamel og menneskeheten.

Første utdrag er hentet fra scenen der Nicholas Flamel, og Scathach (Scatty) en mange tusen år gammel krigerkvinne og vampyr, flykter fra de onde sammen med Josh og Sophie. Flamel tar dem med til et Skyggerike (Shadowrealm), en slags verden i vår, men samtidig utenfor vår, for å treffe en fra Eldriætta som kan hjelpe dem.

7.2 Kommentar til oversettelsen

Flere navn og uttrykk er en utfordring i denne fantasy-romanen fordi ordene/navnene også har en implisitt betydning som ikke nødvendigvis vil fremkomme hvis man beholder navn eller

oversetter ord direkte. Som oversetter må jeg derfor gjøre noen valg for å skape best mulig ekvivalens, og forsøke å gjøre de elementene som er implisitte i kildeteksten tilgjengelige for et norsk publikum.

The Lord of the Rings er en bok skrevet for et voksent publikum, mens serien til Scott er rettet mot et yngre publikum, i stor grad det samme publikum som J. K. Rowlings *Harry Potter*-bøker er skrevet for. At forskjellige bøker er skrevet for forskjellige publikum, kan også ha en innvirkning på de valgene en oversetter gjør. Høverstad, som er oversetter av *Harry Potter*-bøkene til norsk, sier i en kronikk i Dagbladet følgende:

*Et viktig førstevalg er alltid stilnivå. Her er den egentlige målgruppen Harrys jevnaldrende, så at boken er svært morsom, betyr ikke at humoren er direkte subtil. Harrys snobbete tantefamilie, Petunia og Vernon Dursley og deres ekle sønn Dudley, har for oss intetsigende navn. Kanskje Petunia, Wiktor og Dudley Dumling kan være passende varselkilt for norske 11-åring?*¹¹⁰

Det Høverstad her med andre ord sier er at man skal ikke for dumme historien fordi om man oversetter for et yngre publikum, men man må legge til rette for at de kan forstå hva navnenes implisitte betydning ut fra sitt kunnskapsnivå. Det er også noe jeg har forsøkt å gjøre det utdraget jeg har oversatt: jeg har forsøkt å velge norske betegnelser/navn som er tilpasset det kunnskapsnivået man kan forvente hos barn/ungdom.

The Elders – Eldriætta

Dette er en rase som hersket over jorden for flere tusen år siden. De har magiske krefter. Men fordi mennesket oppfant jern, som de ikke tåler, ble de forvist. Ordet «elder» på engelsk bærer i seg en mening utover det at noen/noe er eldre, det har også noe med visdom og kunnskap å gjøre, slik som for eksempel i uttrykket «The Tribe's elders», som i mange tilfeller blir brukt som en beskrivelse ikke bare på de eldste i en stamme, men også de klokeste; det er til dem man går og ber om råd. Hvis man bare oversetter *The Elders* direkte til norsk *Eldre*-rasen, så vil ikke det gi den samme implisitte mening på norsk fordi «eldre» på norsk i veldig stor grad i vår tid er en betegnelse på gamle folk. Et raskt søk på internett viser at «eldre» ofte dukker opp i overskrifter hvor man beskriver «eldres» vanskeligheter og dårlige helse. Det engelske «elder» derimot har noe mer historisk i seg, og det blir sjelden brukt til å beskrive gamle, syke og svake mennesker generelt slik som har blitt den mest vanlige betydningen av «eldre» i norsk.

¹¹⁰ Torstein Bugge Høverstad. "Tingenes rette navn - på norsk". Kronikk i Dagbladet 8. januar 2000. <http://www.mamut.net/Bifrost/newsdet3.htm>

For å finne et ord som gir mye av den samme implisitte mening på norsk, som kunne formidle noe av dette historiske jeg mener ligger i «elder», eksperimenterte jeg med flere forskjellige ord som har med eldre tider, fortid, eldre og så videre å gjøre. Det var nærliggende å hente inspirasjon fra norrønt språk, fordi Scott i boken i så stor grad gjør nytte av skikkelser fra ikke bare irsk mytologi, men mange forskjellige mytologier. Blant annet finner man treet Yggdrasil fra norrøn mytologi i fortellingen. Et ord med norrønt klang vil bære i seg noe eksotisk fra tidligere tider, litt slik på samme måte som «elder». Noen av ordene jeg slo opp i norrøn ordbok var: «fornmenni, fornskald, fornspekingr, at fornu». Men da jeg via etymologien til det engelske ordet «elder» fant at det stammer fra gammelengelsk «eldra»¹¹¹, beslektet med norrønt «ellri» avgjorde jeg at det var dette som var mest nærliggende å bruke.

Det norske ordet rase stammer fra italiensk/fransk¹¹² og virker således litt fremmed i norsk, spesielt satt sammen med «ellri». Derfor valgte jeg å bruke «ætt» som stammer fra norrønt¹¹³, og jeg benyttet meg av en liten omskrivning av «ellri» til «eldri». Slik blir «eldri» liggende så nært inntil eldre at det bør være mulig for alle barn og ungdommer å forstå hvilken mening ordet har, mens forskjellen samtidig antyder at ordet bærer i seg noe mer enn det vi vanligvis forbinder med «eldre».

Humani - menneskja

For en engelsk leser er det opplagt at «humani» må ha en sammenheng med «human», for at en norsk ung leser, som kanskje ennå ikke har så gode engelskkunnskaper, skal oppleve den samme sammenhengen, er det så vidt jeg kan se, to valg. Man kan enten forklare i teksten at «humani» ligner engelsk «human» som betyr «menneske», eller oversette «humani» slik at det ligner det norske «menneske». Jeg valgte det siste, da «humani» også er noe Scott har diktet opp og ikke en historisk eller mytologisk betegnelse. Også i dette tilfellet valgte jeg å støtte meg på norrønt hvor jeg fant ordet «manneskja» som betyr «menneske»¹¹⁴.

Rasene Torc Allta/Madra/Tiogar/Leon

I teorien kunne man også ha oversatt disse til norsk. Men her har Scott, som er irsk, brukt det irske språket for å sette navn på disse fantasivesenene. Selv om han trekker inn mange mytologier i boken, står den keltiske mytologien spesielt sterkt, og derfor virker det naturlig for meg å beholde originalbetegnelsene her. Jeg tviler også på at den vanlige engelske

¹¹¹ Old English dictionary

¹¹² Kunnskapsforlagets ordbøker

¹¹³ Kunnskapsforlagets ordbøker

¹¹⁴ Norrøn ordbok

tenåring i det store og det hele vil forstå betydningen av ordene «Torc», «Allta» og «Madra», spesielt ikke ettersom boken først ble utgitt på et amerikansk forlag i New York og dermed ikke er direkte rettet mot irske-engelske ungdommer som kanskje kunne ha hatt noe kjennskap til betydningen.

Ghost Wind - Åndevinden

Dette er en magisk vind som Hekate sender for å hjelpe Flamel og de andre mot et voldsomt kråkeangrep. Å oversette begrepet til for eksempel spøkelsesvind på norsk, vil bære i seg noe annet enn «ghost» gjør på engelsk, fordi «ghost» har en bredere betydning enn det norske «spøkelse». «Ghost» blir for eksempel også brukt i uttrykket «Holy Ghost» som betyr «Den Hellige Ånd», med andre ord vil ikke det norske spøkelse, som kun blir brukt om «gjenganger, gjenferd»¹¹⁵, bære i seg den samme meningen som «ghost». En «spøkelsesvind» kan gi konnotasjoner om en vind bestående av spøkelser, altså av gjenferd, og ut fra slik vinden blir beskrevet i kildeteksten, tror jeg ikke det er det som er meningen. Jeg prøvde meg frem med skyggevinden, men det har lite til felles med det engelske «ghost», og valgte derfor til slutt åndevinden. «Ånd» har flere forskjellige betydninger på norsk, og selv om det ikke direkte er det samme som spøkelse, kan det allikevel beskrive et overnaturlig vesen¹¹⁶.

The Morrigan

The Morrigan er en mytologisk skikkelse fra keltisk mytologi. Hun var antakeligvis en gudinne, og Morrigan betyr «phantom queen» eller «great queen». Hun er en gudinne for kamp, stridigheter og uavhengighet. Noen ganger tar hun skikkelsen til en kråke når hun flyr over krigerne på slagmarken.

Problemet med oversettelsen av The Morrigan er at Morrigan ikke egentlig er et navn. Det er tvilsomt at den gjengse engelske tenåringsleser vil vite hva Morrigan betyr, men det at den bestemte artikkelen The står foran Morrigan, vil fortelle leseren at Morrigan er noe mer enn bare et navn. På norsk blir dette et problem ettersom vi ikke uttrykker bestemthet på denne måten.

Ettersom jeg mener at det ville bli helt feil å oversette Morrigan til for eksempel «åndedronningen», fordi The Morrigan faktisk er en mytologisk skikkelse, har jeg her innsett at den norske leseren dessverre må leve i troen at Morrigan her er et egennavn og ikke en betegnelse. Med andre ord har jeg ikke klart å finne en løsning som formidler det samme implisitt som «the Morrigan» gjør i engelsk.

¹¹⁵ *Kunnskapsforlagets ordbøker*

¹¹⁶ *Kunnskapsforlagets ordbøker*

Abraham the Mage - Trollmannen Abraham

Det engelske «mage» kan bety «magiker» eller «trollmann»¹¹⁷, men det bærer også i seg mye mer. For en «mage» er også en som gjerne er lærd og vis i tillegg til å ha magiske kunnskaper. Det norske ordet «magiker» mener jeg er for nært knyttet opp til «tryllekunstner» i moderne norsk, og en «mage» er så veldig mye mer enn en tryllekunstner. Jeg vurderte å bruke seidmann, fordi dette er en person som tradisjonelt er respektert både fordi han har overnaturlige evner og fordi han er så vis. Men jeg frykter at seidmann blir for norsk i denne sammenhengen, og Abraham the Mage kommer tross alt fra Egypt og er en historisk/mytologisk skikkelse, og dermed ville det for meg bli feil å gjøre ham for norsk. Derfor endte jeg opp med å bruke det norske «trollmann» som på mange måter, om enn ikke alle, betyr det samme som det engelske «mage». Dessuten er «trollmann» et ord som er godt innarbeidet i fantasy-sjangeren fra tidligere, blant annet gjennom *Harry Potter*-bøkene.

Ghoul - likspiser

Dette er et vesen som opprinnelig stammer fra arabisk folketro. En «ghoul» er en likspiser, og vesenet er blant annet referert til i *Tusen og en Nat*t. I engelsk har ordet etter hvert blitt ganske innarbeidet som navn på et forferdelig vesen, men aldri i norsk. I teksten blir «ghoul» brukt for å forklare hva en gargoyle (norsk: griff) er for noe, men hvis man i den norske teksten skulle bruke «ghoul» som forklaring på hva en «griff» er, ville antakeligvis ikke leseren bli noe klokere. Derfor har jeg valgt å oversette «ghoul» med et ord som beskriver hva en «ghoul» faktisk er.

7.3 Oversettelsen

Utdrag side 106 – 115

Hun [Scatty] nikket mot villsvinene. «Jeg har ikke sett denne rasen på flere århundrer. De ligner galliske krigervillsvin, og hvis de er det, er de nesten umulige å drepe. For hver eneste vi ser, er det sikkert minst tre til i skyggene, og da er ikke oppasserne deres medregnet.

«Disse er ikke galliske. Denne rasen trenger ingen oppassere,» sa Flamel forsiktig, en liten antydning til den franske aksenten hans var hørbar. «Se på hoggtennene deres.»

Sophie, Josh og Scatty snudde seg for å se på skapningene som sto midt i veien bak dem. «Det er en slags utskjæringer på hoggtennene,» sa Sophie og myste i ettermiddagssolen. «Krøller.»

¹¹⁷ *Oxford English Dictionary*

«Spiraler,» sa Scatty med et snev av undring i stemmen. Hun kikket på Flamel. «De er Torc Allta?»

«Det er de virkelig,» sa Flamel. «Varvillsvin.»

«Med varvillsvin,» sa Josh, «mener du det samme som varulver?»

Scatty ristet utålmodig på hodet. «Nei, ikke som varulver ...»

«Det var enda godt,» sa Josh lettet, «for et lite øyeblikk der trodde jeg du snakket om mennesker som forvandlet seg til ulver.»

«Varulver er Torc Madra,» fortsatte Scatty som om hun ikke hadde hørt ham. «Det er en helt annen klan.»

Sophie stirret på det nærmeste villsvinet. Bak de griselignende trekkene, syntes hun at hun begynte å se konturene av et menneskeansikt, mens øynene – rolige og lyse, lyse blå – betraktet henne med oppsiktsvekkende intelligens.

Josh snudde seg mot rattet igjen og grep hardt rundt det. «Varvillsvin ... selvsagt er de forskjellig fra varulvene. En helt annen klan,» mumlet han, «så dum jeg er.»

«Hva gjør vi?» spurte Sophie.

«Vi kjører,» sa Nicholas Flamel.

Josh pekte mot hindringen. «Hva med det?»

«Bare kjør,» kommanderte Alkymisten.

«Men ...» begynte Josh.

«Stoler dere på meg?» spurte Flamel for andre gang den dagen. Tvillingen så på hverandre og så tilbake på Flamel, og begge nikket samtidig. «Så kjør,» sa han mildt.

Josh satte forsiktig SUV-en i gir og løsnet håndbrekket. Kjøretøyet sneglet seg fremover. Framskjermen traff den tilsynelatende ugjennomtrengelige veggen av løv og busker ... og forsvant. I det ene øyeblikket var den der; i det neste, var det som om buskene hadde svelget framparten av bilen.

SUV-en ség inn i buskene og trærne, og et kort øyeblikk ble alt mørkt og kaldt, og luften var fylt av noe bittersøtt som brent sukker ... og så dukket stien opp igjen, den svingte mot høyre.

«Hvordan ...» begynte Josh.

«Det var en illusjon,» forklarte Flamel. «Ikke noe mer. Lyset ble vridd og bøyd, og viste refleksjoner av trærne og buskene i et draperi av vanndråper; hver vanndråpe fungerte som et speil. Og bare litt magi,» la han til. Han pekte forover med en grasiøs bevegelse. «Vi

er fortsatt i Nord-Amerika, men nå er vi på reviret til en av de eldste og største av Eldriætta. Vi er trygge her en stund.

Scatty lagde en uforskammet lyd. «Å, hun er gammel, ja, men jeg er ikke så sikker på det der med størst.»

«Scathach, jeg vil at du skal oppføre deg pent,» sa Flamel og snudde seg mot den ungdommelige, men eldgamle kvinnen som satt ved siden av ham.

«Jeg liker henne ikke. Jeg stoler ikke på henne.»

«Du må la gamle feider ligge.»

«Hun forsøkte å drepe meg, Nicholas,» protesterte Scatty. «Hun forlot meg i Underverdenen. Det tok meg flere hundre år å finne veien ut.»

«Det var for litt over femten hundre år siden, hvis jeg husker mytologien min korrekt,» minte Flamel henne på.

«Jeg har god hukommelse,» mumlet Scatty, et kort øyeblikk så hun ut som en furten unge.

«Hvem snakker dere om?» spurte Sophie, samtidig som Josh tråkket på bremsen, og den tunge bilen stanset.

«Er vel ikke tilfeldigvis en høy kvinne med svart hud?» spurte Josh.

Sophie hev seg rundt for å se gjennom det sprukne frontvinduet, mens Flamel og Scatty lente seg frem.

«Det er henne,» sa Scatty dystert.

Skikkelsen sto på stien rett foran bilen. Høy og bredskuldret; kvinnen så ut som hun var skåret ut av massiv kullsort stein. Et tynt lag av hvit hår dekket hodet hennes som en tett ettersittende hette, og ansiktstrekkene hennes var skarpe og kantete: høye kinnbein; rett, spiss nese; en fremtredende hake; lepper så tynne at de nesten var usynlig. Pupillene hadde samme farge som smør. Hun var ikledd en lang, enkel kjole av et glinsende materiale som vaiet lett i vinden, en vind som ikke så ut til å røre ved noe annet rundt henne. Da kjolen beveget seg, vistes regnbuefarger langs sidene, som olje på vann. Hun bar ingen smykker, men Sophie la merke til at hver av de korte, butte fingerneglene hennes var lakkert i forskjellige farger.

«Ser ikke en dag eldre ut enn ti tusen år,» mumlet Scatty.

«Vær snill,» minte Flamel henne på.

«Hvem er det?» spurte Sophie igjen uten å ta blikket fra kvinnen. Selv om hun så menneskelig ut, var det noe annerledes, som fra en annen verden, ved henne. Det var tydelig i holdningen hennes der hun sto bomstille, og hvordan hun arrogant løftet hodet.

«Dette,» sa Nicholas Flamel med et hint av ærefrykt i stemmen, «er en av Eldriætta kjent som Hekate.» Han uttalte navnet sakte. «HEH-ka-tay.»

«Gudinnen med tre ansikter,» la Scatty bittert til.

Kapittel fjorten

«Bli i bilen,» instruerte Nicholas Flamel dem. Han åpnet døren og steg ut på det kortklippede gresset.

Scatty la armene i kors over brystet og glodde olmt gjennom den sprukne frontruten.

«Greit for meg.»

Flamel ignorerte spydigheten hennes og slo igjen døren før hun fikk sagt noe mer. Han trakk pusten dypt og forsøkte å samle seg da han gikk mot den høye, elegante kvinnen som var omringet av høye, nakne stammer av mammuttrær.

Det raslet i underskogen, og en av de enorme Torc Alltaene dukket opp rett foran Alkymisten, det store hodet var på høyde med brystkassen hans. Flamel stanset, bukket for skapningen, og hilste den på et språk som ikke var laget for mennesketunger. Brått var det villsvin over alt, ti av dem, med strålende, intelligente øyne. Det grove, røde håret på ryggene og skuldrene deres strittet i ettermiddagslyset, og lange slintrer med sikkellantener fra hoggtennene som var dekket av utskjæringer.

Flamel var nøye med å bukke til alle i tur og orden. «Jeg trodde ikke det var noen fra Torc Allta-klanen igjen i Amerika,» sa han, uten å rette kommentaren til noen spesielt, og byttet tilbake til engelsk.

Hekate smilte, det var bare en ørliten bevegelse i leppene hennes. «Å, Nicholas, du av alle burde vite at når vi er borte, når Eldriætta ikke finnes lenger, når til og med menneskja har forsvunnet fra denne jorden, da vil Allta-klanene ta den tilbake. Husk at denne verdenen tilhørte var-klanene først.» Hekate snakket med en dyp, nesten maskulin stemme. Den var preget av en aksent som hadde alle de hvesende sibilantene fra Hellas og de flytende konsonantene fra Persia.

Nicholas bukket igjen. «Jeg forstår at klanene er sterke i Europa – spesielt Torc Madra, og jeg hører at Torc Tiogar finnes i India igjen, og to nye klaner av Torc Leon i Afrika. Alt takket være deg.»

Hekate smilte, tennene var små og rette i munnen. «Klanene tilber meg fortsatt som en gudinne. Jeg gjør det jeg kan for dem.» Den usynlige vinden som ikke kunne føles, rørte ved

kjolen hennes, og kjolen blafret rundt kroppen hennes slik at tråder av grønt og gull kom til syne. «Men jeg tviler på at du har kommet helt hit for å snakke om mine barn.»

«Det har jeg ikke.» Flamel kastet et blikk bakover på den bulkete og oppskrapede SUV-en. Josh og Sophie stirret intenst på ham, øynene var store av undring, mens Scattys ansikt så vidt var synlig i baksetet. Hun hadde lukket øynene og lot som hun sov. Flamel visste at Krigeren aldri trengte søvn. «Jeg vil takke deg for åndevinden du sendte oss.»

Nå var det Hekates tur til å bukke. Den høyre hånden hennes beveget seg, og en bitteliten mobiltelefon kom til syne i håndflaten hennes. «Så nyttige apparater. Jeg husker de dagene da vi måtte sende beskjedene våre med vinden eller trente fugler. Det virker som det var i går,» la hun til. «Jeg er glad knepet var vellykket. Dessverre har du nok antakeligvis avslørt hvor du hadde tenkt deg for Morrigan og Dee. De vil forstå hvem som sendte åndevinden, og jeg er sikker på at de vet at jeg har en enklave her.»

«Jeg vet det. Jeg beklager at jeg har plassert deg i skuddlinjen deres.»

Hekate trakk på skuldrene, en liten bevegelse som sendte en regnbue av lys nedover kjolen hennes. «Dee frykter meg. Han vil skjelle og smelle, true meg, kanskje til og med prøve noen mindre trylleformularer og besvergelses, men han vil ikke angripe meg. Ikke alene ... ikke engang med Morigans hjelp. Han vil trenge minst to til fra Eldriætta for å ta opp kampen ... og til og med da kan han ikke være sikker på å lykkes.

«Men han er arrogant. Og nå har han Kodeksen.»

«Men ikke hele, sa du på telefonen.»

«Nei, ikke hele.» Nicholas Flamel trakk de to sidene frem, fra under t-skjorten sin, og ville gi dem til Hekate. Men kvinnen rygget brått unna, slengte hendene opp for å beskytte øynene, og en lyd som lignet hvesende damp boblet over leppene hennes. På et sekund, var Flamel omringet av villsvinene; de trengte seg på med kjeftene åpne, og hoggtennene presset seg store og dødelige mot huden hans.

Sophie trakk pusten for å skrike, og Josh ropte, og Scathach var allerede ut av bilen, med en pil klar på buen, den var siktet mot Hekate. «Be dem trekke seg unna,» ropte hun.

Torc Alltaene kastet ikke engang et blikk i hennes retning.

Hekate snudde med overlegg ryggen til Flamel og la armene i kors. Så kastet hun et blikk over skulderen på Scathach, som umiddelbart strammet buestrengen. «Tror du at det kan skade meg?» lo gudinnen.

«Denne pilen er dyppet i blodet til en titan,» sa Scathach stille, stemmen hennes var tydelig i den stille luften. «En av foreldrene dine, om jeg husker korrekt? Og en av de få gjenværende måtene å drepe deg, det er jeg ganske sikker på.»

Tvillingene så at øynene til kvinnen av Eldriætta ble kalde, og i et halvsekund lignet de gullspeil som reflekterte scenen foran henne. «Legg vekk sidene,» kommanderte Hekate Alkymisten.

Flamel stakk umiddelbart de to sidene under t-skjorten igjen. Den eldre kvinnen mumlet et ord, og Torc Alltaene trakk seg unna Alkymisten og trasket inn i underskogen igjen, hvor de umiddelbart forsvant, selv om alle visste at de fortsatt var der. Hekate snudde seg mot Flamel igjen. «De ville ikke ha skadet deg uten at jeg ga ordre om det.»

«Tror jeg sikkert,» sa Nicholas skjelvent. Han kikket ned på jeansene og støvlene sine. De var dekket av sikkell og strenger med hvitt Torc Allta-spytt, som han var sikker på ville etterlate seg flekker.

«Ikke ta frem Kodeksen – eller noen del av den – i mitt nærvær ... eller i nærheten av noen som stammer fra Eldriætta. Vi har en ... aversjon mot den,» sa hun og valgte ordene sine nøye.

«Den påvirker ikke meg,» sa Scathach og slakket buestrengen.

«Du tilhører ikke den første generasjonen av Eldriætta,» minte Hekate henne på. «Som Morrigan, er du fra den neste generasjonen. Men jeg var der da Trollmannen Abraham skapte de første maktens ord i Boken. Jeg så ham fange Magien fra Første Skapelse, den eldste magien, på dens sider.»

«Jeg ber om unnskyldning,» sa Flamel raskt. «Det visste jeg ikke.»

«Det er ingen grunn til at du skulle vite.» Hekate smilte, men det var ikke noe muntert smil. «Den dunkle magien er så sterk at de fleste av mitt folk ikke engang makter å se bokstavene. De som kom etter den originale Eldriætta, kan, selv om de er av vårt blod» – og her gestikulerte hun mot Scathach – «se på Kodeksen, men ikke engang de kan røre ved den. Apeetterkommerne – menneskja – kan det. Det var Abrahams store spøk. Han giftet seg med en av de første menneskja, og jeg tror han ville sørge for at kun hans barn kunne håndtere boken.»

«Vi er apeetterkommerne,» sa Josh, og uvitende senket han stemmen til den knapt var en hvisken.

«Manneskje ... menneske,» sa Sophie, og ble stille da Flamel fortsatte å snakke.

Utdrag side 183 - 193: Dr John Dee er på vei for å møte en representant for The Elder (Eldriætta) og tenker samtidig tilbake på første gang han traff en av dem.

... De hadde selvsagt også hørt om den berømte dr John Dee. Selv om Perenelle var litt skeptisk, hadde Nicholas vært henrykt over muligheten til å få den engelske magikeren som sin nye lærling. Dee hadde umiddelbart forlatt England og tilbrakte de neste fire årene i lære hos Nicholas og Perenelle i Paris.

Og det var i Paris, året 1575, at han først oppdaget at Eldriætta eksisterte.

Han hadde sittet og lest sent på kvelden, i det lille loftsrommet sitt i Flamels hus, da et vesen som kunne vært hentet fra et mareritt, hadde ålt seg ned pipen og trukket med seg kull og tre da det krøp ut på den svidde matten. Vesenet var en griff, fra den eldgamle rasen av likspisere som herjet i kloakken og på kirkegårdene, i de fleste europeiske byer. Den lignet på de røffe skikkelsene som var hugget ut av stein og dekorerte katedralen nesten rett overfor huset, men dette var et levende vesen med blodårer, marmorliknende hud og kullsvarte øyne. På et foreldet gresk, inviterte griffen ham til et møte på taket til Notre Dame katedralen. Ettersom han skjønnte at dette ikke var en invitasjon han kunne takke nei til, fulgte Dee skikkelsen ut i natten. Byksende av gårde, noen ganger på to bein, ofte på fire, førte griffen ham gjennom stadig smalere smug, ned i kloakken og til slutt gjennom en hemmelig passasje som førte ham langt innenfor katedralens vegger. Han fulgte griffen opp de tusen-og-en trappetrinnene som var hugget i innsiden av veggen som til slutt førte frem til taket på den gotiske katedralen.

«Vent,» hadde den kommandert og deretter ikke sagt noe mer. Da oppdraget var fullført, overså griffen Dee og slo seg til ro på brystningen, lent forover, med vingende foldet over skuldrene og halen krøllet tett langs ryggen, små synlige horn skjøt ut fra pannen. Den kikket på plassen langt nedenfor og fulgte bevegelsene til natteranglere eller slike som ikke hadde noe hjem å dra til, på jakt etter et passende måltid. Hvis noen hadde kastet et blikk opp, ville ikke griffen ha skilt seg noe fra de utallige andre statuene på bygningen.

Dee hadde gått til kanten av taket og sett utover byen. Hele nattens Paris strakte seg ut foran ham, med tusenvis av blinkende lys fra bål for matlagning, oljelamper og vokslys, røyken steg rett opp i den stille luften, de utallige lyspunktene ble kun brutt opp av Seinens svarte bue. Fra denne høyden, kunne Dee høre summet fra byen – en lav drønning, som en bikube som slo seg til ro for natten – og kjenne den kvalmende lukten som hang over gatene – en blanding av kloakk, råttent frukt og bedrevet kjøtt, menneske- og dyresvette og stanken fra selve elven.

Balanserende over katedralens berømte rosevindu, ventet Dee. Studiet av magi hadde lært ham mange ting – spesielt verdien av å være tålmodig. Vitenskapsmannen i ham nøt opplevelsen av å stå på taket av den høyeste bygningen i Paris, han skulle bare ønske at han hadde tatt med seg skisseblokken. Han husket et besøk nylig til Firenze. Han hadde dratt dit for å studere dagbøkene til Leonardo da Vinci. De var skrevet i en merkelig kode som ingen hadde klart å forstå; det hadde tatt ham mindre enn en time å knekke koden – ingen hadde forstått at Leonardo ikke bare hadde brukt kode da han skrev dagbøkene, men også speilvendt språk. Dagbøkene var fulle av fantastiske tegninger av ideer til oppfinnelser: våpen som kunne skyte flere ganger, et pansret kjøretøy som ikke trengte hester for å bevege seg, og et fartøy som kunne ferdes under vannet. Det var imidlertid en som spesielt interesserte Dee: et seletøy som da Vinci hevdet ville gjøre det mulig for en mann å fly i luften som en fugl. Dee hadde ikke vært helt overbevist om at konstruksjonen kunne fungere, selv om det ikke var noe mer han heller ville enn å fly. Når han nå så utover Paris, begynte han å se for seg hvordan det ville være å feste da Vincis vinger til armene sine og seile utover hustakene.

Tankene hans ble avbrutt da en bevegelse fanget oppmerksomheten hans. Han snudde seg mot nord, hvor en skikkelse beveget seg over nattehimmelen; en svart skygge som fulgte etter flere snes med mindre prikker. Det så ut som de mindre prikkene kunne være fugler ... men han visste at fugler sjelden fløy om natten. Dee visste umiddelbart og uten tvil at det var dette han hadde blitt bragt hit for å treffe. Han konsentrerte seg om den større skikkelsen da den kom nærmere og forsøkte å forstå hva det var han så, men det var først da skikkelsen landet på taket at han forsto at han kikket på en kvinne med askegrått ansikt, kun kledd i svart og med en lang kappe av kråkevinger.

Det var den natten dr John Dee møtte Morrigan første gangen. Den natten lærte han om Eldriætta, og hvordan de hadde blitt forvist fra menneskenes verden av magien i Boken til Trollmannen Abraham, en bok som for øyeblikket befant seg hos Nicholas Flamel. Den natten lærte Dee at det fantes de i Eldriætta som ønsket å vende tilbake til sin rettmessige stilling som menneskehetens herskere. Og den natten lofte Kråkegodinnen at Dee en dag skulle kontrollere hele verden, han ville være hersker over et imperium som strakk seg fra pol til pol, fra soloppgang til solnedgang. Alt han trengte å gjøre var å stjele Boken fra Flamel og gi den videre.

Den natten ble dr John Dee forkjemper for Eldriættas mørkeside.

Litteraturliste

Kilder for datamaterialet

- Tolkien, J. R. R. *Krigen om Ringen*. Oversatt av Nils Werenskiold. Oslo: Tiden Norsk forlag, 1973 – 1975.
- Tolkien, J. R. R. *The Lord of the Rings*. One paperback volume. 3rd edition. London: Georg Allen & Unwin, 1954 – 1955.
- Tolkien, J. R. R. *Ringdrotten*. Oversatt av Eilev Groven Myhren. Oslo: Tiden Norsk forlag, 2006.
- Tolkien, J. R. R. *Ringenes Herre*. Oversatt av Torstein Bugge Høverstad. Oslo: Tiden Norsk forlag, 1981.

Bøker

- Armitt, Lucie. *Fantasy Fiction. An introduction*. New York: The Continuum International Publishing Group Inc, 2005.
- Baker, Mona. *In other words: A coursebook in translation*. Oxon: Routledge, 2011.
- Bassnett, Susan. *Translation Studies*. Taylor & Francis e-Library: Routledge, 2005.
- Bezuidenhout, Ilze. *A Discursive-Semiotic Approach to Cultural Aspects in Persuasive Advertisement*. Avhandling i forbindelse med graden Magister Artium i Applied Linguistics and Literary Theory. 1998. <http://ilze.org/semio/index.htm>
- Delisle, Jean. *Translation: an interpretive approach*. Canada: Ottawa Press, 1988.
- Hammond, Wayne G. og Christina Scull. *The Lord of the Rings: A Reader's Companion*. London: HarperCollinsPublishers, 2008.
- Lederer, Marianne. *Translation: The Interpretive Model*. Oversatt av Ninon Larché. Manchester: St. Jerome Publishing, 2003.
- Moseley, Charles. *J. R. R. Tolkien*. Plymouth: Northcote House, 1997.
- Munday, Jeremy. *Introducing Translation Studies: Theories and applications*. 2. utgave. Oxon: Routledge, 2001.
- Nord, Christiane. *Text Analysis in Translation. Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Second Edition. Amsterdam-New York: Rodopi, 2005.

- Ready, William. *Understanding Tolkien and the Lord of the Rings*. New York: Henry Regnery Company, 1976.
- Scott, Michael. *The Alchemyst - The Secrets of The Immortal Nicholas Flamel*. New York: Delacorte Press, 2007.
- Stevenson, Victor. *Ordenes Historie*. Norsk utgave ved Rolf Theil Endresen, oversatt og tilrettelagt av Truls Hoff. Oslo: Grøndahl & Søn Forlag AS, 1985.
- Tolkien, J. R. R. *Letters of J. R. R. Tolkien*. A selection edited by Humphrey Carpenter with the assistance of Christopher Tolkien. London: George Allen & Unwin. 1981.
- Torp, Arne og Lars S. Vikør. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. 2. utg. 1993, 3. opplag 2000. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2000.
- Turner, Allan. *Translating Tolkien. Philological Elements in The Lord of the Rings*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2005.
- Vagle, Wenche, Margareth Sandvik og Jan Svennevig. *Tekst og kontekst*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag, 1994.

Artikler

- Falkum, Ingrid Lossius. «A relevance-theoretic analysis of concept narrowing and broadening in English and Norwegian original texts and translations». I *Languages in Contrast. International journal for contrastive linguistics*, volume 7, number 2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, (2007), 119 - 142.
- Høverstad, Torstein Bugge. "Tingenes rette navn - på norsk". Kronikk i Dagbladet 8. januar 2000. <http://www.mamut.net/Bifrost/newsdet3.htm>
- Jakobson, Roman. "Closing statement: Linguistics and poetics". I *The Stylistics Reader – From Roman Jakobson to the present*, av Jean Jacques Weber. London: Arnold, 1996.
- James, Kate. "Cultural Implications for Translation". I *Translation Journal*, volume 6, no 4, (October 2002). <http://translationjournal.net/journal/22delight.htm>.
- Jiang, Wenying. "The relationship between culture and language". *Oxford Journals/ELT Journal* 54, (oktober 2000): 328 – 334.
- Katan, David. "Translation as intercultural communication". I *The Routledge Companion to Translation Studies*, redigert av Jeremy Munday. Oxon: Routledge, (2009): 74 – 92.
- Merkur, Cappelen Damms læremidler innen næringslivsøkonomi og entreprenørskap og bedriftsutvikling.
<http://merkur4.cappelendam.no/c394091/merkurmodul/vis.html?tid=394119>

- Malmkjær, Kirsten. «The relevance of translation studies». *Ilha do desterro: A journal of English language, literature in English and Cultural Studies*. No 28, (1992): 025 - 036.
- Tolkien, J. R. R. "Beowulf: The Monsters and the Critics." Sir Israel Gollancz Memorial Lecture, British Academy, 1936. <http://www.scribd.com/doc/11790039/JRR-Tolkien-Beowulf-The-Monsters-and-the-Critics>
- Tolkien, J. R. R. «Guide to the Names in *The Lord of the Rings*». I *The Lord of the Rings: A Reader's companion* av Wayne G. Hammond & Christina Scull, 750 – 782. London: HarperCollinsPublishers, 2008.
- Tolkien, J. R. R. "The Tolkien Reader: On fairy-stories". New York: Ballantine books, (1966).
- Vikør, Lars. «Fakta om norsk språk». På Språkrådets sider på internett. <http://www.sprakrad.no/Politikk-Fakta/Fakta/>
- Yang, Wenfen. «Brief study on Domestication and Foreignization in Translation». *Journal of Language Teaching and Research*. Vol 1 No 1 (januar 2010): 77 – 80.

Oppslagsverk

- Bjorvand, Harald og Fredrik Otto Lindeman. *Våre arveord - Etymologisk ordbok*. Oslo: Novus forlag, 2007.
- Bokmålsordboka. Nynorskordboka*. Universitetet i Oslo i samarbeid med Språkrådet. 2010. <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?ordbok=begge>
- Encyclopædia Britannica*. www.britannica.com
- Escolas ordbok*. Bokmål, ved Ragnvald Taule. Indre Arna: Escola forlag, 1991.
- Escolas ordbok*. Nynorsk, ved Ragnvald Taule. Indre Arna: Escola forlag, 1994.
- Kunnskapsforlagets ordbøker*. Internettutgaven: www.ordnett.no.
- Norrøn Ordbok*. 4. utgave ved Leif Heggstad, Finn Hødnebo og Erik Simensen. Oslo: Det Norske Samlaget, 2004.
- Norsk riksmåls ordbog*. Bind I A - L ved Trygve Knudsen, Alf Sommerfelt og Harald Nordeng. Oslo: Aschehoug, 1937.
- Norsk riksmåls ordbog*. Bind II Første halvbind M - Skjølp ved Trygve Knudsen, Alf Sommerfelt og Harald Nordeng. Oslo: Aschehoug, 1947.
- Norsk riksmåls ordbog*. Bind II Annet halvbind ved Trygve Knudsen, Alf Sommerfelt og Harald Nordeng. Oslo: Aschehoug, 1957.

Oxford English Online Dictionary. Oxford University Press. Med utvidet tilgang.

<http://oxforddictionaries.com/>

Store Norske Leksikon, på nett: www.snl.no

Torp, Alf. *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), 1919.

Vedlegg: Utdrag fra oversatt kildetekst

Kildetekst: Michael Scott - *The Alchemyst: The Secrets of The Immortal Nicholas Flamel*
New York, 2007. Delacorte Press.

s. 106 - 115

She [Scatty] nodded at the boars. "I haven't seen this breed in centuries. They look like Gaulish war boars, and if they are, then they are virtually impossible to kill. For every one we see, there are probably at least three more in the shadows, and that's not counting their handlers.

"These are not Gaulish; this particular breed has no need of handlers," Flamel said gently, the merest hint of his French accent surfacing. "Look at their tusks."

Sophie, Josh and Scatty turned to look at the tusks of the huge creatures standing in the middle of the track behind them. "They've got some sort of carvings on them," Sophie said, squinting in the late-afternoon light. "Curls."

"Spirals," Scatty said, a touch of wonder in her voice. She looked at Flamel. "They are Torc Allta?"

"Indeed they are," Flamel said. "Wereboars."

"By wereboars," Josh said, "do you mean like werewolves?"

Scatty shook her head impatiently. "No, not like werewolves ..."

"That's a relief," Josh said, "because for a second there I thought you were talking about humans who changed into wolves."

"Werewolves are Torc Madra," Scatty continued, as if she hadn't heard him. "They're a different clan altogether."

Sophie stared at the nearest boar. Beneath its piglike features, she thought she could begin to see the shapes and planes of a human face, while the eyes – cool and bright, bright blue – regarded her with startling intelligence.

Josh turned back to the steering wheel, gripping it tightly. "Wereboars ... of course they are different from werewolves. Different clan entirely," he muttered, "how silly of me."

"What do we do?" Sophie asked.

"We drive," Nicholas Flamel said.

Josh pointed at the barrier. "What about that?"

"Just drive," the Alchemyst commanded.

"But ...," Josh began.

“Do you trust me?” Flamel asked for the second time that day. The twins looked at each other, then back at Flamel, and nodded, heads bobbing in unison. “Then drive,” he said gently.

Josh eased the heavy SUV into gear and released the emergency brake. The vehicle crept forward. The front bumper touched the seemingly impenetrable barrier of leaves and bushes ... and vanished. One moment it was there; the next, it was as if the bushes had swallowed the front of the car.

The SUV rolled into the bushes and trees, and for a single instant everything went dark and chill, and the air was touched with something bittersweet like burnt sugar ... and then the path appeared again, curving off to the right.

“How ...,” Josh began.

“It was an illusion,” Flamel explained. “Nothing more. Light twisted and bent, reflecting the images of trees and bushes in a curtain of water vapour, each drop of moisture acting as a mirror. And just a little magic,” he added. He pointed ahead with a graceful motion. “We’re still in North America, but now we’ve entered the domain of one of the eldest and greatest of the Elder Race. We’ll be safe here for a while.”

Scatty made a rude sound. “Oh, she’s *old*, all right, but I’m not so sure about *great*.”

“Scathach, I want you to behave yourself,” Flamel said, turning to the young-looking but ancient woman sitting beside him.

“I don’t like her. I don’t trust her.”

“You’ve got to put aside your old feuds.”

“She tried to kill me, Nicholas,” Scatty protested. “She abandoned me in the Underworld. It took me centuries to find my way out.”

“That was little over fifteen hundred years ago, if I remember my mythology,” Flamel reminded her.

“I’ve got a long memory,” Scatty muttered; for an instant she looked like a sulky child.

“Who are you talking about?” Sophie demanded, and then Josh hit the breaks, bringing the heavy car to a halt.

“Wouldn’t be a tall woman with black skin, would it?” Josh asked.

Sophie spun around to look through the cracked windshield, while Flamel and Scatty leaned forward.

“That’s her,” Scatty said glumly.

The figure stood on the path directly in front of the car. Tall and broad, the woman looked as if she had been carved from a solid slab of jet-black stone. The merest fuzz of white hair covered her skull like a close-fitting cap, and her features were sharp and angular: high cheekbones; straight,

pointed nose; sharply defined chin; lips so thin they were almost non-existent. Her pupils were the color of butter. She was wearing a long, simple gown made of a shimmering material that moved gently in a wind that didn't seem to touch anything around her. As it shifted, rainbow colors ran down its length, like oil on water. She wore no jewelry, though Sophie noticed that each of her short blunt fingernails was painted in a different color.

"Doesn't look a day over ten thousand years old," Scatty muttered.

"Be nice," Flamel reminded her.

"Who is it?" Sophie asked again, staring hard at the woman. Although she looked human, there was something different, something otherworldly about her. It showed in the way she stood absolutely still and in the arrogant tilt of her head.

"This," Nicholas Flamel said, a note of genuine awe in his voice, "is the Elder known as Hekate." He pronounced the name slowly. "HEH-ca-tay."

"The Goddess with Three Faces," Scatty added bitterly.

Chapter Fourteen

"Stay in the car," Nicholas Flamel directed, opening the door and stepping outside onto the short-cropped grass.

Scatty folded her arms over her chest and glared out through the cracked windshield. "Fine by me."

Flamel ignored her jibe and slammed the door before she could say anything else. Taking a deep breath, he attempted to compose himself as he stepped toward the tall, elegant woman surrounded by the tall leafless trunks of sequoia trees.

The undergrowth rustled and one of the enormous Torc Allta appeared directly in front of the Alchemyst, its massive head level with his chest. Flamel stopped and bowed to the creature, greeting it in a language that had not been designed for human tongues. Abruptly, the boars were everywhere, ten of them, eyes bright and intelligent, the coarse red hair on their backs and shoulders bristling in the late-afternoon light, long strings of ropey saliva dribbling from their ornately carved tusks.

Flamel took care to bow to each one in turn. "I did not think there were any of the Torc Allta clan left in the Americas," he said to no one in particular, dropping back into English.

Hekate smiled, the merest movement of her lips. "Ah, Nicholas, you of all people should know that when we are gone, when the Elder Race is no more, when even the humani have gone from this Earth, then the Allta clans will reclaim it for themselves. Remember, this world belonged to

the Were clans first.” Hekate spoke in a deep, almost masculine voice, touched with an accent that had all the hissing sibilants of Greece and the liquid consonants of Persia.

Nicholas bowed again. “I understand that the clans are strong in Europe – the Torc Madra particularly, and I hear that there are Torc Tiogar in India again, and two new clans of Torc Leon in Africa. All thanks to you.

Hekate smiled, the teeth tiny and straight in her mouth. “The clans still worship me as a goddess. I do what I can for them.” The unseen, unfelt wind touched her robe, swirling it around her body, so that it ran with green and gold threads. “But I doubt you have come all this way to talk to me about my children.”

“I have not.” Flamel glanced back at the battered and scarred SUV. Josh and Sophie were staring intently at him, eyes wide in wonder, while Scatty’s face was just visible in the backseat. She had her eyes closed and was pretending to be asleep. Flamel knew the Warrior had no need of sleep. “I want to thank you for the Ghost Wind you sent us.”

Now it was Hekate’s turn to bow. Her right hand moved and opened, revealing a tiny cell phone cupped in her palm. “Such useful devices. I can remember a time when we entrusted our messages to the winds or trained birds. Seems like only yesterday,” she added. “I am glad the ruse was successful. Unfortunately, you have probably revealed your ultimate destination to the Morrigan and Dee. They will know who sent the Ghost Wind, and I am sure they are aware that I have an enclave here.”

“I know that. And I apologize for drawing them down on you.”

Hekate shrugged, a slight movement of her shoulders that sent a rainbow of light down her robe. “Dee fears me. He will bluster and posture, threaten me, possibly even try a few minor spells and incantations, but he will not move against me. Not alone ... not even with Morigan’s assistance. He would need at least two more of the Dark Elders to stand against me ... and even then he would not be assured of success.

“But he is arrogant. And now he has the Codex.”

“But not all of it, you said on the phone.”

“No, not all of it.” Nicholas Flamel drew the two pages from under his T-shirt and went to hand them to Hekate. But the woman abruptly backed away, throwing up her hand to shield her eyes, a sound like hissing steam bubbling from her lips. In an instant the boars were around Flamel, crowding him mouths open, tusks huge and deadly against his skin.

Sophie drew breath to scream and Josh shouted and the Scathach was out of the SUV, an arrow notched to her bow, levelled at Hekate. “Call them off,” she shouted.

The Torc Allta didn’t even glance in her direction.

Hekate deliberately turned her back on Flamel and folded her arms, then she glanced over her shoulder at Scathach, who immediately pulled the bowstring taut. "You think that you can harm me?" the goddess laughed.

"The arrow was dipped in the blood of a Titan," Scathach said quietly, her voice carrying on the still air. "One of your parents, if I remember correctly? And one of the few ways left to slay you, I do believe.

The twins watched as the Elder's eyes turned cold and became, for a split second, gold mirrors, reflecting the scene before her. "Put the page away," Hekate commanded the Alchemist.

Flamel immediately tucked the two pages back under his T-shirt. The older woman muttered a word and the Torc Allta stepped back from the Alchemist and trotted into the undergrowth, where they immediately disappeared, though everyone knew they were still there. Hekate turned to face Flamel again. "They would not have harmed you without a command from me."

"I'm sure," Nicholas said shakily. He glanced down at his jeans and boots. They were covered with dribbles and strings of white Torc Allta saliva, which he was sure was going to leave a stain.

"Do not produce the Codex – or any portion of it – in my presence ... nor in the presence of any being of the Elder Race. We have an ... *aversion* to it," she said, choosing the word carefully.

"It doesn't affect me," Scathach said, loosening her bow.

"You are not one of the First Generation of the Elder Race," Hekate reminded her. "Like the Morrigan, you are of the Next Generation. But I was there when Abraham the Mage set down the first words of power in the Book. I saw him trap the Magic of First Working, the oldest magic, in its sheets."

"I apologize," Flamel said quickly. "I did not know."

"There is no reason you should have known." Hekate smiled, but there was nothing humorous in it. "That eldritch magic is so strong that most of my people cannot even bear to look upon the letters. Those who came after the original Elder Race, though still of our blood" – and here she gestured toward Scathach – "can look upon the Codex, though even they cannot touch it. The ape descendents – the *humani* – can. It was Abraham's ultimate joke. He married one of the first *humani*, and I believe he wanted to ensure that only his children could handle the book."

"We're the ape descendents," Josh said, his voice unconsciously dropping to little more than a whisper.

"The *humani* ... the human race," Sophie said, then fell silent as Flamel continued talking.

... Of course, they also knew of the famous Dr. John Dee by reputation. Although Perenelle had had some reservations, Nicholas had been delighted with the opportunity to take on the English magician as a new apprentice. Dee had immediately left England and spent the next four years training with Nicholas and Perenelle in Paris.

And it was in Paris, in the year 1575, that he had first learned of the existence of the Elder Race.

He had been studying late at night in his tiny attic room in Flamel's house when a creature out of a nightmare had slithered down the chimney, scattering coal and wood as it crawled out onto the scorched mat. The creature was a gargoyle, one of the ancient breed of ghouls that infested the sewers and graveyards of most European cities. Similar to the crude shapes carved in stone that decorated the cathedral almost directly opposite the house, this was a living creature of veined, marble-like flesh and cinder black eyes. Speaking in an archaic form of Greek, the gargoyle invited him to a meeting on the roof of the Cathedral of Notre Dame. Recognizing that this invitation was not one he could refuse, Dee followed the creature into the night. Loping along, sometimes on two legs, often on four, the gargoyle led him through increasingly narrow alleys, then down into the sewers, and eventually into a secret passageway that took him deep within the great cathedral's walls. He followed the gargoyle up the thousand and one steps carved into the interior of the wall that finally led onto the roof of the Gothic cathedral.

"Wait," it had commanded, and then said no more. Its mission accomplished, the gargoyle ignored Dee and settled down on the parapet, hunched forward, wings folded over its shoulders, tail curling tightly against its back, tiny horns visible as they jutted from its forehead. It peered over the square far below, tracking the movements of the late-night stragglers or those who had no homes to go to, looking for a suitable meal. If anyone had chanced to glance up, the gargoyle would have been indistinguishable from any of the countless stone carvings on the building.

Dee had walked to the edge of the roof and looked across the city. All of nighttime Paris was laid out below him, thousands of winking lights from cooking fires, oil lamps and candles, the smoke rising straight up into the still air, the countless dots of light split by the black curve of the Seine. From this height, Dee could hear the buzz of the city – a low drone, like a beehive settling down for the night – and smell the noxious stench that hung over the streets – a combination of sewers, rotting fruit and spoiled meat, human and animal sweat and the stink of the river itself.

Perched over the cathedral's famous rose window, Dee waited. The study of magic had taught him many things – especially the value of patience. The scholar in him enjoyed the experience of standing on the roof of the tallest building in Paris, and he wished he'd brought his sketch pad with him. He contended himself with looking around, committing everything he saw to his incredible

memory. He recalled a recent visit to Florence. He had gone there to examine the diaries of Leonardo da Vinci. They were written in a strange cipher which no one had been able to break; it had taken him less than an hour to crack the code – no one had realized that Leonardo had written his diaries not only in code, but in mirror language. The diaries were full of amazing drawings for proposed inventions: guns that fired many times, an armored coach that moved without the need of horses, and a craft that could sail beneath the sea. There was one, however, that particularly interested Dee: a harness that da Vinci claimed would allow a man to take to the air and fly like a bird. Dee had not been entirely convinced that the design would work, though he wanted nothing more in the world than to fly. Looking over Paris now, he began to imagine what it would be like to strap da Vinci's wings to his arms and sail out over the roofs.

His thoughts were interrupted as a flicker of movement caught his attention. He turned to the north, where a shape was moving in the night sky, a black shadow trailing scores of smaller dots. The smaller shapes looked as if they could be birds ... except that he knew that birds rarely fly at night. Dee knew immediately and without question that this was what he had been brought up here to meet. He concentrated on the larger shape as it came closer, trying to make sense of what he was seeing, but it was only when the figure dropped onto the roof that he realised he was looking at an ashenfaced woman dressed entirely in black, wearing a long cloak of crow's wings.

That night, Dr. John Dee first met the Morrigan. That night, he learned of the Elder Race and how they had been forced from the world of men by the magic in the Book of Abraham the Mage, a book that was currently in the possession of Nicholas Flamel. That night, Dee learned that there were those among the Elders who wanted to return to their rightful place as the rulers of mankind. And that night, the Crow Goddess promised Dee that he would one day control the entire world, he would be master of an empire that stretched from pole to pole, from sunrise to sunset. All he had to do was steal the Book from Flamel and hand it over.

That night, Dr. John Dee became the champion of the Dark Elders.